T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SIRRI GİRİDÎ'NİN NAKDÜ'L-KELAM ADLI ESERİ VE KELAM İLMİNDEKİ YERİ

Fatma Sümeyye AKSOY

ŞANLIURFA-2021

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SIRRI GİRİDÎ'NİN NAKDÜ'L-KELAM ADLI ESERİ VE KELAM İLMİNDEKİ YERİ

Fatma Sümeyye AKSOY

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE

ŞANLIURFA-2021

T.C.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE danışmanlığında, Fatma Sümeyye AKSOY'un hazırladığı "Sırrı Giridî'nin Nakdu'l-kelam Adlı Eseri ve Kelâm İlmindeki Yeri" konulu bu çalışma 28/06/2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

[x] Oybirliğiyle [ ] / Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE	
Üye	Doç. Dr. Veysel KASAR	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ekrem AKMAN	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: …….. Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : ……

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	185230004
Adı / Soyadı	Fatma Sümeyye AKSOY
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri_Kelam/ Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Sırrı Giridî'nin Nakdu'l-kelam Adlı Eseri ve Kelâm İlmindeki Yeri

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen YL Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 132 sayfalık kısmına ilişkin, 21/05/2021 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %16'dır. Ayrıca YL Tez çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL Tez çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

21/05/2021
Fatma Sümeyye AKSOY

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 21/05/2021
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE
(Danışman)

ÖZET

SIRRI GİRİDÎ'NİN NAKDÜ'L-KELÂM ADLI ESERİ VE KELAM İLMİNDEKİ YERİ

AKSOY, FATMA SÜMEYYE

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Kelâm Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi M.Cüneyt GÖKÇE

Haziran, 2021, 134 sayfa

Sırrı Giridî, Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevler yapmış bir devlet adamıdır. Bu görevlerinin yanı sıra Kelâm, Tefsir, Mantık, Edebiyat ve Mezhepler Tarihi gibi farklı alanlarda kitaplar yazmış bir âlimdir. Kelâm alanında yazdığı Nakdü'l-Kelâm adlı eseri Şerh-i Akaid tercümesinden bazı kısaltma ve alıntı yapmakla kısmen tercüme kısmen telif şeklinde düzenlediği eseridir. Eserinde Ehl-i Sünnet'in görüşlerini ifade edip bunlara itirazda bulunan başta Mu'tezile olmak üzere Cebriyye, Müşebbihe, Kerâmiyye, Felasife gibi mezheplerin itirazlarına cevap vermiştir. Anlattığı konularda ayet ve hadisleri çoğunlukla kaynak göstermesinin yanı sıra İbn Haldun, Gazzâli, Nesefi, Cürcânî, Serahsî, Cüveyni gibi birçok âlimin görüşüne yer vermesi zihnimizdeki şüpheleri gidermemize yardımcı olmuştur.

Çalışmamızda her konu ile ilgili Kelâm alanındaki kaynaklardan bilgiler verilip Nakdü'l-Kelâm adlı eserimizdeki yazarın kelâmi görüşü verilmiştir. Bu şekilde yazarımızın görüşlerini karşılaştırma imkânına sahip olunmuştur. Çalışmamız Kelâm ilminin üç temel konusu olan İlahiyyat, Nübüvvat ve Sem'iyyât bölümlerinden oluşmaktadır. İlahiyyat bölümünde varlık ve âlem, bilgi edinme yolları, Allah'ın varlığı, insan ve filleri, rüyetullah gibi temel inanç esasları anlatılmaktadır. Müellif varlık yani eşya üzerinde sıklıkla durmuştur. Ona göre eşyanın bilinmesi yaratıcısının bilinmesine sebep olur. Ayrıca rüyetullah konusuna da genişçe yer vermiştir. Rüyetullah aklen ve naklen sabittir. Bu konuda Mu'tezile'nin itirazlarına ve rüyeti inkâr edenlerin şüphelerine cevap vermiştir.

İkinci Nübüvvat bölümünde peygamberlere, kitaplara, meleklere iman gibi konular anlatılmaktadır. Resûl ve nebi arasında fark olup olmadığı anlatılır.

Peygamberlerin sayısı hakkında bilgi verilir. Peygamberimizin en önemli mu'cizelerinden birinin mi'rac olduğu ifade edilir. Kitapların en üstünün Kur'an-ı Kerim olduğu, daha sonra Tevrat, ondan sonra İncil, son olarak da Zebur'dur. Melekler Allah'ın emirlerini yerine getiren nurani kullarıdır. Son Sem'iyyât bölümünde ise kabir, ahiret halleri, günahlar, şefaat, iman gibi konulara yer verilmiştir. Kabir azabı vardır. Ruh bu azabı hissedecektir. Yeniden diriltilmeden sonra kişinin amellerine göre ya cennete ya da cehenneme gidecektir. Allah Teâlâ kendisine ortak koşulma dışındaki büyük günahları dilerse af eder. Şefaat haktır.

Sonuç olarak yazarımızın Ehl-i sünnetin görüşlerine itiraz edenlere tek tek cevap vermesi eserinin bir başvuru kaynağı olmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sırrı Giridî, Nakdü'l-Kelâm, Ehl-i Sünnet, İlahiyyat, Sem'iyyât

ABSTRACT

SIRRI GİRİDÎ'S WORK NAQDU'L-KALAM AND ITS PLACE IN THE SCIENCE OF KALAM

AKSOY, Fatma Sümeyye

Master's Thesis

Basic İslamic Sciences Department of Kalam

Advisor: Asst. Prof. M. Cüneyt GÖKÇE

June, 2021, 134 pages

Sırrı Giridî is a statesman who served in various positions in the Ottoman Empire. In addition to these duties, he is a scholar who has written books in different fields such as Kalam, Tafsir, Logic, Literature and History of Sects. Nakdü'l-Kelâm, which he wrote in the field of Kalam, is a work that he edited as partly translation partly copyright, with some abbreviations and quotations from the translation of Şerh-i Akaid. In his work, he responded to the objections of sects such as Mu'tazila, Cebriyye, Müşebbihe, Kerâmiyya, Felasife, who expressed the views of the Ahl as-Sunnah and objected to them. In addition to citing the verses and hadiths mostly as references on the subjects he narrated, the fact that he included the opinions of many scholars such as Ibn Khaldun, Gazzali, Nesefi, Cürcânî, Serahsi, Cüveyni helped us to remove the doubts in our minds.

In our study, information about each subject from the sources in the field of Kalam is given and the theological opinion of the author in our work named Nakdü'l-Kelâm is given. In this way, we had the opportunity to compare the views of our author. Our work consists of the three main subjects of Kalam, Theology, Nubuwvat and Sam'iyyat. In the theology section, basic belief principles such as existence and the universe, ways of acquiring knowledge, the existence of Allah, human beings and their actions, and rüyetullah are explained. The author often dwelled on the asset, that is, the goods. According to him, knowing the object causes its creator to be known. He also gave extensive coverage to the subject of rüyetullah. The vision of Allah is fixed in mind and in narration. He answered the objections of the Mu'tazila and the doubts of those who denied the vision.

In the second chapter of Prophethood, subjects such as belief in prophets, books and angels are explained. It is explained whether there is a difference between a Messenger and a Nabi. Information is given about the number of prophets. It is stated that one of the most important miracles of our Prophet was the mi'rac. The superior of the books is the Qur'an, followed by the Torah, then the Bible, and finally the Psalms. Angels are luminous servants who fulfill Allah's orders. In the last part of

Sam'iyyat, topics such as the grave, the afterlife, sins, intercession and faith are included. There is torment in the grave. The soul will feel this torment. After being resurrected, one will either go to heaven or hell, depending on his deeds. If Allah wills, He forgives major sins other than associating partners with Him. Intercession is right.

As a result, our author's response to those who objected to the views of the Ahl as-sunna made his work a reference source.

Key Words: Sırrı Giridî, Naqdü'l-Kelâm, Ahl as-Sunna, Theology, Sam'iyyat.

SIRRI GİRİDÎ' NİN NAKDÜ'L-KELÂM ADLI ESERİ VE KELAM İLMİNDEKİ YERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI II

ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU III

ÖZET IV

ABSTRACT VI

KISALTMALAR XI

1. GİRİŞ 1

2. SIRRI GİRİDÎ'NİN HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ 3

A. Sırrı Giridî' nin Hayatı 3

B. Sırrı Giridî' nin Tefsir Alanındaki Eserleri 5

C. Kelâm, Mantık, Dinler ve Mezhepler Tarihi Alanlarındaki Eserleri 6

D. Dil ve Edebiyat Alanındaki Eserleri 7

BİRİNCİ BÖLÜM

İLAHİYYAT KONULARI

1.1.VARLIK ve ÂLEM 9

1.2.BİLGİ EDİNME YOLLARI 11

1.3.ALLAH'IN VARLIĞI 16

1.3.1.Yaratıcının Varlığının İsbâtı (İsbât-ı Vacip) 17

1.3.2.Allah'ın Varlığına Kelamcıların Delilleri 18

1.3.3. Allah'ın Varlığına Kur'an-ı Kerim'in Delilleri 22

1.3.4. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları 23

1.4.İNSAN ve FİİLERİ 42

1.4.1. İrade 45

1.4.2.Kudret 48

1.4.3. Teklîf 50

1.4.4. Fiillerin Yaratılması 52

1.4.5. Kesb 53

1.4.6.Hidâyet ve Dalâlet 54

1.4.7.Salah ve Aslah 56
1.4.8. Hüsün ve Kubuh 58
1.4.9. Adalet ve Zulüm 59
1.4.10. Kazâ ve Kader 60
1.4.11. Hayır ve Şer 63
1.4.12. Ecel 64
1.4.13. Rızık 66
1.5 RÜYETULLAH 68

İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVVAT KONULARI

2.1.PEYGAMBERLERE İMAN 72
2.1.1.Risalet ve Nübüvvet 72
2.1.2. Peygamberlere Olan İhtiyaç ve Gönderilmelerindeki Hikmetler 73
2.1.3. Peygamber Gönderilmesi Hakkında Ortaya Çıkan Görüşler 75
2.1.4. Peygamberlerin Özellikleri 77
2.1.5. Peygamberlerin Sayısı ve Kur'an'da Adı Geçen Peygamberler 80
2.1.6. Peygamberlerin Dereceleri 81
2.1.7. Hz. Muhammed(s.a.v.) ve Peygamberliği 82
2.1.8. Vahiy 82
2.1.9. Mu'cize 84
2.1.10. Velayet ve Keramet 87
2.1.11. Mu'cize ve Keramet Dışındaki Olağanüstü Haller 89
2.1.12. İmâmet ve Tafdîl 89
2.2. KİTAPLARA İMAN 92
2.2.1.Kitapların Gönderiliş Sebepleri 92
2.2.2.Tevrat 93
2.2.3.Zebûr 94
2.2.4.İncil 94
2.2.5.Kur'ân-ı Kerim 95
2.3. MELEKLERE İMAN 97
2.3.1. Meleklerin Özellikleri 98

2.3.2. Meleklerin Sayıları, Çeşitleri ve Görevleri 98
2.3.3. Cin 99
2.3.4. Şeytan 99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEM'İYYÂT KONULARI

3.1.Kabir Halleri 101
3.1.1.Kabir Sorgusu 102
3.1.2.Kabir Azabı ve Nimeti 102
3.2.Kıyamet ve Alametleri 105
3.3.Ahiret Halleri 106
3.4. Cennet 112
3.5. Cehennem 116
3.6.Günahlar 118
3.7. Şefaat 120
3.8.İman ve Mahiyeti 121
3.9. İslam İlişkisi 125
3.10. Müteferrik Konular 126
SONUÇ 129
KAYNAKÇA 133

KISALTMALAR

a.s.	:aleyhisselam
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Hz.	:Hazreti
(c.c.)	:celle celaluhu
(s.a.v.)	:sallallahu aleyhi vesellem
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
bkz.	:Bakınız
M.Ü.	:Marmara Üniversitesi
trc.	:Tercüme eden
Bs.	:Basım
vb.	:ve benzeri
v.	:Vefat
v.dğr.	:ve Diğerleri

1. GİRİŞ

A. Tezin Amacı

Tezimizin amacı Klasik tarzda yaklaşık 150 yıl kadar önce yazılan Nakdü'l-Kelam adlı eserin incelenmesi sonucu Sırrı Giridî'nin usul-u selase adı verilen İlahiyyat, Nübüvvat ve Sem'iyyat konularında nasıl bir görüşe sahip olduğunu araştırmaktır. Ne tür bir yöntem izlediğini belirlemeye çalışmaktır. Diğer temel Kelam kitaplarından yararlanarak yazarın hangi konuda bilgi verip, vermediğini ortaya çıkarmaktır. Farklı mezheplerin Ehl-i Sünnet'in görüşlerine itirazlarının neler olduğu ve bu itirazlara nasıl cevap verdiğini anlatmaktır.

B. Tezin Araştırma Yöntemleri

Tezimiz çoğunlukla betimleme ve karşılaştırma metodlarına dayalı olarak yapılmıştır. Müellifin Kelami konulara bakışı tespit edilmiş ve temel kelam kitapları kaynak olarak kullanılmıştır. Taraftar ve karşıt görüşlere dair tespit yapılarak bilimsel veriler ile desteklenmiştir.

C. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Osmanlı Devletinde pek çok âlim yetişmiştir. Bunlardan birisi de Sırrı Giridî isimli âlimimizdir. Çalışmada Sırrı Giridî'nin kelam alanında yazdığı "*Nakdü'l-Kelâm"* isimli eseri üzerindeki kelâmi görüşleri ortaya konacaktır. Giridî'nin görüşlerini karşılaştırmak amacıyla öncelikle klasik kelam eserlerinde konuya dair görüşler üzerinde durulmuştur.

Giriş kısmında Sırrı Giridî'nin kısaca hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırma Kelâm alanında usûl-i selase ismi verilen İslâm inancının üç ana esası sebebiyle üç bölüm halinde ortaya kondu. Bunlar: İlahiyyat, Nübüvvat ve Sem'iyyât'tır. İlk olarak Âlem konusunu ele alındı. Âlem hakkında bilgi sahibi olmamız yani eşyanın hakikatini bilmek bir nevi kâinatta bulunanlardan yola çıkarak bizi bu düzenin yaratıcısını ve onun sıfatlarını bulmak için önemlidir. Bu yaratıcıyı bulmak için "Hangi bilgi edinme yollarını kullanmalıyız" bundan bahsedildi. Yaratıcının varlığı hangi deliller ile ispat edildiği, yaratıcının başka isimleri, sıfatlar nelerdir sorularına cevaplar arandı. Daha sonra insan yaptığı fiilleri kendi iradesi ile

mi yapıyor yoksa kendi iradesi dışında mı gerçekleşir. İnsan fiillerini kendi iradesi ile yapıyorsa bundaki gücü fiiliden önce mi vardır, fiilden sonra mı ya da Cebriyye'nin ifade ettiği gibi kul rüzgârın önünde sürüklenen yaprak gibi midir? İnsan güç yetirilemeyen şeyler ile sorumlu mudur? Bu sorular gibi insanın yaptığı fiillerde nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında bilgiler vermeye çalışıldı. İnsanın filleri konusu hakkında Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Cebriyye gibi mezheplerin görüşlerini tek tek incelendi. İlahiyyat kısmında son olarak rüyetullah yani Allah'ın görülmesi konusu insanların merak ettiği bir konudur. Çünkü insan kendisini mükemmel bir şekilde yaratan kişiyi görmek ister. Bu konu ile ilgili akli ve nakli dellileri anlatmaya çalışıldı.

Çalışmamızın ikinci bölümü nübüvvat kısmında ilk olarak peygamberlere iman anlatıldı. Peygamberlere iman demek, Allah'ın seçkin ve bazı özelliklere sahip kimseleri insanlara doğru yolu göstermesi için gerçek ve doğru bilgiler ile göndermesine denir. Peygamberlerin gönderilme hikmeti aslında insanlar ne kadar bilgi sahibi olsa da dünya ve ahiret ile ilgili bazı konularda yetersiz olmasıdır. Peygamberlerin gönderilme hikmetlerini ve mezheplerin bu konudaki düşüncelerini anlatıldı. Peygamberlerin özellikleri ve hangi sıfatlara sahip oldukları aslında neden peygamber olduklarını ve bizi doğru yola iletecek kişilerin özelliklerini bilmemiz açısından önemlidir. Peygamberliklerini ispat etmek için birtakım mu'cizeler göstermişlerdir. Mu'cize beşerin yapmaktan aciz olduğu olağanüstü durumlara denir. Mu'cize ve velayet arasındaki fark mu'cize peygamberler tarafından gerçekleşirken, velayet veli kullar tarafından gerçekleşir. Peygamberlere iman konusunun sonunda imâmet bahsinden bahsedildi. Çünkü imâmet dini koruyan ve peygamberimizden sonra peygamberliğin yerini alan bir kurum olduğu için peygamberlere iman konusunda bu konuyu anlatma ihtiyacı hissedildi. Kitaplara iman konusu Allah'ın insanlara doğru yol göstermekiçin gönderdiği peygamberlere vahyettiği sözlerdir. Bizde çalışmamızda bu kitapların gönderilme sebebini ve bu kitaplar hakkında bilgiler verildi. Son olarak da bu kitapları peygamberlere ulaştıran melek ve diğer görevli meleklerden bahsedildi. Cinler ve şeytanın da kısa bir anlatımını yaparak bu bölüm bitirildi.

Sem'iyyât bölümümüzde kişinin ölümünde sonra ilk durağı olan kabir hayatı ile bölümümüze başlanıldı. Kabirin nasıl geçeceği, kabir sorgusu, burda azap görüp

görmeyeceği, azap görecekse bunu bedeni ile mi yoksa ruhu ile göreceği gibi sorulara cevap arandı. Mu'tezile'nin ifade ettiği gibi ölü cansız olduğu için kabir azabını hissetmeyeceği görüşü hakkında cevaplara değinildi. Öldüktan sonra dirilmenin gerçekleşmesinin ardından amel defterlerinin dağıtılması ve kişinin amellerinin mizanda tartılması ile iyi amelleri ağır gelenlerin cennete, kötü amelleri ağır gelenlerin cehenneme gitmesi anlatıldı. Cennet ve cehennem hayatınnın nasıl olacağı ve kimlerin buralara gideceği üzerinde duruldu. Cenette şefaat olacak mı? Büyük günah işleyen kimseler ebedi olarak cehennemde mi kalacak? Bunların cevaplarını vermeye çalışıldı. Yazarımızın eserinde çeşitli meseleler başlığı ile anlattığı mesh üzerine meshetmek, nebiz şerbetinin helalliği, ölülere dua gibi konularda sadece yazarımızın görüşlerine değinilmiştir. Şimdi kısaca yazarımızın hayatı ve eserleri anlatılacaktır.

2. SIRRI GİRİDÎ'NİN HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ

A. Sırrı Giridî' nin Hayatı

Sırrı Paşa ismi ile bilinen Sırrı Giridî, Osmanlı devlet adamı, âlim, Türk edip ve şairlerinden olup asıl adı Selim Sırrı'dır. Değişik kaynaklarda Sırrı Giridî, Giritli Sırrı Paşa ve Selim Sırrı Paşa gibi isimlerle anılmaktadır. 1844 yılında Girit'in Kandiye kasabasında doğdu. Babası Konya'dan göç ederek Girit'e yerleşmiş bir aileye mensup olan Helvacızade Tosun Efendi ya da Salih Tosun Efendi'dir. On iki yaşı civarında babası vefat etti. Bu yüzden ilk tahsil ve gençlik yıllarını dedesi ile beraber geçirdi. On altı yaşında, memuriyet hayatına Kandiye Mahkeme-i Şer'iyyesi'nde kâtiplik yaparak başladı. Sonra Hanya'da evkaf kâtipliği yapıp bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra o dönemde Teselya' nın en önemli yerleşim yeri olan Yenişehir-i Fener yani Larissa gitti. Bu şehrin Merkez-i Meclis Kitabeti' nde çalıştıktan sonra Vezir Tepedenli İsmail Paşa ile Tahsin Paşa'nın divan efendiliğini yaptı. Tepedenli İsmail Paşa'nın Bursa valiliği sırasında onun divan efendiliğini yürüttü. Sadrazam İbrahim Ethem Paşa Yanya valiliği sırasında Kalem-i Mahsus' da çalıştı. Yanya vilayetinin aynı yıl mektupçu muavinliği işini yaptı.

İbrahim Ethem Paşa tarafından o dönemdeki İzmir Valisi Hekim İsmail Hakkı Paşa'ya sunulan Sırrı Paşa, Aydın vilayetinin mektupçu muavinliği görevine getirildi. Hekim İsmail Paşa'nın şair ve musikişinas küçük kızı Leyla Hanımla

evlendi. Yusuf Razi, Vedat, Nezihe ve Feride isimli dört çocukları oldu. Ardından Prizren vilayetinin oluşumu sırasında mektupçu unvanı ile birkaç yıl görev yapıp İstanbul' a döndü. 1872'de Tuna vilayeti mektupçuluğu ve sırası ile Rusçuk, Bihke, Banyaluka, İzvornik ve Vidin'de mutasarrıflık görevi yaptı.[1]

Doksan üç Harbi sonunda Rusya ile imzalanan Ayastefanos Antlaşmasının bazı hükümlerini icra etmek için Şumnu-Varna komiseri olarak görevlendirildikten sonra Tuna vilayetinde kalan Osmanlı kuvvetlerinin erzakları ve göçmenlerin sevkiyatını yürütmek üzere Vidin' e gönderildi.[2] Daha sonra Trabzon, Kastamonu, tekrar Trabzon, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Adana ve Bağdat'ta valilik görevinde bulundu. Birinci rütbe Osmani ve Mecidi nişanlarına sahip olan Sırrı Paşa, vezir görevi ile yürütmüş olduğu Bağdat valiliğinden sonra becayiş ile Diyarbakır valiliğine geçmiştir. Sırrı Paşa'nın Diyarbakır ve Bağdat valiliklerinde iken ikinci bir evlilik yaptığı kaynaklarda geçmektedir hatta bu evlilikten çocuklarının olduğu, kızı Feride Ayni'nin torunu olan Nezih Halim Neyzi tarafından anlatılmaktadır. Diyarbakır valiliği sırasında tedavi olmak maksadıyla İstanbul'a geldi. Ardından uzun süreden beri devam eden kalp rahatsızlığı hastalığı sonucunda hicri 1313, miladi 1895 yılında vefat etti. II. Abdülhamid'in izni ile II. Mahmud türbesi haziresine naaşı defnedildi.

Celal Nuri'nin amcası ve Mehmet Ali Ayni'nin kayınpederi olan Sırrı Efendi, asabi ve titiz bir huya sahip olması ve sıkıntılı bir zamanda görev yapmasına rağmen görevlerinin hiçbirine son verilmemesi işinde başarılı bir devlet memuru olduğunu göstermektedir. Görev yaptığı süre içinde birçok faydalı işler yapmıştır. Özellikle hala kullanılan Bağdat'taki Sırrıye Barajı ve Hindiye Seddi'ni onun yaptırdığı, Hille Kanalı'nın açılmasında onun çabaları olduğu bilinmektedir. Ayrıca görevli bulunduğu yerlerde âlimlere saygı göstermesi ve ihtiyaç sahiplerini koruması kaynaklarda kaydedilmektedir. Arapça ve Farsça' yı bilen, düzyazıda edebi üslup kullanan Sırrı Efendi, genelde tasavvufi konularda yazılar yazmıştır. Dönemindeki

[1] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5: 1507.
[2] Selim Özarslan, "Sırrı Giridî ve Nakdü'l Kelamı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (1998): 237.

edipler tarafından "Sırrî" mahlasıyla yazdığı şiirlerden dolayı başarılı bir şair olduğu ve rik'a hattında kullandığı üsluptan dolayı iyi bir hattat olarak kabul edilmiştir.[3]

B. Sırrı Giridî' nin Tefsir Alanındaki Eserleri

1.Sırr-ı Kur'an Fahreddin Razi'nin Mefatihu' l-Gayb adlı tefsiri üzerine giriş, istiaze ve besmele ile Fatiha süresinin tefsirinin olduğu bölümünün tercümesi olup bir cilt halinde üç cüz olarak yayımlanmıştır.[4]

2.Ahsenü'l-Kasas (Tefsir-i Sure-i Yusuf a.s) üç cüz halinde neşir edilen eser Tahir Galip Seratlı tarafından Hikâyelerin En Güzeli, Ahsenü' l-Kasas, Güzel İnsan Yusuf, Yusuf Süresi Tefsiri başlıkları ile sadeleştirilip yayımlanmıştır.[5]

3.Sırr-ı Furkan (Tefsiri Süre-i Furkan) Furkan süresinin tefsiri mahiyetindedir.[6] [7]

.Sırr-ı İnsan (Tefsir-i Süre-i İnsan) İnsan süresinin tefsiri mahiyetindedir.[8]

5.Sırr-ı Meryem (Tefsir-i Süre-i Meryem) Eserin içeriğinde bazı peygamberlerin kıssaları ve öğütleri anlatılmakla beraber Hz. Zekeriya' nın eşinin mucizevi bir doğumla oğlu Yahya'yı dünyaya getirmesi anlatılmakta ve İsa'nın doğumuna ve yaşamına değinilmektedir. Asıl olarak iki cilt olarak yazılan eserin sadece birinci cildine ulaşılmıştır. Bu ciltte yazarın ön sözüyle geniş bir mukaddimesinden sonra sürenin 33.Ayetine kadar olan kısmının tefsiridir. Eserin mukaddimesinde "İlm-i Tefsir", "Tabakat-ı Müfessirin", "Adab-ı Müfessirin" başlıkları altında tefsir ile ilgili bilgilere yer vermektedir.[9]

6.Sırr-ı Tenzil Yazarın Ahsenü'l-Kasas, Sırr-ı Furkan ve Sırr-ı İnsan adlı tefsirlerinden özetlenerek yazılmıştır.[10]

---

[3] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemalü'ş-Şuarâ)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999), 4: 2194.
[4] bkz. Sırrı Giridî, *Sırr-ı Kurân* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1302).
[5] bkz. Sırrı Giridî, *Ahsenü'l Kasas* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1309).
[6] bkz. Sırrı Giridî, *Sırr-ı Furkân Tefsir-i Sure-i Furkân* (Dersaâdet: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1312),2.
[7] bkz. Sırrı Giridî, *Sırr-ı Furkân Tefsir-i Sure-i Furkân* (İstanbul: Eski Zabtiye Cadddesi'nde 61 Numaralı Matbaa, 1312),1.
[8] bkz. Sırrı Giridî, *Sırr-ı İnsan Tefsir-i Sure-i İnsan* (Dersaâdet: 61 Numaralı Matbaa, 1312).
[9] bkz. Sırrı Giridî, *Sırr-ı Meryem* (İstanbul: Vilayet (Âmid) Matbaası, 1311),1.
[10] bkz. Sırrı Giridî, *Sırr-ı Tenzil* (Diyarbekir, 1313).

C. Kelâm, Mantık, Dinler ve Mezhepler Tarihi Alanlarındaki Eserleri

1.Şerh-i Akaid Tercümesi Necmeddin en-Nesefi' ye ait Aka'idü'n-Nesefi adlı risaleye Teftazani tarafından yazılan şerhin tercümesi olarak Tuna vilayeti mektupçusu olarak yayımladığı ilk eseridir.[11]

2.Rü'yetullah'a Dâir Risâle Şerh-i Akaid Tercümesinde rü'yetullah konusunda kelam ekolleri arasında yapılan tartışmalara ayrılmış müstakil bölümdür.[12]

3.Nakdü'l-Kelam fi Akaidi'l-İslam Konumuzda da anlatılacak olan esere gelecek olursak bu eser yazarın Ankara valiliği sırasında Şerh-i Akaid Tercümesinden bazı kısaltma ve alıntı yapmakla kısmen tercüme kısmen telif şeklinde düzenlediği eseridir. Kazım Albayrak, bu 12 Fasıldan ilk 5 faslını sadeleştirerek İlm-i Kelâmın Özü diye neşretmiştir.[13]

Sırrı Giridî bu eseri II. Abdülhamid Han'a sunmuştur. Yazarın anlattığına göre 28 Zilkade 1301 (6 Eylül 300) tarihinde tamamlanmıştır. Eser 1302 baskısına göre 367 sayfadan oluşmaktadır. Eserde kelam alanındaki bütün konulara değinmekle birlikte anlatımına göre Kelam alanındaki yazılan kitapların özü gibidir.[14] Eser 12 kelama ayrılmış ve her kelam da farklı Mebhaslardan oluşmaktadır. Bu kelâmlarda sırasıyla; Eşyanın hakikati, bilgi edinme yolları, âlemin yaratılışı, yaratıcının ispatı, Allah'ın sıfatları, rü'yetullah, kulların fiilleri, çeşitli meseleler, meâd, nübüvvât, genel konular başlıklarından oluşmaktadır.[15]

4.er-Rûh Yazarın Ankara valisi iken yazımını tamamladığı eserde İsra süresinin ruhla alakalı 85. Ayetini anlatmaktadır. Yazar eserini İbn Sina'ya sunduğu "Kaside-i Ruhiyye" isimli şiiri ile bitirmiştir.[16]

5. Ârâü'l-Milel Kelam ve Mezhepler tarihinin derlemesinden oluşan eserde Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflara değinilmiştir.[17]

---

[11] bkz. Sırrı Giridî, *Şerh-i Akâid Tercümesi* (Rusçuk, 1292).
[12] bkz. Sırrı Giridî, *Rü'yetullah'a Dâir Risâle* (Rusçuk, 1293).
[13] bkz. Kâzım Albayrak, *İlm-i Kelâm'ın Özü* (İstanbul: Tahkim Yayınları, 1987).
[14] Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 128.
[15] bkz. Sırrı Giridî, *Nakdü'l-Kelâm fî Akâidi'l İslâm* (Konstantiniye: Ebu Ziya Matbaası, 1302).
[16] bkz. Sırrı Giridî, *er-Rûh* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1303).
[17] bkz. Sırrı Giridî, *Ârâü'l-Milel* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1303).

6. Mi'yârü'l-Makâl Medreselerde okutulmak için Arapçası olan bir mantık eserinin tercümesi ve açıklamasından ibarettir.[18]

7. Nûrü'l-Hüdâ Li Men'istehdâ Hıristiyan misyonerleri eleştirmek için kaleme aldığı eseridir.[19]

D. Dil ve Edebiyat Alanındaki Eserleri

1. Galatât Kastamonu valisi iken yazdığı bu eserinde Türkçe'de yanlış kullanıldığını düşündüğü 103 Arapça kelimeyi anlatmaktadır.[20]

2.Mektubat-ı Sırrı Paşa Yazar valilik görevinde bulunduğu sıralardaki yazışmaları, mektupları, birçok yazılarını içermektedir. Üç cilt olarak basılmıştır.[21] Vilayet gazetelerine ilişkin görüş ve önerileri de bu eserinde yer almaktadır.[22]

Sırrı Paşa'nın Numune-i Adalet ve Sırr-ı İstiva isimli iki risalesi olduğu söylense de bunlar bulunamamıştır. Divançe-i Sırrı ve Giritli Şairler isimli iki şiir kitabı olduğu bildirilmektedir. Arnavutlar'ın ahlak ve adetlerini anlattığı Lek Dukakin adlı esere ulaşılamamıştır. [23]

a.Sırrı Giridî ve Eserleri Üzerine Yapılan Önceki Çalışmalar

a. Ekrem Gülşen, *Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1992
b. A.Halim Koçkuzu, *Giritli Sırrı Paşa ve Tefsirdeki Metodu (1844-1895)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992
c. İsmail Borlak, Sırrı Paşa ve Tefsir İlmindeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993
d. İsmail Kılıç, *Giritli Sırrı Paşa'nın Ahsenü'l Kasas Eseri ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000
e. Murat Önder, *Giritli Sırrı Paşa, Araü'l-Milel Adlı Eseri ve Mezhepler Tarihindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006

[18] bkz. Sırrı Giridî, *Mi'yârü'l-Makâl* (İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1303).
[19] bkz. Sırrı Giridî, *Nûrü'l-Hüdâ li-men'istehdâ* (Diyarbekir, 1310).
[20] bkz. Sırrı Giridî, *Galatât* (Konstantiniye: Ebu Ziya Matbaası, 1301).
[21] bkz. Sırrı Giridî, *Mektubat-ı Sırrı Paşa* (Trabzon: Serander Yayınları, 2011).
[22] Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, ed. Mustafa Çiçekler (Ankara: Türk Bilimler Akademisi, 2016), 2: 673-674.
[23] İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemalü'ş-Şuarâ)*, 4: 2189-2194.

f. Abdullah Çakmak, *Giritli Sırrı Paşa'nın Kelâmi Görüşleri,* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011

g. Elif Özel, *Giritli Sırrı Paşa'nın Türk Düşüncesine Katkıları Mi'yârü'l-Makâl Adlı Eserinin Tercümesi ve Mantık Anlayışı,* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012)

h. Ahmet Köksal, *Giritli Sırrı Paşa (1844-1895),* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013

i. Ömer Faruk Akyel, *Giritli Sırrı Paşa Tefsir Yöntemi ve Sırr-ı Furkân Adlı Eseri,* Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2018

j. Sinan Ertürk, *Giritli Sırrı Paşa'nın "Sırr-ı İnsan" Adlı Eseri (İnceleme, Metin, Sözlük),* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2020

k. Mehmet Atalay, *Giritli Sırrı Paşa ve İnsan Sûresi Tefsiri,* Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Üniversitesi, 2020

BİRİNCİ BÖLÜM
İLAHİYYAT KONULARI

1.1.VARLIK ve ÂLEM

A.Cevher ve Araz

Kendi başına mevcut olan, değişim kabul etmeyen ve zatıyla var olanlara cevher veya a'yân denir. Araz ise kendi başına mevcut olmayan ve zatıyla var olmayana denir. Pamuk cevher olup onun yumuşaklığı arazdır. Kelamcılar cevher tanımını Allah için kullanmamışlardır. Fakat filozoflar cevher ve araz tanımlarını Allah için kullanmışlardır. Cevher sadece maddi olan varlıklara isim olarak verilmez manevi olanlara da isim olarak verilebilir. Cevheri bir öz gibi düşünürsek araz da onun özellikleridir.[24]

Yazar kitabında âlemin sonradan oluşu başlığı altında cevher, araz ve ayan şeklinde değinmiştir. A'raz; "araz" ın çoğuludur. Kıyamının bir mahalle muhtaç olması ve cisim ile cevherlerde ortaya çıkmasıdır. Mesela; güneş ile ışığını veya sarılığını güneşten ayırarak" Sarılık veya ışığı şudur, güneş de budur." Diye hissi bir işaretle tarif edilemez.

Cevahir; "cevher" in çoğuludur. Cismin maddesinin kısımlarından olup fiilen, vehmen ve farazân bölünme kabul etmeyen ayndır.

A'yan; "ayn" ın çoğuludur. Kendi başına kaim olan ve başlı başına yer tutan maddi şeylere denir.[25]

B.Cisim

İnsanın çevresinde farklı cisimler vardır. Bu cisimlerin renkleri, kokuları, tatları veya boyutları arzedebilir. İnsan bu cisimleri duyuları ile idrak eder. Cismin özelliği hareketsiz olmasıdır. Onun hareket kabiliyeti elde edebilmesi için dış bir etkene ihtiyacı vardır. Cismin bir özü yani maddesi vardır. Bir de onun şekli vardır.[26]

Sırrı paşa ise kitabında cisim konusunu hakaik-i eşya olarak anlatmıştır. Eşyanın ve şeyin ne olduğu hakkında bilgiler veriliyor. "Şey" var olan ve varlığı mümkün olanlara ya da zorunlu olanlara verilen isimdir. Yazar kitabında çeşitli meseleler kısmında "ma'dum şey değildir" başlığı ile yok olan hiçbir şey değildir

[24] Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 87-93.
[25] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 41-43.
[26] İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmi Kelam* (Şehzade Başı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339), 1: 280-281.

demektedir. Ayrıca, Ehl-i Sünnet âlimleri "şey'iyyet, vücûd ve sübuta –âdem de nefye müradiftir." diye zâhib olmuşlardır.[27]

Eşyanın hakikatini bilmek demek bir nevi kâinatta bulunan gördüğümüz eşyalardan yola çıkarak âlemin yaratıcısı ve onun sıfatları, filleri gibi benzer durumların bilinebileceği üzerinde durur. Eşyanın hakikati sabittir ve bunun ilminin doğruluğu meydana çıkmıştır. Bu uyarının en önemli maksat olan zatın bilinmesi ve sıfat-ı Bâri'ye vesile olacağını düşündüğü için kitabını kaleme almıştır.[28]

Bir hadisten yola çıkarak Yaratıcının bilinmek için kâinatı yaratması sofistlerden "İnâdiyye", "İndiyye" ve "La Edriyye" gruplarının hakikati reddetmelerine deliller öne sürer. Eşyanın bir nevi seraba benzemesi gibi hayal ve vehimlerden bahsederler. Eşyaların görünüşten ibaret olduğunu da ifade ederler. Kimi de Âlem'de olan şeylerin varlığından da yokluğundan da yani her şeyden şüphe ederler. Sırrı Paşa ise onların bu şüphelerine şöyle cevap vermektedir. Sofistlere göre bazı bilgileri hisler ile elde ederiz. His ise yanılabilir. Mesela şaşı biri, biri iki görür. Yazarın ise buna cevabı hissin yanılması organlara ait sebeplerden meydana gelmiştir. Bu sebepler ortadan kalktığı zaman his kesin hükme zıt olmaz. Sırrı paşa onlara cevap verdikten sonra Sofistler ile tartışmaya gerek olmadığını görür. Çünkü onların bilinen hakikatleri bile itiraf etmedikleri için onlara meçhul olanları açıklamanın anlamsız olduğunu anlar. Onlar ateşin olmadığını ileri sürüyorlarsa ateşe ellerini sokarak hakikati idrak etmelerini buna rağmen idrak etmiyorlarsa yanıp gitmelerini söylüyor. Yazarın delili ise elimizi ateşe değdirdiğimiz zaman nasıl sıcaklığını ya da suya değdirmemiz ile soğukluğunu hissetmemiz gibi kesin bilgimiz ile bunların serap olmadığını tam tersine var olduklarını anlamamız buna verdiği bir delildir.[29]

C.Madde, Hayat ve Ruh

Kelamda madde üzerinde durulmasının sebebi onun özelliği yani kadîm veya hâdis olmasıdır. Aslında maddeyi ilk hareket noktası kabul etmedikten sonra sorun yoktur. Kelamcılar maddeyi, âlemdeki cisimlerin cevher ve arazlardan oluşması bakımından kabul etmişlerdir. Maddenin atomlardan oluştuğunu ve bunların farklı

[27] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 352.
[28] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 6.
[29] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 7-11.

yapılarda birleşmeleri, ayrılmaları, sayıları ve dizilmeleri ile farklı cisimler oluşmuştur. Atom nazariyesi İslam dünyasına "Cevher-i Ferd" veya "Cüz-i Lâ Yetecezzâ" olarak geçmiştir.[30]

Yazarımız bu konuyu cevherin bölünmeyi kabul etmemesine Cevher-i Ferd ve Cüz-i Lâ Yetecezzâ kelimelerini söylemiştir. Ayrıca cevherin, mütekaddiminin sözlüğünde "cüz-i lâ yetecezzâ", müteahhirîn de ise "cevher-i ferd" veya "cüz-i ferd" olarak tanımlandığını belirtir. Felsefeciler cüz-i ferdi reddedip cismin görünüş ve hayalin birleşmesi ile oluştuğunu savunuyorlar. Ehl-i Hakk'ın ise bu görüşü reddedip cüz-i ferdi ispatlamaya çalıştığından bahseder.[31]

Canlı varlıkları cansızlardan ayırmanın yolu hareketli olmalarıdır. Hareket halindeki canlılarda hayat sahibidir. Ruh ise bedenden ayrıdır. Beden ölse bile ruhun varlığı devam eder. Ruh, bedene hayat verendir. Ruh beden gibi değişim kabul etmez ve aynı kalır. İnsanın anne karnında oluşumu sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan algılayıcı hakikate denir. Ruh yerine ayet ve hadislerde nefis kelimesi de kullanılır. Özellikle hadislerde insanın ruhunun kabirde ya nimetlere erişeceği ya da azap çekeceği anlatılmaktadır. Beden ve ruhun beraber olduğunu insanın ölmesi ile bedeni çürüse de ruhun ölmediği yaşadığı anlamına gelir. Ruhun görülemeyeceği fakat bir varlığının olduğu ortaya çıkar.[32]

İnsan ile hayvan arasında özellik farkı vardır. İnsan akıllı ve düşünebilen bir varlıktır. Hayvan ise düşünmeyen ve aklı olmayan bir varlıktır.[33] Bu konuda Sırrî Giridî kitabında insanın hakikatinin hayvan-ı natık olduğunu ifade eder. İnsan ile hayvan-ı natık mana olarak aynı olsalarda aklen başka şeylerdir demektedir.[34]

1.2.BİLGİ EDİNME YOLLARI

Yazara göre bilgi edinme yolları üçtür. Bunlar; beş duyu dediğimiz havas-ı selim yani doğru karar veren duyularımız, haber-i sadık ve akıl.

---

[30] İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, 1339, 1: 282-283.
[31] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 45.
[32] Yusuf Şevki Yavuz, "Ruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 187-191.
[33] Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*, 8. Bs (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 152-154.
[34] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 9-10.

İlmin tarifini ise Maturidi'nin tarifinden yola çıkıp yapar. İlim öyle bir sıfat ki onunla vasıflandığı durumun anlatılması ve açıklanması mümkün olan her şey onunla meydana çıkarılmış olur. Yani gerek mevcut olsun gerek ma'dum olsun zikredilmesi mümkün olan her ne varsa bu sıfat vasıtasıyla ortaya çıkar.[35]

İlmin konusu eşyalar, nesneler ve varlıklardır. Eşyaların hakikatleri vardır. İlim de bu hakikatleri araştırır. Hakikat, bir şeyin özü ve onu vücuda getiren cevherdir.[36] Sırrı Paşa ise hakikat ve mahiyete örnek verir. Mesela insan mevcudattan olduğu için hakikati ve mahiyeti şudur denilebilir. Ama anka kuşu hayalde zihinde meydana gelen şey olduğu için hakikati şudur denilemezken mahiyeti şudur veya budur denilebilir.[37]

Maturidi'ye göre Hakaiku'l eşyanın yani nesnelerin ve olayların gerçekliklerinin bilinmesinin yolları üçtür. Duyuların idraki, haber ve istidlâldir.[38]

A.Duyular

a. Açık Olan Beş Duyu

Aklın varlığına zaruretle hükmettiği hislere denir. Bunlar; Sâmi'e(İşiten kulak), Bâsıra(Gören göz), Şâmme (Koklayan burun), Zâika (Tad alan ağız) ve Lâmise(Temas eden deri).[39]

Maturidi bu saydığımız beş duyunun varlığını inkâr eden kimsenin aslında kendi varlığını inkâr ettiğini söylemektedir. Bu kişiye organ kesme gibi şiddetli elem veren bir işlem yapılması duyu bilgisinin şuurunda olmasını sağlar.[40]

İmam Maturidi duyuların bilgi kaynağı olmasında Nahl süresi 78. Ayet-i kerimeyi açıklarken işitme, görmenin ardından kalbin gelmesinin sebebini onun da bilgi kaynağı olabileceğini ileri sürer. Ayrıca dış dünyayı ve özelliklerini bilmemizi

[35] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 14-15.
[36] Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, trc. Ömer Türker, 1. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 1: 134-138.
[37] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 8-9.
[38] Ebu Mansur Matüridi, *Kitabü't-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, 9. Bs (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 46.
[39] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 18-19.
[40] Matüridi, *Kitabü't-Tevhid,* 46.

sağlayan bu duyuları, bilgi elde etme yollarının en yükseği ve ilk bilgilerimizi bunlar vesilesi ile öğrendiğimizi ifade eder.[41]

b.Gizli Olan Beş Duyu

Bunlar; Ortak his(Hissi müşterek), Hayal, Tasarruf kuvveti, Kuvve-i vehmiyye ve Hafıza kuvvetidir. Bunlar için bir vasıta olması gereğinden hareketle kelam âlimleri bunların gerçek oluşunu kabul etmemişlerdir.[42]

B. Haber-i Sâdık

Haber, kendisinin bir hüküm belirttiği anlamı tam olan cümledir. Haberin doğru, yalan, yanlış gibi ihtimalleri söz konusudur. Günümüzde sözlü ve yazılı iletişim araçlarının artması ile her an farklı içeriklerde haberlerle karşı karşıyayız. Bu haberlerin doğru ve güvenilir kaynaktan gelmesi büyük önem arz etmektedir. Bilginin sebebi olan haber sâdık haberdir.

Sâdık haber, vakıaya uygun olan haberdir. İki çeşittir. Birincisi Haber-i mütevatir, ikincisi ise peygamberliği mu'cize ile ortaya konan resulün haberidir.[43]

a. Haber-i Mütevâtir

Mütevatir haber, yalan üzere birleşmeleri aklen caiz olmayan bir topluluğun söylediği haberlerdir. Bu topluluğun belli bir sayıda olması haberin doğru olduğunu göstermez. Kesin bilgi olmalı, şüphe ihtimali olmamalıdır.[44]

Sırrı Giridî' ye göre, zaruri bilgiyi gerektirir. Bu bilgiye ise aklın açıkça hüküm ettiği yakini ilim denir. Mesela uzak ülkeleri görmesek de var olduklarını bilmemiz veya önceki asırlarda yaşamış melik ve sultanların yaşadığı dönemde yaşamasak da onların gelip geçtiklerini bilmemizi mütevatir habere örnek verir.[45]

Mütevatir haberin yani zaruri bilginin şartları üç tanedir. Bunlardan birincisi: Haber verenlerin üzerinde durdukları konu hakkında yalan üzerine ittifak etmelerinin imkânsız ve akıl dışı olması. İkincisi: Haber verdikleri durumu delile değil soyut

[41] Hanifi Özcan, *Maturidi'de Bilgi Problemi*, 1. Bs (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993), 62.
[42] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 20.
[43] Ali Osman Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri,* 1. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 53.
[44] Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi (Tevhid ve İlm-i Kelam)*, 5. Bs (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 1: 120-121.
[45] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 24.

hisse dayanarak bilmeleri. Üçüncüsü: Haber verdikleri şey ne ise onun mümkün olan bir şey olup aklen muhal olmaması[46]

b. Haber-i Resûl

Resûl'ün haberi, Peygamberliği mucize ile kesin olan resulün söylediği habere denir. Resûlün verdiği bilgi mucizeden önce zaruri bilgi değil istidlali bilgidir. Mucizeden sonra ise kesin bilgi olur ve bunda şüphe olmaz.[47]

Sırrı Giridî ise kitabında bu konuda ilk olarak resul ve nebiyi anlatır. Kelamcılara göre Resul olmak için kitap sahibi olmak şarttır. Kimisi ise bunu şart koşmamıştır. Diğer bir tanım ise Resul kendisine yeni bir kitap ve şeriat gelen kimseye denir. Nebi de böyle bir durum yoktur. Bazıları böyle bir şart olmadığının buna örnek olarak da İsmail (a.s)'ın yeni bir şeriat sahibi olmaması ama Hac süresi 52.ayette İsmail (a.s.) hakkında resul ifadesi geçmesi buna işaret eder. İbrahim (a.s.)'a tabiidir.[48]

Mucize nübüvvet yani peygamberlik alametlerindendir. Peygamberliklerini doğrulamak için insan gücünün dışında ve adetlerden farklı olarak zuhur eden şeylere denir.[49]

Haber-i Rasul, zorunlu bilgiyi gerektirir**.** Ayrıca peygamberliği kesin olan birinin yalan söz söylemesi mucizeyi batıl kılar. [50]

Haber-i Rasul hem sabit ve kesin karar hem de olaylara uygun olmalıdır. Eğer vakıaya uygun olmasaydı ilim olmazdı cehl olurdu. Kesin karar veren olmasa zan olurdu. Sabit olmasa taklid olurdu.[51]

İlham ise; ehl-i hak katında esbab-ı ilimden değildir. İlham kalbe feyz yoluyla mananın ilka edilip açıklanmasıdır. Kalp denilen bir et parçasıdır ama onun sayesinde bütün vücud ayakta kalır ve nefsani ruh onun vasıtası ile halk olunmuştur.[52]

---

[46] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 24.
[47] Harun Işık - Murat Serdar, *Sistematik Kelam-I,* 2. Bs (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 35.
[48] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 27.
[49] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 29.
[50] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 31.
[51] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 32.
[52] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 38.

İmam Gazali ise herhangi bir delilin olmadığı durumda elde edilen bilgiye ilham denir demiştir. Eğer bu delil melek vasıtası ile olursa vahiy denir. Bu peygamberlere mahsustur. Eğer melek vasıtası olmadan olursa buna ilham denir ki bu da evliyaya mahsustur. İlham cumhur katında delil değilse de mutasavvıflar katında delil kabul edilir. İham dinlerin veya mezheplerin doğruluğunun bilinmesine delil olmaz. Çünkü bir kişinin ilhamına güvenerek kendi sözünün doğru, düşmanının sözünün yanlış olduğunu ileri sürebilir. Bu ise birbirine zıt olan dinlerin sıhhatine hüküm gibi bir karışıklığa sebep olur.[53]

C.Akıl

Akıl duyuların idrak ettiği cisimler dışında kalan soyut olanlar hakkında insana bilgi sağlar. Her insanın farklı duyum ve akıl seviyesi vardır.

Akıl, Allah'ın insana vermiş olduğu soyut ilahi bir cevherdir. Akıl kendisi ile ilim ve fenlerin anlaşıldığı nefsin bir kuvvetidir. Sırrı Paşa ise kitabında aklı şu şekilde tarif eder; İnsan ruhuna mahsus bir kuvvettir ki insan onunla ilimlerin sebebini ve onları anlamaya kadir olur.

Yazar hukema'ya(Felsefeciler) göre aklın dört mertebesi olduğunu söylüyor. Bunlar;

a-Heyûlâni akıl: Çocukların fiil ve anlamadan uzak olan yetenek,

b-Meleke halindeki akıl: İlm-i bedihiyyât ile iktisab-ı nazariyyât olan isti'dâd,

c-Fiili akıl: Bedihiyyâtdan iktisab-ı nazariyâta olan yetenek,

d-Müstefad akıl: idrak ettiği nazariyâtın daima kendinde olmasına denir.[54]

Akıl aracılığı ile elde edilen bilgiler iki çeşittir.

a-Zaruri bilgiler: Nazar ve istidlâle gerek kalmadan herkesçe bilinene açık delillere denir. Altının yarısı üçtür. Sekiz dokuzdan küçüktür. Ateş yakar, gibi herkes tarafından bilinen açık, zorunlu bilgilerdir.[55]

Yazarımız ise bu konuda duyuların bilgisi olmadan da sadece soyut akıl ile ulaşılan bilgiye zaruri ilim denir. Bütünün parçadan büyük olmasının kesinliğini

[53] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 38-39.
[54] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 33-34.
[55] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi,* 92-94.

bütün, parça ve büyüklüğü düşündüğümüz zaman bütünün kendine ait bir parçadan büyük olduğu başka bir şeye bağlanamaz.[56]

b- İstidlâli ilim: İstidlâl, daha önce bilinen ön bilgilerin düzenlenmesi ile daha önce bilinmeyen yeni bilgilerle sonuca ulaşmaya denir. Bu bilgiler akıl yürütmeyi gerektiren bilgilerdir.[57]

Delille sabit olan ilme denir. Müessirden esere gitmek yani ateşin olduğu yerde dumanın varlığı deliline burhan-ı limmî denir. Eserden müessire gitmek yani duman çıkan yerde ateşin bulunduğu deliline burhan-ı innî denir. Kazanmakla elde edilen ilimdir. Sebeplerden birini seçmek veya beş duyu ile aklı kullanarak elde ettiğimiz bilgilere denir. Bakmakla müşahede etmekle elde edilir.[58]

Maturidi'ye göre ise istidlal yolu ile akıl yürütmeye gerek vardır. Çünkü duyuların algılayamadığı küçük cisimler ile hiçbir hacmi olmayan cisimleri kavramaya ya da peygamberlerin mucizeleri ile sihirbazların yaptıklarının doğru olup olmadığını ortaya koymak için aklî istidlâle gerek vardır. Allah-u Teâlâ ayetlerinde denizlerin üstünde giden gemilere, dağların nasıl dik durduğuna, yerin nasıl yayıldığında, rüzgârların bulutları nasıl yönlendirdiğinde, kendi fizyolojik ve biyolojik yapımız gibi daha birçok yerde akıl yürütmenin gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu ayetlerde Allah Teâlâ insanların düşünüp akıl yürüterek duyular aracılığı ile gördüğü âlemden yola çıkarak duyulmayanı anlayacağını belirtmiştir.[59]

1.3.ALLAH'IN VARLIĞI

Bütün semavi dinlerin temelinde Allah'ın varlığı ve birliğine inanılması gerekir. Çünkü Allah'a inanmayan bir insanın onun gönderdiği peygamberlere, kitaplara, meleklere inanması mümkün değildir. Bunlara inanmanın ilk koşulu Allah'a inanmaya bağlıdır.

Dinin temeli Allah'a iman etmektir. İslam'ın insanlara yüklediği ilk görev; kendilerini, gördükleri ve görmedikleri her şeyi yaratan, kâinattaki bu eşsiz düzen ile devam etmesini sağlayan, yerde ve gökte bulunan her şeyin ona muhtaç olduğu

[56] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 35.
[57] İmâmü'l-Harameyn Cüveynî, *Kitabü'l-irşad ila kavaidi'l-edille fi usuli'l-itikad* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, 1985), 27-29.
[58] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 36-37.
[59] Matüridi, *Kitabü't-Tevhid*, 49-50.

kendisinin ise hiçbir şeye muhtaç olmadığı sonsuz ve sınırsız olan Allah'a inanmaktır.[60]

Maturidi anlayışına göre, ilahi dinlerin kesintiye uğradığı fetret dönemlerinde insanların uzak bölgelerde veya dağ başlarında yaşasalar da akıllarıyla Allah'ı bulmaları zorunludur. Çünkü Allah insanları kendini idrak edecek güç ve kuvvette yaratmıştır. İnsan kâinattaki bu eşsiz sanatın ve düzenin bir sanatkârı olduğunu düşünür. Özetlemek gerekirse âlemdeki varlıkların yaratılışı ve kâinatın var olması Allah'ın varlığına. Bu canlı ve cansızlarda görülen gaye ve nizam da Allah'ın birliğine delildir.

Her doğan çocuk aslında İslam fıtratı üzere doğar fakat çevresi ve ailesinin etkisi ile yanlış davranışlara yönelebilir. Başkalarının tesiri altında kalmadan kişi etrafındaki düzene, kendi yaratılışının mükemmelliğine bakarak yüce yaratıcının varlığını bulup iman edebilir.

1.3.1.Yaratıcının Varlığının İsbâtı (İsbât-ı Vacip)

İslam âlimleri Allah'ın varlığı konusunda akli izah ya da tespit yapılıp yapılamayacağını tartışmışlardır. Kelam âlimleri, Allah'a iman ve meleklere iman hakkında akli izah yapılabileceğini fakat diğer iman esaslarında akli izah yapılamayacağını bunların sem'î olduğunu yani nakle dayalı olduğunu savunmuşlardır.

İsbât-ı vacip demek Allah'ın varlığı ve birliğini isbat etmek demektir. Allah'ın varlığına inanıp birliğine inanmayan birçok insan vardır. Bu kişiler İslam fıtratı üzere kalmadıkları için birliğini inkâr etmektedirler.

Bir insan bir başkasına Allah'ın varlığını ve birliğini anlatmak için deliller öne sürse de kişi eğer iman etmek istemezse yapılan isbâtın bir anlamı yoktur. İman bir isbat meselesi olmaktan ziyade hidayet işidir. Kur'an-ı Kerim de Zümer Süresi 37. ayette "Allah kimi hidayete erdirirse, onu hiç kimse saptıramaz." buyurur. Ayetten de anlaşıldığı üzere iman etmek istemedikten sonra delillerin çokluğu ve

[60] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 156.

doğruluğu kişiyi imana ulaştıramaz. İnsana irade verilmesinin hikmeti de budur. İsteyen iman eder, isteyen kâfir olur.[61]

Yazar bu konuda âlemin cevher ve arazlardan oluştuğunu ve bunların da sonradan var olan şeyler olduğu için bir yaratıcısı olması gerektiğini söyler. Bir şeyin sonradan yaratılması demek onu yapabilecek bir güce sahip varlığı zorunlu bir yaratıcı olmasını gerekli kılar. Bu yaratıcının varlığı mümkün dese idik, kendisini var eden biri olmalı idi, ki bu da imkânsızdır. Çünkü o zaman yaratıcı, âlemdeki parçalardan bir parça gibi olurdu. Âlemin parçalarından olsa yaratıcı olamaz. Bu yüzden yaratıcı Allah'tan başkası olamaz.[62]

1.3.2.Allah'ın Varlığına Kelamcıların Delilleri

1.3.2.1.Hudûs Delili

Hudûs, sonradan ortaya çıkma, yok iken var olma demektir. Böyle sonradan meydana gelen cisimlere "hâdis" denir. Hâdisin karşıtı "kadîm" dir. Kadîm ise başlangıcı olmayan, var olmadığı bir an düşünülemeyen, hep var olandır.[63]

Âlem; cevherler, arazlar ve cisimlerden oluşmuştur. Cevherler, arazlar var olmadan var olamaz. Mesela hareket eden bir cismin durdurulduğu zaman onda önce var olan hareketlilik arazının yok olması ve yerine hareketsizlik arazının var olduğunu görürüz. Bu nedenle arazlar sürekli değişmektedir. Değişen ve başkasına muhtaç olan bir cismin ezeli olması düşünülemez. Önceden yok iken onu birisi var etmiştir. Bu yüzden âlemin hâdis olması zorunludur.[64]

Örneğin bir toprak kendi kendine taş olmaz. Onun taş olmasına sebep olan birtakım coğrafi şartlar gerekir. Su herhangi bir sebep yokken donmaz. Onun donmasına sebep olan bu değişikliği meydana getiren bir soğukluk etkisi vardır. Süt kendi kendine yoğurt olmaz. Onda bu değişikliği meydana getiren birtakım bakteriler vardır. Ağaç kendi kendine masa olmaz. Onu yapan bir marangoz vardır. Boyalar kendi kendine birleşerek resim oluşturmaz. Onları meydana getiren bir sanatkâr

---

[61] Bekir Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, 6. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 147-148.
[62] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 49-50.
[63] İlyas Çelebi - Bekir Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 5. Bs (İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2017), 131,186.
[64] A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, 26. Bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 84-85.

vardır. Buna göre gözle gördüğümüz, varlığını kabul ettiğimiz canlı veya cansız bütün kâinatın kendi kendine var olamayacağı ve varlığını sürdüremeyeceği gerçeğinden yola çıkarak onu varlık âlemine getiren bir Allah'ın mevcut olduğu sonucuna ulaşılabilir.[65]

Kelamcılar " İnsan düşünmez mi ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır." [66] ayetini, hudûs delilinin kaynağı kabul eder. Buna göre insan yokken Allah tarafından yaratıldığını, varlığının bulunmadığını onu yokluktan varlığa Allah'ın çıkardığını anlatır. Aynı şekilde Mü'minûn süresinde de insanın çamurdan ardından nutfe sonra bu nutfenin alaka yapıldığından bahseder. Alakanın et haline gelip, etin de kemiklerle kaplanıp insan haline gelmeside anlatılır. İnsanın bir anda yaratılmadığını bu ayet bize haber vermektir. İnsanın çeşitli hallere dönüşmesi sürekli bir değişim yaşadığını gösterir. Bu değişimi kendi kendine yapamayacağına göre bunu yapan bir var edicinin olmasını ve sonradan yaratıldığını ortaya koymaktadır. Bu değişimi yapan kendisi gibi hâdis olmayan sonsuz bir güç sahibi Allah'tan başkası olamaz.

Ayrıca âlemin başlangıcı bulunduğuna göre onun varlığı da yokluğu da eşittir. Var olması için bir var ediciye ve belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Bu zamanı belirleyecek olan bir muhdise var ediciye yani yaratıcıya ihtiyaç vardır. Sebep-sonuç ilişkisine göre her var olanın bir var edicisi olması gerekir. Sonradan meydana gelen bir varlığı meydana getiren de sonradan meydana gelen bir varlık olamaz. Çünkü böyle bir durumda sebeplerin sonsuza kadar devam etmesi gerekir ki, akıl bunu caiz görmez. Bu iki varlık birbirlerinin var oluş sebebi olur ki, birincisine teselsül, ikincisine devr denir. Her ikisinin de batıl olduğu ispatlanmıştır.[67]

Teselsül, her birinin varlığı daha öncekinin varlığına dayanan ve sonsuza kadar devam eden silsileye denir. Devr ise Mümkün iki varlıktan her biri, diğerinin var olması için illet olması gerekir. Her ikisi birbirlerinin var oluş sebebi kabul edilir.[68]

---

[65] Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, 23-24.
[66] Meryem, 19/67
[67] Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, 86-89.
[68] Kâdî Nâsırüddîn Beyzâvî, *Tavali'ul Envar-Kelam Metafiziği*, trc. İlyas Çelebi - Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 166.

1.3.2.2.İmkân Delili

Daha çok İslam Filozofları bu delili kullandığı için filozofların delili diye meşhur olmuştur. Müteahhirin kelamcıları da bu delili kullanmıştır. [69]

Âlem de birçok varlık vardır. Bunların varlığı gerçektir. Ancak yok olmaları da imkânsız değildir. Bu varlıklar hiç var olmayabilirlerdi, yok olmaları da mümkündür. İşte böyle varlıkları ve yoklukları imkân dâhilinde olan varlıklara mümkün varlıklar denir. Âlem de böyle varlığı ve yokluğu mümkün varlıklardan oluştuğu için mümkündür. Bunu şöyle bir örnekle açıklayacak olursak terazinin iki gözünün ağırlığı eşit olduktan sonra kefelerinin birinde varlık birinde yokluk olduğu kabul edilirse bir tarafına ağırlık uygulanmadığı müddetçe eşitlik bozulmaz. Eşitliğin bozulması ile biri varlık âlemine geldi ise bunun varlığını yokluğuna tercih edecek bir iradeye ihtiyaç vardır. Bu irade de Allah'a aittir.

Varlıklar ya vâcib yani varlığı zorunlu değişiklik kabul etmeyen ya da mümkün yani değişiklik kabul eden olmaktadır. Âlemdeki değişiklikler tecrübe ve bakmakla sabit olmaktadır. Yani değişikliklere açıktır. Âlem mümkün olarak kabul edilir. Çünkü parçalardan meydana gelmiştir. Parçalardan meydana gelen şeyler ise vâcib olamaz. Mümkün varlığının ve yokluğunun eşit olduğu şeydir. Mümkün var olduğuna göre onun var olmasını yok olmasına tercih eden bir etken varlığın olması gereklidir. Mümkün olan âlemin sebebinin, varlığının zorunlu olması gerekir. Bu da vâcibü'l-vücûd Allah'tır.[70]

1.3.2.3.Gaye ve Nizam Delili

İnâyet, hikmet, nizâm-ı âlem, illet-i ğâiyye, ibda', ihtira gibi isimlerle kullanılır. Bu delil insanların duyularına hitap edip, âlemdeki yaratılanları herkesin görerek idrak edeceği için herkesin anlayabileceği bir delildir. İbn Rüşt bu delil hakkında güneşin göze nisbeti kadar açık bir delildir demektedir. [71]

İbda', bir şeyi daha önceden benzeri olmadan yaratmak ortaya çıkarmaktır. Ğâiyye ise bir şeyin yaratılışının hikmeti, amacı ve varlığının sebebi anlamına gelir.

---

[69] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 165.
[70] Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, 8. Bs (İzmir: İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 52-58.
[71] Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994), 95-96.

Bunlar önceden bir benzer olmadan belli bir amaçla, nizamlı bir şekilde yaratılanları inceler.

Bu delil kâinattaki düzeni göz önünde bulundurduğu için nizam her şeyin insanın hizmetine sunulması açısından inayet, âlemin belli bir amaçla yaratıldığı ve hiçbir yaratılanın sebepsiz yaratılmadığı için gaye, kâinattaki geçerli sistemin şuurlu ve sağlamlığını düşündüğümüzde ise hikmet ve itkân delili adıyla anılmaktadır.[72]

Hiçbir yaratılan sebepsiz olarak yaratılmamıştır. Mesela kulağımız vardır ve onun bir gayesi vardır. İnsana hizmet etmek için yaratılmıştır. Hiçbir zaman şuan ben duymak istemiyorum dememektedir. Yaratılanlar arasında akılları hayrette bırakacak bir düzen vardır. İnsanın bu düzeni bilmesi hayatını kolaylaştırır. Mesela yaz ve kışın ne zaman olacağı ya da güneşin ne zaman batıp, doğacağını bizim bilmemiz gibi.

Her şeyin gayesini gerçekleştireceği bilinmelidir. Böylece mısır ekip de fasulyenin biteceği beklenemez. Mısırdan mısır, fasulyeden fasulye alınacağı bilinilir. Bu örnekleri âlemdeki varlıkların adedi kadar çoğaltabiliriz.

Kâinattaki bu denge rastgele olmamış biri tarafından var edilmiştir. Bu sistem âlim ve âkıl bir yaratıcı tarafından var edilmiştir. Bu da Allah'tır.[73] İnsanın uzuvları, organları arasındaki iş bölümünü düşünelim kendiliğinden meydana gelemez. Kalabalık bir ülkede trafik ışıklarının, kuralların olmadığını düşünelim ya da uzay sistemi içinde milyonlarca yıldızın, güneş sisteminin kendi kendine hareket ettiğini düşünecek olursak bu düzenin biri tarafından idare edildiğini idrak ederiz. Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet âlemdeki düzenin kadîm olan Allah tarafından konduğunu anlatmaktadır.[74] [75]

1.3.2.4.Kabul-i Âmme Delili

İslam âlimleri ve Batı düşünürleri tarih içindeki ulusları incelediklerinde her ulusun bir tanrı anlayışına sahip olduğu görülür. İnsanların yüce bir yaratıcının varlığını kabul edeceklerini söylemişlerdir.[76] Bu delile ayrıca fıtrat-ı selime delili de denilmektedir. Ayrıca insanlık tarihinin şehadeti veya şehâdet-i âmme delili denilen

[72] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 90-91.
[73] İdris Tüzün, *Kâinattaki Dengeler ve Allah*, 2. Bs (Ankara: Özyurt Matbaacılık, t.y.), 66.
[74] bkz. Âl-i İmran, 3/190-191; Furkan, 25/61; Enbiyâ, 21/22
[75] Aydın, *Din Felsefesi*, 62-67.
[76] Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, 107.

bu delil, insandaki din duygusu ve Allah inancının doğuştan olduğunun ve insanlık tarihinin araştırılması esasına dayanır.[77]

Yeryüzünde, ırkları, ülkeleri, görüşleri din ve mezhepleri farklı olmasına rağmen bütün uluslar, bu kâinatın hikmet sahibi bir yaratıcının eseri olduğuna inanmaktadırlar. Nereye varılırsa varılsın her insanda tanrı inancı bulunmaktadır. İnkârın uç noktasındaki insanlar, mutlu oldukları zamanlarda içlerindeki Allah inancını gizleseler de, başlarına bir felaket geldiği zaman Allah'a yönelmektedirler. Bu da insanın İslam fıtratı ile yani inanma duygusu ile yaratıldığını gösterir.[78]

1.3.3. Allah'ın Varlığına Kur'an-ı Kerim'in Delilleri

Kur'an'daki Allah'ın varlığı ile ilgili ayetlerin çoğu Allah'ın sıfatlarından bahsetmektedir. Ayrıca Allah'ın birliği üzerinde durulur ki, onun eşi ve benzerinin ya da ortaklarının olmadığını anlatılmaktadır. Allah'ın varlığı konusundaki ayetler daha önce bahsettiğimiz akli delilleri onaylamaktadır. Çünkü ay, yıldızlar, güneş, hayvanlar vb. gibi varlıkların sonradan olması Allah'ın varlığına delil getirmektedir. Ayrıca onların sıfatlarının, davranışlarının değişmesi ve farklılığı da delil olarak pek çok ayette anlatılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de insanın büyük bir güç, ilim ve hikmet eseri olarak yaratılması, sayısız nimetler verilmesinden bahseder. Ayrıca insanın yaratılışı gelişigüzel değil belli bir planla yaratılmıştır. Aynı su ile sulanan topraktan çeşitli bitkiler, meyveler ve sebzelerin çıkması gibi insanın da her birinin farklı renk ve ırkta olduğu anlatılmaktadır. Yani aynı olan özden farklı fer'lerin yaratılması Allah'ın eseri olması anlatılmaktadır.[79]

"İnsanı sudan yaratarak ona soy sop veren O' dur. Rabbin her şeye kadirdir."[80] Bu ayet gibi insanın yaratılışından bahseden pek çok ayet vardır.[81]

Kur'an'da, Allah'ın sonsuz gücünün eseri olan hayvanların nasıl yaratıldığı ve insanın hizmetine sunulmasından bahseder. Örneğin "Şüphesiz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira siz, onların karınlarındaki işkembe ile kan

[77] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 170.
[78] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 92.
[79] Topaloğlu, *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, 22-25.
[80] Furkân, 25/54
[81] bkz. Mürselât, 77/20-23; Abese, 80/17-22; Yâsîn, 36/77-83; Kıyâme, 75/36-40; Fâtır, 35/11; Tâhâ, 20/49-56 vb.

arasından, içenlerin boğazından kolayca geçen halis bir süt içiriyoruz."[82] [83] ayeti gibi birçok ayet bize hayvanların yaratılışını anlatarak bunların sahibinin kendisi olduğunu anlatmaktadır.

Kâinat düzeni içindeki yer küresi, dağlar, denizler, gökyüzü ve yeryüzünün birbirleri ile kusursuz şekilde işlemesi, bozulma ve aksama olmadan devam etmesi insanın emrine amade olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca gece ve gündüzün birbiri ardınca meydana gelişi, insanlar için hayat kaynağı olan suyun yaratılışı gibi pek çok konuda Allah'ın varlığına deliller vardır.

1.3.4. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları

Allah'a iman etmek diğer iman şartlarının ilkidir. Her insan fıtratı gereği Allah'ın varlığı ve birliğini kavrama gücü ile yaratılmıştır. Fakat akıllarımız ve duyu organlarımız sınırlı olduğu için Allah'ın zatını idrak edemeyiz. İnsanlar varlığına inandığı Allah'ı daha iyi bilmek için O'nun isim ve sıfatlarını öğrenmek ister.

Allah-u Teâlâ'nın zatına mahsus ismi Allah'tır. Hiçbir varlık için bu isim kullanılamaz. Ayrıca hiçbir kelimeden türetilmemiş. İkili ve çoğulu yoktur. Kur'an-ı Kerim'de 2800 yerde geçmektedir.[84] Allah ismi diğer dillere tercüme edilemez. Hatta Arapça veya başka bir dilden bir kelime de Allah isminin yerini tutamaz.

Allah'ın isimleri tevkîfî mi veya kıyasî mi konusunda görüş farklılığı mevcuttur. Mutezile' ye göre kıyasî yani aklen caiz olan isimler verilebilir. Başka bir dilde Allah'ın isimlerinin anlamını karşılayan ismin verileceğini savunurlar. Ancak bu isim Kitap ve Sünnet'te geçen herhangi bir isme kıyas edildiğinde Allah'ın şanına yakışır olması ve vahyin tamamındaki tenzih anlayışını zedelememesi gerekir. Mesela Kelamcılar, Vâcibü'l- Vücûd, Vâcib Teâlâ, Sâni' Teâlâ gibi isimleri Allah için kullanmaktadır. Ehl-i Sünnet ise bu konuda tevkîfî olduğunu yani ayet ve hadislerde bildirilmiş olan isimlerin Allah için kullanılacağını savunurlar. Aklın ve kıyasın kabul ettiği isimlerin Allah'a verilmesinin caiz olmadığını savunurlar. Böyle bir görüşü savunmalarını sebebini ise A'raf süresi 180. ayette geçen "Allah'ın isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın." ifadesinde Allah'ı isimlendirmede

[82] Nahl, 16/66
[83] Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, ed. Murat Sülün, 1. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 3: 988.
[84] Hasan İzzeddîn Cemel, *el-Esmâü'l-Hüsna* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1998), 67-68.

kuralsız, rastgele ve disiplinsiz davrananların kast edildiğini düşünmektedirler. Fakat zamanla Allah'ın şanına layık olduğu ve bu konuda icmâın meydana geldiğini düşünerek isim olarak vermişlerdir.[85]

Bir hadiste İsm-i A'zam'dan bahsedilerek bu isimle dua edildiği zaman duaya icabet edileceğinden bahsedilmektedir. Fakat bu ismin hangi isim olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazılarına göre Allah ismidir. Çünkü diğer isimleri içinde barındırdığını ve anlamının olmadığını savunmuşlardır. Bazı âlimlere göre ise Hayyü'l- Kayyûm isimlerinin tevhidin asli meselelerini barındırdığı için bu iki ismin olduğunu düşünmüşlerdir. Zü'l- Celâli ve'l- İkram isminin olduğunu savunanlarda olmuştur.[86]

Kur'an-ı Kerim'de ayetlerde Allah'ın isimlerine Esmâ-i Hüsna denilir. Yani en güzel isimler Allah'a mahsustur. Ayrıca O'na bu isimler ile dua etmemiz anlatılmaktadır. Peygamberimiz de bir hadisinde " Allah'ın 99 ismi vardır. O isimleri kim sayarsa (ezberler, manasını anlarsa) cennete girer." [87] Bu hadisten sayısının sadece 99 ismi vardır, şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu isimler en meşhur isimleri olduğu içindir. Bunlar şunlardır:

Allah, Rahmân, Rahîm, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hâlık, Bâri', Musavvir, Ğaffâr, Kahhâr, Vehhâb, Rezzâk, Fettâh, Alîm, Kâbız, Bâsıt, Hâfıd, Râfi', Mu'iz, Müzill, Semi', Basîr, Hakem, Adl, Latîf, Habîr, Halîm, Azîm, Ğafûr, Şekûr, Aliyy, Kebîr, Hafîz, Mukît, Hasîb, Celîl, Kerîm, Rakîb, Mücîb, Vâsi', Hakîm, Vedûd, Mecîd, Bâ'is, Şehîd, Hakk, Vekîl, Kavî, Metîn, Velî, Hamîd, Muhsî, Mübdi', Mu'îd, Muhyî, Mümît, Hayy, Kayyûm, Vâcid, Mâcid, Vâhid, Samed, Kâdir, Muktedir, Mukaddim, Muahhir, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Vâlî, Müte'âlî, Berr, Tevvâb, Müntakim, Afüvv, Ra'ûf, Mâlikü'l-mülk, Zü'l- celâli ve'l- ikram, Müksit, Câmi', Ğaniyy, Muğnî, Mâni', Dârr, Nâfi', Nûr, Hâdî, Bedî', Bâkî, Vâris, Reşîd, Sabûr [88]

A.Allah'ın Sıfatları

[85] Metin Yurdagür, *Ayet ve Hadislerde Esma-i Hüsna Allah'ın İsimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 24-27.
[86] İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 100-103.
[87] Buhari, "Tevhid", 12; Müslim, "Zikr", 2
[88] Ali Osman Tatlısu, *Esma'ü'l-Hüsna Şerhi*, 6. Bs (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1972), 13.

İnsanlar Allah'ı bilmek için gayret göstermişlerdir. Bunun için de Allah'ın sıfatlarını bilmeye çalışmışlardır. O'nun sıfatları diğer hiçbir varlığın sıfatlarına benzemez ve ezeli, ebedidir Allah'ın zatını bilemediğimiz için Allah'ı isim ve sıfatları ile tanımaya çalışırız. O'nun zatı için vacib sıfatları ve caiz olan sıfatları bilerek O'nu bütün noksan sıfatlardan tenzih ettiğimizde Allah'a iman etmiş oluruz.[89]

A. Vücûd Sıfatı (Sıfat-ı Nefsiyye)

Allah'ın zatına delalet etmesi ve zatın üzerine zâid bir anlamı olduğu için sıfat-ı nefsiyye adını vermişlerdir.

Vücud, var olmak demektir. Allah'ın var olduğunu anlatır. Allah'ın varlığı zatının gereği ve zorunludur. Bütün sıfatların aslı ve kaynağıdır. Bu sıfatın zıddı olan yokluk Allah hakkında ne geçmişte ne de gelecekte düşünülemez.[90]

B. Selbî Sıfatlar (Tenzîhiyye)

Allah Teâlâ'yı her türlü eksik sıfatlardan münezzeh kılan sıfatlara tenzihi sıfatlar denir. Ayrıca Allah'ın ne olmadığını anlattığı ve layık olmadığı sıfatlardan soyup çıkarttığı için selbî sıfatlar adı verilir. Selbî sıfatlara örnek verecek olursak; başlangıcı ve sonu yoktur, Cevher değil, bileşik değil, sonlu değil, sınırlı değil vb. gibi daha birçok örnek verebiliriz. Selbî ve tenzîhî sıfatları bazı kelâm âlimleri zâtî sıfatlar diye de isimlendirmiştir.[91]

Sırrı Giridî de Nakdü'l Kelâmı'nda bazı selbî sıfatlara açıklamalı olarak yer vermiştir.

1-Araz değildir: Arazın varlığı için mutlaka bir yere ihtiyacı vardır. İhtiyaç ise hüdûs ve imkân alametidir. Allah bakî olmasına rağmen araz baki değildir. Beka araz gibi umur-u maneviyyeden olup bundan dolayı arazın bekası farz edilse bile mananın mana ile kıyamı lazım olur ki bu da imkânsızdır.[92]

2-Cisim değildir: Cisim parçalardan meydana gelen ve yer tutandır. Bu iki özelliği ise sonradan meydana geldiğini gösterir ki Allah için imkânsızdır.[93]

---

[89] Metin Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 143.
[90] Şerafeddin Gölcük, *İslâm Akâidi*, 5. Bs (Konya: Esra Yayınları, 1997), 87-88.
[91] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 113-114.
[92] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 65.
[93] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 66.

3-Cevher değildir: Bölünemeyen en küçük parçalara denir Cismin bir parçası ve yer tutar. Yaratıcı olan Allah cismin bir parçası olmak ve yer tutmaktan münezzeh ve müberradır.[94]

4-Musavver değildir: Allah için yaratıkların suret ve şekli gibi bir şekil ve suret zihinde canlandırarak "Allah şu şekil ve surettedir." denilemez. Zira şekil ve suret cismin genel özelliklerinden olup kemiyet, keyfiyet, nihâyet ve belli sınırlar vasıtasıyla olur.[95]

5-Mahdûd değildir: Allah için bir başlangıç ve son düşünülemez. Yani herhangi bir sınırı yoktur.[96]

6-Ma'dûd değildir: Allah sayılmak ve çoğalmaktan uzaktır. Yani Allah hem miktarlar gibi muttasıl kemiyetlerden, hem de sayılar gibi munfasıl kemiyetlerden uzaktır.[97]

7- Müteba'iz ve mütecezzi değildir: Ba'izli ve parçalı değildir. Yani parçalara bölünüyorsa demektir ki bu da Allah için imkânsızdır.[98]

8-Ba'iz ve cüz'lerden birleşmiş değildir: Parçaların birleşmesi için ihtiyaç gerekir. Çünkü ba'iz ve cüz bütüne, bütünde cüz'e muhtaç olduğu açıktır. Bunun için parçalı olan şey, parçaları müellif ediyorsa yani kaynaştırıyorsa müterekkib, parçaları inhilal ediyorsa yani ayırıyorsa müteba'iz ve mütecezzi diye isimlendirilir. Bu da Allah için düşünülemez.[99]

9- Mütenâhî değildir: Allah'ın sonu yoktur. Çünkü sonlu olmak miktarlar ve sayıların sıfatlarındandır.[100]

10- Mâîyet'le vasıflandırılmaz: Allah'ın eşyaya benzeme ile vasfı caiz değildir. Bu Allah'a cins ve fasıl atfetmektir ki, Allah bundan münezzehtir.[101]

---

[94] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 66.
[95] Kemiyet: Bölünmeyi kabul eden arazdır. Büyük ve küçük gibi. Giridi, *Nakdü'l-Kelâm,* 66-67.
[96] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 67.
[97] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 67.
[98] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 67.
[99] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 68.
[100] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 68.
[101] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 68-69.

11- Keyfiyetle vasıflandırılmaz: Cisimlerin sıfatlarından olan renk, tat, koku, sıcaklık ve soğukluk, yaşlık ve kuruluk gibi sıfatlarla nitelendirilemez. Allah'ın bunlar ile nitelenmesi aklen mümkün değildir.[102]

12- Hiçbir mekânda mütemekkin(yer tutmuş) değildir: Mekân tutmamış her zaman ve zeminde vardır. Bir mekânda olmaktan münezzehtir. Bir yer tutması için o yere ya eşit ya eksik ya da fazla olması gerekir Bu da yanlıştır. Bir yer tuttuğu zaman ayrıca üstte denilse kime göre üstte mesela İstanbul'da bulunan biri için üstte olsa Amerika'da bulunan için de üstte olsa bir önceki denilenin yanlış olması gerekir. Çünkü İstanbul için üst olan yer Amerika için aşağı olur. Başka mekanlar için de bu geçerli olabilir.[103]

13- Üzerine zaman cari olmaz: Allah Teâlâ'nın vücudu ilahisi zaman ile belirlenemez.[104]

14-Kendisine benzeyen bir şey yoktur: O'nun dengi, benzeri yoktur.[105]

15- İlminden ve kudretinden bir şey çıkmaz: Var olan ve olmayan her şeyin bilgisi ve var olanlara onun kudreti ulaşmaktadır. Cehalet ve acz onun için eksiklik demek olur. Allah'ın ilmi ve kudreti bütün mümkinâta taalluk etmektedir.[106]

a. Kıdem

Ezeli olmak, başlangıcı olmamak demektir. Herhangi bir zaman düşünülemez ki, Allah o zamanda var olmamış olsun. Varlığı zatının gereği olduğu için kadîmdir. İlk olan ve sonradan meydana gelmemiştir.[107]

Allah kadîm değil, eğer hâdis olmuş olsaydı, bir muhdise ihtiyacı olurdu. Bu ise vacibin özelliklerinden değildir. Çünkü vâcib, varlığı kendinden olan daima var olan demektir. O yüzden hadis Allah hakkında düşünülemez.[108]

Sırrı Paşa ise bu konuda sonradan yaratılmış olan âlemin yaratıcısı Allah Vâcibü'l vücud, kadîmdir demektedir. Yani zatına yokluk ulaşmamış. Başı sonu

[102] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 69.
[103] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 70-72.
[104] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 72.
[105] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 75.
[106] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 76.
[107] Ebü'l-Muîn Nesefî, *Tebsiratu'l-edille fi usuli'd-din* (Dımeşk, 1990), 109.
[108] Gölcük, *İslâm Akâidi*, 88-89.

yoktur. Burada kadîm dememiz vâcib olmasını gerektirir. Çünkü vâcib olan, varlığı zorunlu olan kadîmdir. Allah-u Teâlâ'nın vücub ve vücudunu anlattıktan sonra kadîm olduğunu ispat etmeye gerek yoktur. Kadîm olmayıp kendisine yokluk ulaşıp hâdis olsa, vücudunun sonu olması lazım gelir ki, bu da batıldır.[109]

Bazı kelamcılar vâcib ile kadîm lafızlarının eş anlamlı olduğunu söylerler. Kadîm ve vâcib lafızlarının anlamları farklı olduğu kesin olduğundan eş anlamlarına göre hüküm vermek doğru değildir. Eğer mütekkellimînin bazısı eş anlamlı ile manalarında birliği kast etmeyip doğrulukta eşitliği kast ederlerse o zaman hüküm doğru olur.[110]

b. Bekâ

Varlığının sonu olmaması, ebedi olmasıdır. Varlığının ezeli olması vâcib ise ebedi olması da vâciptir. Bekâ'nın zıddı olan sonlu olması ise Allah hakkında imkânsızdır. Kıdem olan bir zatın sonunun olması düşünülemez.[111]

c. Muhâlefetün li'l- Havâdis

Allah'ın sonradan olanlara benzememesidir. Sonradan olanlara hiçbir yönden benzemez. Allah dışındaki her şey sonradan olmuştur. Allah'ın zâtında, sıfatlarında, fiilerinde hiçbir şeye benzerliği yoktur. O sonradan yaratılmış olan varlıkların özelliklerinden olan cevher, araz, mekân, zaman, şekil, boyut, adet gibi özelliklerden uzaktır. Yemek, içmek, uyanmak, kalkmak gibi fiillerden de uzaktır. Ayrıca üzülmek, ağlamak, gülmek, sevinmek gibi ruhi hallerden de uzaktır.[112]

d. Kıyam Binefsihi

Var olmak için başka bir varlığa ve mekâna ihtiyaç duymadan, bizzat kâim olmasına denir. Yani kendi kendine var olmasıdır. Bu sıfatın zıddı olan ihtiyaç Allah için imkânsızdır. Var olan her şey bir yere, zamana, onu var edecek birine, bir sebebe muhtaçtır. Bir başkasına muhtaç olmak Allah hakkında düşünülemez. Allah ne var olmasında ne de varlığını devam ettirmede hiçbir şeye muhtaç değildir. Muhtaç olsa

[109] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 55.
[110] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 55-56.
[111] Hüccetü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhya-i ulûm'id-din*, trc. Ali Arslan (İstanbul: Merve Basım Yayın, 1992), 332-333.
[112] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 115-116.

yaratıcı olamazdı. O'nun dışındaki her şey mahlûk olunca, hâlık mahlûkuna muhtaç olmaz. Allah zatıyla aşkın, sıfatlarıyla içkin bir varlıktır.[113]

e. Vahdâniyet

Allah'ın zatlarında, sıfatlarında ve fiilerinde bir olması, eşinin, benzerinin olmamasıdır. Vahdâniyetin zıddı ise birden fazla olmak ya da ortağının olması Allah için imkânsızdır. O'ndan başka yaratıcı ve tapılacak yoktur. Ahad ve vâhid isimleri Allah'ın bir olduğunu anlatır. Fakat ahad, ismi eşsiz, benzersiz oluşunu anlatır selbî sıfatları tanıtan isimlerdendir. Vâhid ismi ise tek ve bir olduğunu anlatan sübûti sıfatları tanıtan isimlerdendir.[114]

Mü'min olmak için Allah'ın varlığı yanında birliğine de inanmamız gerekir. Allah birdir. Bu birlik sayı yönüyle değil, onun zatında, fiilerinde ve sıfatlarında eşi ve benzeri olmayışı yönüyledir.

Allah'ın zatında bir olması O'nun parçalardan birleşmiş olmayışı ve kendi zatına benzeyen bir ortaktan münezzeh olması demektir. Allah'ın sıfatlarında bir olması O'nun aynı cinsten iki sıfatının olmaması ve herhangi bir varlığın sıfatının, Allah'ın sıfatlarına benzememesi demektir. Allah'ın fiilerinde bir olması ise yaratmada istediğini yapması ve ortağının olmamasıdır.[115]

Kelam âlimleri Allah'ın birliğini ispat etmek için deliller öne sürmüşlerdir. Bunlardan bazıları:

1-Burhân-ı Temânu': Kur'an-ı Kerim'deki " Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, onların her ikisi bozulurdu." [116] ayetine dayanır. Yer ile gök bozulmadığına göre birden çok ilah yoktur. Bir düzen içinde devam etmeleri ise yaratıcısının tek ve eşsiz olduğunu gösterir. Kelamcılar arasında irade çatışmasına dayanan delil olarak bilinmektedir.[117]

---

[113] Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.y.), 138-141.
[114] Abdullatif Harpûtî, *Tenkihu'l-kelam fi akaid-i ehli'l-islam*, 2. Bs (Dersaâdet: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330), 180-181.
[115] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 226-227.
[116] Enbiya, 21/22
[117] M.Şemseddin Günaltay, *Felsefe-i ûlâ İspat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 104-105.

Kâinatta her açıdan birbirlerine eşit olan iki ilah olsa, birisi bir şeyin var olmasını istese, diğeri yok olmasını isteyebilir. Çünkü ilâh özgür bir iradeye ve tam bir kudrete sahiptir. Bu durumda üç ihtimal ortaya çıkar:

a-Ya her iki ilâhın istediği olacaktır. Bu ihtimal batıldır. Çünkü bir şeyin hem var olup hem de yok olması gibi iki zıt şeyin birleşmesi demektir. Bu muhaldir.

b-Veya her iki ilâhın istediği olmaz. Bu ihtimalde batıldır. Çünkü istediği olmayan acizdir, aciz ise ilâh olamaz.

c- Yahut birinin istediği olacak, diğerinin istediği olmayacaktır. Bu da batıldır. Çünkü istediği olmayan aciz, aciz ise ilâh olmaz. Diğer ilâh da buna eşit olduğu için onun da aciz olması gerekir. O da ilâh olamaz.[118]

Sırrı Giridî tevhid başlığında bu delilleri ele alır. Ayeti verdikten sonra arz ve semada Allah'dan başka ilahi sıfatlara sahip iki ilâh olsa, biri Zeyd' in durmasını, diğeri hareket etmesini istemeleri ile aralarında ayrılık olurdu. Çünkü murâdeyn arasında zıtlık varsa da mürîdeyn birden fazla olduğu için iradiyetinin taalluklarında zıtlık yoktur. Eğer bu iki irade aynı zamanda gerçekleşmesi durumunda gerçekleşmesi mümkün olmayan ictimâ' ı zıddeyn gerekir. Gerçekleşmezse ikisinin de aciz olması gerekir. Birinin gerçekleştir, diğerinin gerçekleşmezse iradesi gerçekleşmeyen aciz olur. Sonuç olarak ilâhın artması ayrılık ve çekişmenin imkânını zorunlu kıldığı için imkânsızdır.[119]

2-Burhân-ı Tevârud: Yukarıda zikrettiğimiz ayet ile Allah'ın birliğini ispat etmeye delil getirirler. Eğer arz ve semada birden çok ilah olsaydı, bu kâinat;

a-Ya bütün ilâhların ortak gücüyle meydana gelir ki, bu da her birinin gücü tek başına yeterli olmadığı anlamına gelir ki bu acizliktir. Yaratıcılıkla uyuşmaz.

b-Veya kâinat, her biri tarafından farklı farklı yaratılmıştır. Bu durumda kâinat iki yaratıcının yaratması ile meydana gelir. Yani bir sonuç üzerine iki illetin tekrar etmesi gerekir ki bu da imkânsızdır. Yapılanı tekrar yapmak, boş ve gereksiz olduğu için hikmetli bir davranış değildir. Bu tanrıya yakışmaz.

[118] Günaltay, *Felsefe-i ûlâ İspat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri*, 105.
[119] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 52-53.

c-Yahut kâinat, birinin gücü ile yaratılırsa, diğerlerinin rolü olmaz. Tercih edici olmadan tercih olması gerekir. Çünkü biri diğerinden üstün olmayan yaratıcılardan biri diğerlerine karşı özel ve tercihi geçerli olacak herhangi bir neden yoktur.[120]

Sırrı Giridî kitabında tevhid başlığının diğer takrir isimli bölümünde şunları anlatmaktadır. Arz ve semada Allah'tan başka ilahların olması durumunda kâinat ya hepsinin gücü nispetinde ya tek başına birinin gücü ile yahut da her birinin ayrı ayrı gücüyle olur Hepsi yapsa güçleri olmadığı için ortaklaşa yapmaları gerekir. İlah olanlar için güçsüzlük düşünülemez. Birinin kuvveti ile yaratılmasında ise diğer ilahların işlevi kalmazdı. Yahut her biri yaratıcı olursa bir eser iki müessir tarafından ortaya çıkması gerekir ki bu da muhaldir.[121]

C. Subûtî Sıfatlar

Varlığı zorunlu olan Allah'ın kendisi ile nitelenmesi vâcib olan sıfatlara denir. Bu sıfatları zatı üzerine zâid, zâtı ile kâim, zatının ötesinde başlangıçsız ve sonsuz olan sıfatlardır. Allah'ın ne olduğunu anlatan sıfatlara denir.[122]

Ehl-i sünnet'e göre ister hayy, âlim, kâdir gibi siga bakımından kelimeler olsun, ister hayat, ilim, kudret gibi masdar bakımından kelimeler olsun bütün sübûti sıfatları Allah'a nispet eder. Mu'tezile ise birinci grup sıyga bakımından türetilmiş kelimelerdir. Bunlara manevî sıfatlar diyerek Allah'a nispet eder. İkinci grubu ise masdar sıygasında kabul eder. Maâni sıfatlar diyerek Allah'a izafe etmez. Buna göre Mu'tezile "Allah âlimdir." İfadesini kabul eder. "Allah ilim sahibidir." İfadesini kabul etmez. Eğer Allah'ın ezeli bir ilim sıfatı var denildiği takdirde, O'nun zatından hariç bir de ilim diye ayrı bir anlam olur. Allah'ın sıfatı olduğu için O'nun zâtı gibi kadîm olması gerekir. Bu durumda kadimlerin çoğalmasına götürür.[123]

Kadîmlerin çoğaltılmasında eğer maâni sıfatları zâttan ayrı kabul edersek ezeli varlıklar çoğalmış olur. Hâlbuki sıfatları zatından ayrı değillerdir. Çünkü ikisinin birbirinden başka olması demek, birisinin yok olduğu durumda diğerinin

[120] Işık - Serdar, *Sistematik Kelam-I*, 174-175.
[121] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 53-54.
[122] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 120.
[123] A. Saim Kılavuz, *Ebu Seleme es-Semerkandi ve Akaid Risalesi* (İstanbul: Emek Matbaacılık, 1989), 48-51.

varlığı iki mevcûd demektir. Allah'ın zâtı olmadan kendi başlarına var olmaları mümkün değil.

Bu sıfatlar zâtın aynı da değildir. Çünkü aynı olmaları iki varlığın anlam yönüyle özdeş olmaları demektir. Yani bu sıfatlar, zatının aynı da değildir, ğayrı da değildir.[124]

Eş'arîlere ve Matüridilere göre, Allah Alîm' dir, ilmi vardır. Kadîr' dir, kudreti vardır. Çünkü kadîr, kudreti olana verilir. Kudreti olmayan birine kadîr denilmeyeceği gibi, Kudreti olmayan bir kadîr de düşünülemez.

İlim, irade, kudret gibi kelimeler masdar oldukları için asıl, alîm, kadîr, mürîd gibi kelimeler ise bu mastarlardan türetilmiş, müştak kelimeler olduğu için fer' dir. Bunlar sabit olması mastarlarının yani asıllarının sabit olmasını gerektirir. Çünkü fer' in varlığı, aslın varlığına bağlıdır. Asıl olmadan, ondan meydana gelen fer olmaz.[125]

Sırrı paşa Allah'ın sıfatları konusunda bu sekiz sıfatı söyledikten sonra bu sıfatların mahlûkat gibi sonradan olmuş değildir demektedir. Ezeli ve zatıyla kâimdir. Bu sıfatlar hiçbir vakit kendisinden ayrılmaz. Zâtının ne aynıdır, ne gayrıdır. [126] Mesela cüz' ün anlamı kül' ün anlamının aynı değildir. Ta ki kül' ün aynı ola. Hâlbuki aralarında ayrılma caiz değildir. Ta ki gayrı ola. Zât ile sıfatta böyledir. Zât' ın anlamı, sıfatın anlamının aynı değildir. Fakat ne zât sıfatsız, ne sıfat zâtsız düşünülebilir.[127]

Sırrı Giridî, kadîmlerin çoğalması konusunda Mu'tezile' ye şöyle cevap vermektedir: Çoğalma, tegâyürün fer' idir. Hâlbuki zât ve sıfatlar arasında mügâyeret olmadığı gibi sıfatlar da birbirlerine mügâyir değildir. Mesela ilmi anlamı, hayatın anlamına zıt ise de ilim ve hayat varlık itibariyle birdir. Mu'tezille Allah'ın ezeli sıfatlarını inkâr etmekle beraber âlimiyyet ve kâdiriyyetine kâil olduğunu söylemesi şaşılacak bir durumdur. Yani bilinecek şeyleri Allah'ın bilmesi âlimiyyet, güç yetirilmesi gereken şeylere güç yetirmesi kâdiriyyet durumudur ki bu sıfatlar zâtın aynıdır. Hâlbuki "Şu âlimdir, fakat ilmi yoktur." sözü mesela Bir eşya için bu

[124] Harpûtî, *Tenkihu'l-kelam,* 198-205.
[125] Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları,* 171-176.
[126] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 80.
[127] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 84.

siyahtır ama siyahlığı yoktur. Yani "Siyahlık ile vasıflanmış değildir." Demeye benzer ki bu da katışıksız safsatadır.[128]

a.İlim

İlim, bilmek demektir. Allah olmuş olanı, olacağı, geçmişi, geleceği, şuanı, aşikarı vb. gibi her şeyi bilir. Allah'ın ilmi bizim ilmimiz gibi değildir. Mesela Kör olan kişileri filin yanına getirmişler. Biri kulağına dokunmuş. Fili yelpazeye benzetmiş. Bir diğeri ayağına dokunmuş Fili sütuna benzetmiş. Her biri başka bir şekle benzetmiş. Bu örnekteki gibi insanların bilgisi sınırlı ve parçalıdır. Allah ise bütün ve sınırsız olarak bilir. Allah'ın ilmi artmaz, eksilmez. Bilgisizlik ve unutkanlıktan münezzehtir. Küllileri ve cüz'ileri bilir. Cüz'iler değişse de Allah onların değişeceğini önceden bilir. Her şeyi ezeli anlamda bilir. Olacak olanları bilir. Olacak olanları bilmesi ile onların o şekilde olması zorunlu değildir. Yani Allah bildiği için olmaz ya da ezeli bilgisinde yer aldığı için biz yapmayız. O ezeli ilmi bizim nasıl hareket edeceğimizi bilir. O'nun ilim sıfatı zamandan uzaktır.[129]

O'nun ilim sıfatı var olanlara ulaştığı gibi vâcib ve imkânsız şeylere ulaşır. Hem akli, hem de nakli deliller O'nun ilim sıfatını ispat etmektedir. Kâinatta görülen muntazam düzen ve işleyiş onun sonsuz ilim sahibi tarafından yaratıldığının delilidir. Aynı şekilde ayetlerde iman edenlerin ödüllendirileceği, günah işleyenlerin cezalandırılacağı söylenir. İnsanların amellerine göre hüküm verileceğine göre onların amellerinin ne olduğunu ancak sonsuz ilim sahibi olan birisi bilebilir. Bu da Allah'tır.

Sırrı Giridî Allah'ın sıfatları konusunun ilk sıfatı ezeli olan ilim sıfatıdır. İlim, taalluk etmesiyle bilgilerin kendisiyle açığa çıktığı sıfattır. İlmi her şeyi kuşatır ve ilmi sınırlı değildir. Rabbimizin ilminin taallukları iki çeşittir. Birincisi; ezeli şekilde zamanla sınırlı olmayarak bütün eşyayı kapsayan taalluku ki sonsuzdur. İkincisi ise; şimdiki zaman ve gelecek zamandaki sonlu olanlara yönelik taallukudur.[130]

b. Hayat

[128] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 81.
[129] Metin Özdemir, *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 18-23.
[130] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 91-92.

Anlamı diri ve canlı olmak demektir. Her şeye can veren O'dur. Başlangıçsız ve sonsuz bir hayata sahiptir. Hayat sıfatı Allah'ın zatından ayrılmayan bir sıfattır. İlim, irade, semi gibi diğer sıfatlara sahip olanın varlığının diri olması zorunludur. Ölü olmak Allah hakkında imkânsızdır.[131]

Hayat mahlûkatta görülen geçici, maddi bir hayat değil ezeli ve ebedi olan hakiki hayattır. Yani hayat sıfatı, Allah'a mahsus olup varlıklar âlemine ilişkisi olmayan, ancak varlık âlemi ile ilgili bütün sıfatlarla Allah'ın muttasıf olmasına esas teşkil eden bir sıfatıdır.[132]

Sırrı Giridî hayat, ilmin sıhhatini gerektirir. Allah, âlim, kâdir ve hayy ise; âlim ve kâdir olanın hayy yani canlı olması zorunludur. Canlı ve diri olduğu konusunda hepsi ittifak etmiştir. Fakat anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bizim yaşadığımız hayat, insan mîzâcıyla ilgili olan hayat tanımıdır. Allah'ın sahip olduğu hayat sıfatı ile benzerliği yoktur. Allah'ın da aynı şekilde bir hayatı olması tasavvur edilemez.[133]

c. Kudret

Kudret, Allah'ın sonsuz güç sahibi olması ve bütün mümkün olanlara irade ve ilmine göre tasarruf etmesine denir. Kâinatta görülen bu eşsiz düzenin sağlanması Allah'ın kudretinin eseridir. Zıttı olan acz Allah için imkânsızdır.[134]

Kudret sıfatı irade sıfatı gibi yalnız mümkün varlıklara taalluk eder. Vâcib ve imkânsız şeylere taalluk etmez. Ma'turidî ve Eş'arîler kudretin Allah'ın zâtı ile kâim bir sıfat olduğunda anlaşmışlardır. Fakat kudret sıfatı dışında ayrı olarak tekvin sıfatı olup olmayacağında ihtilaf etmişlerdir.

Eş'arîler'e göre mümkünleri yokluktan varlığa çıkaran kudret sıfatıdır. Bunun iki taalluku var. Bunlardan biri ezeli taalluktur. Yani mümkünler yaratılmak için hazır olur. İkincisi ise hâdis olandır. Bununla mümkünler ya var ya da yok olur. Eş'arîler, Ma'turidîler'in tekvin sıfatı ile Allah'a izafe ettiklerini ikinci taalluk ile kast etmektedirler. Yani kudreti mümkinleri yokluktan varlığa çıkarma da etken

[131] Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları*, 176-177.
[132] Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *el-Esma' ve's-sıfat* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1: 190-194.
[133] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 98.
[134] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 149.

görürler. Ma'turidî'ler ise mümkinleri yokluktan varlığa çıkaranın etkeni tekvin sıfatı görür Kudret sıfatının ise sadece bir taalluku olduğunu onun da ezelî olması olduğunu söyler. [135]

Sırrı Giridî kitabında kudret, Takdir-i İlâhi olanlara yani yoktan var edilenler ve yok edilenlere taalluk edince etkisini gösteren bir sıfattır. Takdir-i İlâhi olanların failden vücûd ve südûrunu olabilir kılar. Yani kendi ile failden tesir ve icâdı olabilir kılar. Mesela denilir ki "Bu takdir-i İlâhidir. Zira olabilir." Ve "Şu şey takdir-i İlâhi değildir. Zira imkânsız veya zorunludur." Bundan dolayı fil ile var olması, kudret ve iradenin eseri olması doğru değildir. Bu meselede kelamcılar iki grup olmuştur. Bunlardan ilki Ma'türidîlerin görüşüdür ki kudret ve iradeden farklı bir tekvin sıfatını ispat ederler. Diğeri ise Eş'arîlerin görüşüdür ki tekvin sıfatını nefyederler. [136]

Ma'turidîler'e göre, failden tesir ve icâdın sıhhati onun şanındandır. Kudret sıfatının ezeli taalluku vardır. Bu taalluk, mümkün olanları yokluktan varlığa çıkartılmasında rol oynamaz. Yokluktan varlığa çıkarılmasında, kudret ve irade sıfatlarının meydana gelmesiyle olur ki bu da tekvîndir. Kudretin taalluku kadimdir ve gayrı mütenahidir. Eş'arîler ise; kudret bir sıfattır ki, icâd onun şanındandır. Kudretin mümkünleri yokluktan varlığa çıkartılmasında rol oynadığını düşünür. Onlara göre ezeli taalluku yanında bir de hâdis taalluku vardır. Ezeli ile yaratılmaya hazır olur, hâdis ile yaratılır. Kudret ve iradeden ayrı bir tekvin sıfatını nefyederler.[137]

d. Semi

İşitmek demektir. Gizli, açık, sesli, sessiz gibi nasıl söylenirse söylensin Allah'ın duymasıdır. Bir şey söylenildiği zaman ikinci bir sesi işitmesine engel değildir.[138] Her şeyi işitmesi, O'nun kemal sıfatlarındandır. Ancak onun duyması yaratılanların duyması ile karşılaştırılmaz. Biz bulunduğumuz yerden belli bir mesafe sonrasını duyamayız. Bizim duymamız sınırlıdır. Belli bir arayı duyabiliriz. Ne onun altını ne üstünü duyamayız. Ayrıca Allah'ın duyması için kulak, beyin gibi herhangi

[135] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 238-239.
[136] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 94.
[137] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 95-96.
[138] Abdulkâhir b.Tâhir Bağdâdî, *Usulü'd-din* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 96-97.

bir âlete ihtiyaç duyulmaz. Biz O'nun nasıl işittiğini idrak edemeyiz. Bu sıfatın zıttı olan duymamak bir noksanlık olduğu için Allah noksanlıklardan münezzehtir.[139]

e. Basar

Görmek demektir. Hiçbir şey Allah'ın görmesinden gizli kalmaz. Yakın, uzak, karanlık, aydınlık, herhangi bir engel fark etmeden ne varsa Allah görür. Hâlbuki insanların, hayvanların görmesi sınırlıdır. Duvarın arkasında olanları göremeyiz. O'nun görmesini hiçbir şey engellemez ve yaratılanların görmesi ile karşılaştırılamaz. Yaratılanların görmesi gibi göze, ışığa ya da herhangi bir âlete ihtiyaç duymaz. Görmemek O'nun için düşünülemez.[140]

Sırrı Giridî kitabında semi ve basar sıfatlarını birlikte ele almıştır. Sem', görülebilecek bütün âlemi kapsar. Basar, işitilen âlemi kapsar. İşitme ve görme bizim tasavvurlarımızın da ötesinde bir âlemdir. Sem' ve başarın kıdeminden, işitilme ve görmenin kıdemi lazım gelmez. Nitekim ilim ve kudretin kıdeminden bilgilerin ve güç yetirilenlerin kıdemi lazım gelmediği gibi. Sem' ve basar zât üzerine zâid iki sıfattır. Bizdeki gibi özel resimlerin göze intikal etmesi, havanın kulağa ulaşması yoluyla değildir. Zira Allah Teâlâ'da göz ve kulak tasavvur olunamaz. Zira bir şeyi görmeksizin veya işitmeksizin ilmi tam ve ilmi celi ile bilip sonra onu gözümüzle tanık olduğumuzda veya işittiğimizde bu iki durum arasında yani mücerred bilme ile görme ve işitmenin arasında büyük bir fark olur. Allah'ın görme ve işitmesi bir aracın varlığına ihtiyaç duymadan meydana gelir.[141]

Kur'an Allah'ın işiten ve gören olmasına dair ayetler ile doludur. Bunun inkâr ve yorumlaması asla mümkün değildir. Şek ve şüphe olmayacak şekilde bunun böyle olduğu kesindir.[142]

f. İrade (Meşîet)

Dilemek demektir. Allah bir şeyin şu vakitte, şu yerde olup ya da olmamasına karar verir ve dilediğini yapar. İradenin zıddı zorunluluk Allah için düşünülemez. Allah'ın iradesi tamdır ve sınırsızdır.[143]

---

[139] Hüccetü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *Kitabü el- iktisad fi'l-i'tikad* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 71-73.
[140] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 241.
[141] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 101-102.
[142] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 102-103.

İrade sadece aklen caiz ve mümkün olanlara delalet eder. Vâcib ve imkânsıza delalet etmez. Çünkü vâcib zorunlu olarak var demek, imkânsız ise zorunlu olarak yok demektir. Zorunluluk olduğu için iradeden söz edemeyiz. Ezeli olan irade sıfatının taallukunun da ezeli olması gerekir. Meşîet, irade ile aynı anlama gelmektedir. Fakat iradeden ayrı bir meşîet sıfatı yoktur.[144]

Allah Tealâ'nın iki türlü iradesi vardır. Birincisi; Tekvinî irade, Bütün yaratılmışları, iyiyi-kötüyü, yararlı-zararlıyı içine alan genel bir iradesidir. Bu irade neye taalluk ederse hemen meydana gelir. İkincisi ise; Teşriî irade, dini irade ismi de verilir. Allah'ın bir şeyi sevmesi ve rıza göstermesi demektir. Allah'ın bu irade ile bir şeyi istemesi onun olmasını zorunlu kılmaz. Bu irade sadece hayır olan şeylerin gerçekleşmesinde etkili özel bir iradedir. Bu irade de hayır olan şeyleri Allah diler kulun tercihi ile gerçekleştirir.[145]

Sırrı Giridî kitabında irade hayat sahibi olanlarda bulunması gerektiğini söyler. Kudretin takdir edilenlere ve zamanlara nisbeti eşit ve ilmin taalluk oluşuna bağlı olarak fiil ve vücudu terk ve âdemden birinin zamanlardan bir zamanda vukua tahsisini gerekli kılar. İrade ise bir şeyin var veya yok olmasına karar vermek demektir. İlim ya fiilidir, ya da infialidir. Fiîli ilim, vücudu hariciye sebep olmaktır. Yani başlangıçta yapacağımız şeyin zihnimizde canlandırılmasıdır. Mesela yatak gibi bir şeyi ilk önce düşünür sonra yaparız. İnfiali ilim ise, vücud-u hariçten müstefad olandır. Yani olan suretlere bakıp onu tasavvur etmemizdir. Mesela gökyüzü gibi, zaten var olan bir şey bulunur sonra onu düşünürüz.[146]

Allah Teâlâ'nın irade dışı fiil buyurmasının anlamı o fiil ile âmir olmak değildir. Zira bilinir ki Allah kullarına iman ve vâcipler ile emir buyurmuş. Hâlbuki bu emiri uygulamayanlar uygulayanlardan çoktur. Ebu'l Kâsım Muhammed b. Belhî' nin (v. 319/ 931) dediği gibi olsa yani irade emirden ibaret bulunsa iman ve vacipleri yerine getirmeyen tek kişi bile bulunmaması gerekirdi.[147]

Emirler ise iki şekildedir. Biri Tekvîni emir, yaratma ile ilgili emirler, emrolunan şeyin vücudu gerekli ve lazımdır. Mesela ol demesi ile kâinatın olması

---

[143] M.Saim Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980), 27.
[144] Nesefî, *Tebsiratu'l-edille,* 379-380.
[145] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi,* 127.
[146] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 107-109.
[147] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 110.

gibidir. Diğeri ise teşri'î emir, emrolunan şey bazı durumlarda emirden geri kalır. Ebu Cehil'in imanı ve namazı terk edene oranla namaz gibi. Sonuç olarak tekvini emirler her zaman gerçekleşir. Teşrî'i emirler ise her zaman gerçekleşmesi zorunlu değildir. Çünkü bu emirlerin iradeye uygun olarak gerçekleşmeme durumu ne zâtta ne de kudrette eksiklik olduğunu gösterir.[148]

Allah'ın mürid olduğunda mütekellimin, felsefeciler, ehl-i heva fırkalarının hepsi ittifak yapmışlardır. Ancak manasında ihtilafa düşmüşlerdir. Onlardan bazılarının irade görüşleri şunlardır:

-Cübbaiyye'ye göre, bir yer ile kâim olmayıp başlı başına kâim, zât üzerine zâid bir sıfattır.

-Kerrâmiye'ye göre, zât ile kâim, hadis bir sıfattır.

-Dırar b. Amr'a göre, zâtın aynıdır.

-Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'a (v. 220/835) göre, failde hile ve hata olmamasıdır.

-Ebu'l Kasım Abdullah el-Ka' bi' ye (v.317/929) göre, Hak Teâlâ'nın kendi fiilini irâde buyurması ve bilmesi, başkasının fiiline irâde buyurup fiil ile emretmesidir.

-Mu'tezile'den bazı muhakkikine göre, maslahata dair fiilde olan şeyi bilmektir.

-Felsefecilere göre, tam olan nizamı bilmektir.

-Ehl-i Sünnet'e göre, zât-ı vâcib üzerine zâid ve kâim ezeli bir sıfattır.[149]

f. Kelâm

Allah'ın konuşmasıdır. Yaratılmış gibi seslere, harflere, cümleye ihtiyacı olmadan konuşur. Allah'ın zâtı ile kâim ve ezeli olan bu sıfat ile Allah'ın nitelenmesi zorunludur. Konuşmamak ve dilsiz olmak Allah için düşünülemez. Allah bu sıfatı ile peygamberleri ile konuşup onlara kitaplar indirerek konuşmuştur. İlim sıfatı gibi vâcibe, mümküne, imkânsıza, var ve yoka bu sıfatı ile hitap eder. Sadece bu sıfatı ile Allah yaratılanlara emreder, yasaklar ve haber verir. [150]

[148] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 110-111.
[149] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 111-112.
[150] Ebu'l-Avn Şemseddin Seffârînî, *Levamiü'l-envari'l-behiyye ve sevatiü'l-esrari'l-eseriyye; ed-Dürretü'l-mudiyye fî akideti'l-fıraki'l-marziyye* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991), 1: 133-137.

Kelâm sıfatı konusunda mezhepler ittifak eder. Fakat Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Selef' e göre "Allah'ın kelâmı ve yaratılmış değildir." demektedirler. Allah ile kaim olup, ayrı değildir. Kur'an lafızlar, mana, harflerden oluşmuştur. Lâfızları da harfleri de yaratılmış değildir.

Mu' tezile ise, Kur'an'ın ses, harf, cüz, ayet ve surelerden oluşmuştur. Tenzil ve inzâl gibi sonradan meydana gelen şeyler ile oluştuğu için yaratılmıştır. Mu' tezile' ye göre bir yerde yani Cebrâil' de, peygamberde, bir şahsın okuyuşunda yaratması demektir. Hâlbuki Ehl-i Sünnet' e göre Allah kelâmı yarattığı için değil, kelâm sıfatıyla nitelendiği için konuşandır. Çünkü Mu'tezile'nin dediği doğru olsa Allah beyazı yarattığı için beyaz, siyahı yarattığı için siyah denemeyeceğine göre kelâmı yarattı diye de mütekellim denemez.[151]

Sünni kelamcılar ise orta yolu tercih etmiş ve kelâmı, nefsî ve lâfzî kelâm diye ikiye ayırmıştır. Nefsî kelam, Allah'ın zâtı ile kâim ezeli bir sıfattır. Bu kelâm ile konuşandır. Mâtürîdî' ye göre nefsî kelâm işitilemez. Eş'arî'ye göre işitilebilir. Çünkü var olan şey işitilebilir. Lâfzî kelâm ise ses ve harflerden oluşan Kur'an lafzıdır ki ezeli değildir. Çünkü sonradan yaratılmış özelliklere sahiptir.[152]

Sırrı Giridî kitabında kelam için, Kur'an lafızlarının işaret ettiği manadan ibaret nazımla tabir edilen ezeli bir sıfat demektedir. Zât ile kâimdir. Harf ve seslerden soyutlanmış bir manaya gelen kelama kelam-ı nefsi denir. İnsana nispetle kalpte oluşan söz demektir ki, dil onun tercümanıdır. Aynı olayı farklı ibareler ile ifade etmemiz o olayın değiştiği anlamına gelmez. Bilmek, iradenin de dışındadır. Mesela Allah Ebu Leheb'in iman etmeyeceğini biliyordu. Hâlbuki ona da imanı emretti.[153]

Allah'ın konuşan oluşuna nebilerden gelen kesin delillerle ve ümmetin icmasıyla deliller getirilir. Çünkü peygamberler kelamı ispat ederler. Allah'ın emrettiği, yasakladığı, haber verdiği şeyleri derler. Yani emirler, nehiyler, haberlerin

[151] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 242-243.
[152] Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî Ali el-Kârî, *Şerhu kitabi'l-fikhi'l-ekber* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 28-29.
[153] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 119-120.

hepsi kelamın kısımlarıdır. Peygamberlerin ellerinden meydana gelen apaçık mucizeler doğru söylediklerine delildir.[154]

Nefsi kelam, mütekellimle kaim olan, konuşan birinin kalbindeki manadan haberdar yani kalbinde ifade etmek istediği şeyleri ya harflerden oluşan lafızları dil ile söyler. Veya eliyle, gözüyle diğer azaları ve organları ile işaret ederek anlatır. Veyahut o anlama gelen nakışlarla bir yere nakşederek bildirir. Kur'an, harfler ve sesler cinsinden değildir. Kur'an Allah'ın sözleridir ve yaratılmamıştır.[155]

Sual: Kur'an'ın kelam-ı nefsi ve kelam-ı lafzi şeklinde kullanılması ortak deniliyor fakat Ehl-i Sünnet âlimleri kelam-ı lafziye Allah kelamı denmesinin mecaz olduğu söyleniyor. Buna ne denilebilir.[156]

Cevap: Bunun sebebi kelam-ı nefsiye Kelamullah ismi verilmiş olmayıp belki Kelamullah'ın Allah ile kaim olması manasınadır. Sonuç olarak kelâm kelimesinin iki anlamı vardır. Biri ses ve harflerden oluşan şekli, diğeri ise kalpte oluşan söz anlamındadır. Kelâm-ı lafzi'nin manası ise kalpte oluşmasıdır.[157]

g.Tekvin

Yok olanı yokluktan varlığa çıkarıp, var etmeye denir. Halk, tahlîk, îcâd, tesir, yaratma, ihtira' gibi kelimeler tekvin ile ifade edilir. Allah'ın zâtı ile kâim ezeli bir sıfattır. [158] Allah ezeli ilmi ile bildikten sonra her istediğini gücü ile yaratmasına denir. Âlemde Allah'ın yaratmadığı yoktur. Kudret, ,ilim, irade gibi sıfatlardan farklıdır. İlim ile bilgiler bilinir. Kudret ile mümkün olan şeyler ya yaratılır ya da yaratılmaz. İrade ile ise yapma veya terk etme ihtimallerinden biri geçerli olur. Yaratmada etkin olan tekvindir.

Eş'arîler tekvini ayrı bir sıfat olduğunu itibari ve izafi olduğunu söylerler. Sonradan yaratılmış ve Allah'ın zâtı ile kâim olmadığını söylerler. Kudret sıfatına irade sıfatı eklenmesiyle yaratma eyleminin gerçekleşeceğini bu yüzden ayrıca tekvin diye bir sıfata gerek yok demektedirler.

---

[154] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 122-123.
[155] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 122-124.
[156] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 130.
[157] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 130-131.
[158] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 239.

Eş'arîler'in bu konuda sorun olarak gördükleri şudur: Tekvin ayrı bir sıfat olup ezeli olursa yaratılan da ezeli olur. Çünkü yaratma olmadan yaratılanı düşünmek imkânsızdır. Bu yüzden yaratma ve yaratılan aynı şeyler olduğunu düşünürler. Fakat Ma'turidîler ise Yaratma ve yaratılanın aynı olmayıp gayrı olduğunu, birincisinin ezeli, ikincisinin sonradan yaratılmış olduğunu söyleyerek ispat etmeye çalışırlar.[159]

Sırrı Giridî kitabında tekvin, Allah'ın yaratması demek olup mükevvenata taalluk eden ezeli bir sıfattır demektedir. Ma'türidî'ye göre fiil, tahlîk, terzîk, ihyâ, imâte ve bunların benzeri olup Allah'a isnad edilen sıfatların tamamı tekvîn sıfatının içine dâhil edildiği şeylere nispetle aldığı değişik isimlerdir. Mesela rızka taalluk ederse terzîk, hayata taalluk ederse ihyâ, ölüme nispetle imâte diye isimler alırlar.[160]

-Sual: Kudretin yaratmaya başlangıç olabilmesi nasıl caiz olur ki mümkün olanlar ve yaratılmışların varlığı ve yokluğu eşit olsun.

-Cevap: Yaratılmışların varlık ve yokluğuna kudretin nisbeti eşittir lakin irade işin içine girmesi ile ikisinden birinin gerçekleşmesi gerekir.[161]

Tekvîn sıfatının Allah'ın zatıyla kâim, ezeli bir sıfat mı yoksa hâdis bir sıfat mı olduğu konusunda ihtilaf vardır. Eş'arîler sıfatları zâtî ve fiilî olarak ikiye ayırır. Tekvinin hâdis olduğunu Allah'ın zâti ile kâim olan sıfatları içine dâhil etmez ve fiilî bir sıfat olarak görür Yani zât ile kâim olmayan izâfî, itibarî ve hâdis bir sıfattır. Tekvin eğer hadis olmayıp ezeli olsa yaratılan mahlûkatta ezeli olmalı der bu da imkânsız bir durumdur. Ma'turidîlerin bu konuda görüşlerine gelecek olursak tekvîn Allah'ın zâtı ile kâim ezeli bir sıfattır. [162]

D. Haberî Sıfatlar

Sadece nasslarda geçen yani ayet ve hadislerin bildirdiği nakil ve haberle sabit olan sıfatlardır. Bu sıfatlar gerçek anlamları ile anlaşıldığı takdirde bizi Allah' ı

[159] Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *el-Müsamere bi-şerhi'l-müsayere* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 84-87.
[160] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 133-134.
[161] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 135.
[162] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 133-136.

yaratılmışlara benzetme, cisim verme, temsil yani yaratılanlara denk sayma gibi anlamların anlaşılmasına sebep olur. Mesela yed, vech, istivâ, ayn gibi sıfatlardır.[163]

E. Fiilî Sıfatlar

Allah'ın o sıfat ile nitelenmesi ya da nitelenmemesi mümkün olan, yani Allah için olumlu veya olumsuz olarak kullanılabilen sıfatlara denir. Diğer bir ismi câiz sıfatlardır. Allah'ın bu sıfatlar ile nitelenmesi zorunlu değildir. Bu sıfatların aslı ve kaynağı tekvin sıfatıdır.[164] Ma'turudîler'e göre Allah'ın bütün sıfatları Zâtı ile kâim ve ezeli olduğu için tekvin sıfatına dayanan bu sıfatlar da ezelidir. Mu'tezile ve Eş'arîler ezeli olmayıp sonradan yaratıldığını savunur. Fiilî sıfatların en önemlileri şu beş tanesidir: Tahlîk (Yaratma), hidayet etme ve dalâlette (Sapıklığa) bırakma, Peygamber gönderme ve kitap indirme, Öldükten sonra diriltme, Nimet vermek ve azab etmek[165]

1.4.İNSAN ve FİİLERİ

İnsanın iki tip fiili vardır. Birisi kendi irade ve seçimleri ile yaptığı fiilerdir. Biz bunlara ihtiyarî (iradeli) fiiller denir. İkincisi ise irade ve seçim dışında olanlardır ki bunlara da ıztırarî (zorunlu) fiiller adını veriyoruz. [166]Zorunlu fiiller kalbimizin atışı, midemizin sindirimi, nefes alıp vermemiz gibi hareketler olup bunların meydana gelmesinde etkimiz yoktur. Bizim irademizin dışında meydana gelir. Bu fiillerin yaratıcısı Allah olduğunda bütün mezhepler hemfikirdir. Fakat yazı yazmak, yemek, içmek, ayağa kalkmak gibi fiiller bizim irade ve seçimimiz ile olmaktadır. Kendi irademizle yaptığımız fiiller için sevap veya günah elde ederiz. Kendi irademizle yaptıklarımızdan sorumluyuz. Iztırarî fiillerimizden sorumlu değiliz.[167]

Sırrı Giridî bu konuyu kulların fiilleri başlığı ile inceler. Kulların diğer bir ifade ile insanın fiillerini anlatmadan önce ilk olarak Ehl-i Sünnetin daha sonra Mutezilenin görüşlerini anlatmaktadır.

A.İnsanların Fiileri Hakkında Ehl-i Sünnetin Görüşü

[163] Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları*, 233-235.
[164] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 243.
[165] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 134-136.
[166] Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed Cürcânî, *et-Ta'rifat* (Beyrut: Darü'l İlmiyye, 1995), 164.
[167] Şerafeddin Gölcük, *Bâkıllânî ve İnsanın Fiilleri*, 1. Bs (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 49-50.

İman veya küfür ya da itaat ve isyan olsun kulların bütün fiilerinin yaratıcısı Allah'tır. Bu görüşlerini akli ve nakli deliller ile ispat ederler. Akli delilleri şudur;

Kul, fiilinin yaratıcısı ise o fiili yapmadan önce onun ayrıntılarını bilmesi gerekir. Zira açıktır ki, bir şeyi kudret ve ihtiyar yani irade ile yaratmak mutlaka onun ayrıntılarını bilmekle olur. Kul için bu batıldır. Çünkü bir yerden diğer bir yere yürüyerek giden biri gittiği esnada kendisinin hareketler ve hareketsizliğinde şuuru ve bilgisi yoktur. Hatta o mesafeyi yol alırken elini, ayağını, başını, gözünü ve diğer organ ve uzuvlarını kaçar kez hareket ettirdiğini bilmek istese bile öğrenip bilmesinin imkânı yoktur. Sonrasında hareketlerinin ve hareketsizliğinin ayrıntılarının ilmini ve şuurunu itiraf etmeye zorunlu kalır. İnsanın kendi fiilerinin sonucunu bilmemesinden ve bazı şeylere muhtaç olduğundan dolayı açık bir şekilde ilim ve şuurunun olmadığı inkâr kabul etmeyecek şekilde ortaya çıkar.[168]

Kulların fiileri konusunda nakli delilleri ise şunlardır: "Allah her şeyi yarattı." [169] ayetinde şey kelimesi mümkünlere has olduğu akıl ile sabittir. Kulun fiilleri de mümkünlerden olduğundan bunların yaratıcısı da Allah'tır. "Yaratanla yaratmayan bir olur mu?" [170] ayeti de övgü makamında indirilmiştir. Çünkü yaratma kendisine ibadet edilmeye layık olanlarda bulunur. Yaratıcı olan Allah'ın aciz olan kula benzemeyeceğinden yaratmanın kendine has olduğunu ifade ederek övgü buyurmuştur.[171]

B.İnsanların Fiileri Hakkında Mutezilenin görüşü

Kullar fillerinin yaratıcısıdır. İnsanın filleri, Allah'ın yaratması ile değildir. Mu'tezîle bu görüşlerini dört delille ispatlamaya çalışır. Birinci delili; Yürüyen biri ile titreyen biri arasında fark vardır. Çünkü yürüyen ihtiyârî olarak fiilini yapar. Oysa titreyen ise zorunlu olarak fiilini yapar. İkinci delile göre; insanların fiilleri kulun yaratması ile değil de Allah'ın yaratması ile olsa teklif yükümlü olmanın emir, nehiy, sevap, ceza gibi durumlar geçerli olmazdı. Üçüncü delile göre; İnsanın fiileri Allah'ın yaratması ile olsa, Allah'ın yiyen, içen vb. olması gerekirdi. Dördüncü

[168] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 202-203.
[169] Zümer, 39/42
[170] Nahl, 16/17
[171] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 204.

delile göre; "Yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir." [172] ayetine göre demek ki başka yaratıcılarda varmış demektedirler.[173]

Sırrı Paşa, Mu'tezile'nin insanlar fiillerinin yaratıcısı görüşüne karşı verdiği delillere cevap verir. Birinci ve ikinci delil "Kulda asla kesb ve seçim yoktur." Diyen Cebriyye grubuna karşı varid olur. Çünkü Ehl-i sünnet kesb ve ihtiyarı ispat ettiği için bizim hakkımızda varid olmaz. Üçüncü delili ise, hele bu delil büyük cehalettir. Çünkü bir sıfat ile muttasıf olan demek onu yapan değil, o sıfatın kendisiyle kâim olmasıdır. Mesela cisimleri her renkte yaratan Allah iken bu sıfatları o yarattı diye "Allah kırmızıdır veya mavidir." denilmez. Son delildeki ayet ise yaratma kelimesi takdir ve tasvir anlamındadır. Yoksa onların iddiaları gibi yoktan verme anlamında değildir.[174]

Sırrı Paşa Mu'tezile'ye cevap verdikten sonra onların bazı sorularına da cevap vermiştir. İlk sorusu "kazaya razı gelmek vaciptir. Küfür de Allah'ın kazasıyla olsa ona razı gelmek vacip olurdu. Hâlbuki küfre razı gelmek doğru değildir. Çünkü küfre razı gelmek küfür değil mi? " şeklindedir. Cevabı şöyledir: " Küfre razı gelmek gerekmez. Çünkü küfür, kaza değil, makziyyedir. Vacip olan ise makziyyeye razı değil, kazaya razı gelmektir. Ehl-i Sünnet'in, kulun bütün fiilleri Hem Allah'ın yaratması ile hem de dilemesi ve istemesi, hüküm kaza ve takdiri iledir görüşünün amacı Allah'ın irade ve kudretini genelleştirmektir. Çünkü kulların bütün fiillerini yaratan Allah'tır.[175]

İkinci sorusu ise " Kâfirin küfrü, fasıkın fıskı Allah'ın istemesi ile olunca kâfirin küfründe, fasıkın fıskında zorunlu olmazı gerekmez mi? Kâfire imanla, fasıka itaatle emir ve teklif doğru olabilir mi?" diyedir. Cevabı şöyledir: "Allah bunların küfür ve fıskını murad etmiştir. Fakat O'nun bu muradı yine onların kendi irade ve seçimlerine uygun olduğundan bu durumda zorlama lazım gelmez. Bu tıpkı Allah bunların kendi seçimleri ile küfür ve fıskı, iman ve itaate tercih edeceklerini de ezelde bilir. Ancak bilmesinden muhal bir teklifin lazım gelmemesi gibidir.[176]

[172] Mü'minûn, 23/14
[173] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 205.
[174] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 206.
[175] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 207.
[176] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 207-208.

1.4.1. İrade

İrade sözlükte seçmek, istemek, karar vermek gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, canlılarla ilgili seçeneklerden birini tercih eden sıfattır.[177]

Sırrı Giridî kitabında ihtiyarî fiiller konusunda işler. İnsanların bütün fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Yapılması zorunlu ve mecburi değildir. İnsanın seçimi de vardır ki bununla sevap ve cezaya muttali oluyoruz.[178]Ayrıca bazı mezhep ve âlimlerin görüşlerine değinmektedir.

Felsefecilere göre; Allah insanda kudret ve irade sıfatlarını ortaya çıkarır. Sonra insanda bu irade ve kudretle makdûrun vücudunu zorunlu kılarak ondan arkada bırakılması imkânsız olur. [179] Ebu İshak İsferâyinî' ye göre; İnsanın fiillinde etki eden iki kudretin bir araya gelmesidir. Yani, insanın fiillerinde iki kudretin bir araya gelmesi ile gerçekleşir ki fiilde iki kudretin etkisi olmuştur. Kadı Ebubekir Bâkillânî' ye göre; Allah'ın kudret sıfatı fiille ilgilidir. Yani, bir yetim çocuğa tokat vurulsa, o tokadın zatı Allah'ın kudretiyledir. Fakat tokadı vuranın dileği çocuğu terbiye ise taât, çocuğa eziyet ise masiyet olur.[180]

1.4.1.1. Cebriye ve İnsan İradesi

Cehm b. Safvân' ın kurmuş olduğu bu mezhebe göre, insanda irade ve seçme yoktur. İnsan özgür değildir. İşleri yapmaya mecburdur. Yani insanı robota benzetir ya da rüzgâr ile savrulan yaprak gibidir. Fiilin faili Allah'tır. Fiilin insanlara eşit tutulması mecazidir. Her şeyin Allah'ın ilmi ve iradesi olduğuna dair ayetleri [181] delil getirmişler, insanda hür iradenin olduğuna dair ayetleri ise tevil etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile insanı iradesiz, güçsüz, Allah'ın iradesini zorunlu uygulayıcısı olarak görmesini eleştirmişlerdir. Çünkü kul eğer zorunlu olmuş olsaydı, fiilerden sorumlu olmayıp sevap ve günahı kazanmaması gerekirdi. Allah insanları

---

[177] Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü,* 158-159.
[178] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 212.
[179] Mevâkıf müellifi felsefecilerin bu görüşü ile İmamü'l-Haremeyn'in görüşünün aynı olduğunu söylemektedir. Ancak Taftâzânî Mevâkıf müellifinin bu konuda yanıldığını söylemektedir. Çünkü İmamü'l-Harameyn'in "İrşâd" adlı eserinde geçen "Eşyanın yaratıcısı ancak Allah'tır. Ondan başka yaratıcı yoktur ve sonradan yaratılanların hepsi Allah'ın kudretiyle hâdis olur." ifadeleri İmamü'l-Harameyn'in görüşünün Ehl-i Sünnet'in görüşüne uygun olduğunu göstermektedir. Bkz. Giridi, *Nakdü'l-Kelâm,* 218-219'daki dipnot.
[180] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 219.
[181] bkz. Zümer, 39/62; Ra'd, 13/8; Kamer, 54/49; Tevbe, 9/51; A'raf, 7/178

sadece iradesi dışında meydana gelen fiilerden sorumlu tutmamıştır. Zaten tutmuş olsa bu zulümdür, adaletsizlik olmuş olur.[182]

Sırrı Paşa kitabında Cebriyye insanın fiillerinde etkisi olan yalnız Allah'ın gücüdür der. Yani insanlardan ortaya çıkıp, meydana gelen fiillerin hepsi zorunludur.[183] Kulun hareketlerinde hiçbir seçiminin ve gücünün olmadığını ve kuldan ortaya çıkan hareketleri cansız varlıkların hareketlerine benzetmiştir. Bu doğru olmayan bir boş sözdür. Çünkü güç kullanılan hareket ile titreme hareketi arasında fark olduğu açıktır. Güç kullanılarak yapılan hareket istenerek yapılırken titreme hareketi zorunlu olarak yapılır. Nasıl ki minareye çıkanla, minarenin şerefesinden ayağı kayıp düşenin hareketlerinde seçim ve ıztırar arasındaki farkın açık olduğu gibidir. Bütün hareketler zorunlu olsa idi teklif batıl olurdu ve hayır ve şer işleyenlere bunlardan dolayı sevap ve ceza verilmemesi gerekirdi. Ayrıca "namaz kıldı, oruç tuttu, yazı yazdı." gibi bilerek ve isteyerek yapılan fiillerin insana nispet edilmemesi gerekirdi. [184] Ayetlerde insanın kendi fiillerinde gücünün ve seçiminin olmadığı görüşünü nefyetmektedir.[185]

1.4.1.2. Mu'tezile ve İnsan İradesi

İnsan özgürdür. Kişi kendi fiilini kendisi yaratır. Bu fiilerde Allah'ın etkisi yoktur. Eğer fiileri kul kendisi seçip yapmasaydı, o fiilden dolayı ceza görmesi zulümdür. Allah adildir. Bu görüşü eleştirilmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde Allah tek yaratıcının kendisi olduğunu ifade etmiştir.[186] Kul fiili yarattığı için değil o fiili irade edip o fiili seçtiği için sorumlu olacaktır.[187]

Sırrı Paşa bu konuda Mu'tezîle' nin insanın fiillerinde etkisi olan yalnız kendi kuvvetidir demektedir. Yani insanın fiillerinde zorunlu ve o fiili yapması gerekli değildir.[188]

---

[182] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi,* 158-159.
[183] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 218.
[184] bkz. Ahkâf, 46/14; Kehf, 18/ 29
[185] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 212-213.
[186] bkz.Zümer, 39/62; Fatır, 35/3; En'âm, 6/102
[187] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, trc. İlyas Çelebi, 1. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/ 64-65.
[188] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 218.

1.4.1.3. Ehl-i Sünnet ve İnsan İradesi

İradeyi ezeli, zâti ve mutlak olarak anlarlar. İnsanın iradesi ile Allah'ın iradesi farklıdır. Allah'ın iradesi zâti olup zaman ve mekân ile değişmez.[189] Allah'ın iradesi ezeli, sonsuz, sınırsız ve mutlaktır. İnsanın iradesi ise sonlu, sınırlı, zaman ve mekâna bağlantılıdır. Kâinatta olan her şey Allah'ın tekvînî iradesi ile olmaktadır. İnsanların fiilerinde özgür olması fiillerini yaparken bir baskı altında bulunmaması demektir. Allah insanları dilediğini yapabilir bir irade, güç ve kuvvette yaratmıştır. Her dilediğimizi yapamasaydık melekler gibi iradesiz, sürekli iyilik yapan zorunlu bir varlık olurdu. İnsanlar eğer özgür iradeleri ile iyiliği seçen ve seçimleri ile olgunluklara yükselebilen varlıklar olursa meleklerden üstün olacağı ifade edilir.[190]

1.4.1.3.1.Ma'türidîler ve İnsan İradesi

Tek yaratıcı Allah'tır. Kul kazanıcıdır. Mümkün olan fiillerin ortaya çıkışında etkin bir kudret vardır. [191]Ma'turidiler'e göre irade külli ve cüz'i olarak ikiye ayrılır. Külli irade, Allah tarafından insana verilmiş yapıp yapmama konusunda serbest olduğu iradedir. Cüz'i irade ise, külli iradenin her iki taraftan birine yönelmesidir. [192]Nesnel varlığından söz edilemeyen ancak düşünülebilen ve kavramsal varlığı olan durumdur. Zihnin dışında somut varlığından söz edilemez. Yaratılmış değil ve Allah'ın iradesi insanın cüz'i iradesine bağlıdır.[193]

1.4.1.3.2. Eş'arîler ve İnsan İradesi

İnsanda sonradan yaratılmış bir irade ve kudret vardır. Fakat sonradan yaratılmış bu kudretin insanın yaptıkları üzerinde etkisi yoktur. Sadece yakınlaşması vardır. Buna kesb denir. İnsan kudreti ile bir fiile yaklaştığında, ilâhi kudret bu fiile yönelir ve onu yaratır. Bunun için kul yönelen, Allah yaratandır. Kul şeklen iradesi olan bir varlıktır. Ama bu irade Allah'ın iradesine bağlıdır. Eş'arîler, cüz'i iradeyi yaratılmış ve Allah'ın iradesine bağlı kabul ettikleri için ikinci derecede cebre düşmüşlerdir. Bunun için Ma'türidîler Eş'arilerin görüşünü cebr-i mutavassıt olarak

[189] Hulusi Arslan - Mustafa Bozkurt, *Sistematîk Kelâm* (Malatya: Ensar Neşriyat, 2015), 200.
[190] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 145-147.
[191] Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah Teftâzânî, *Kelâm ilmi ve islâm akâidi -Şerhu'l-akâid*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1980), 193.
[192] Harpûtî, *Tenkihu'l-kelam*, 240-241.
[193] Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 297-299.

kabul etmişlerdir. [194] Ayrıca ne Cebriyye' nin insanın iradesiz oluşu görüşü ne de Mu'tezile' nin iddia ettiği insanın fiillerinde kendi iradesi olduğu anlayışlarını benimsemeyip her şeyi Allah'a bırakmaları sebebiyle de bu isim verilmiştir.[195]

Sırrı Paşa kitabında Eş'ariler' in insanın fiillerinde kudretinin etkisi yoktur der. Yani insanın fiilleri ihtiyaridir, ıztırari değildir. İnsanlar seçim ve iradelerinde mecburdurlar.[196]

1.4.2.Kudret

Güç, kuvvet, kudret gibi anlamlara gelen istitaat, insanın bir şeyi yapmaya veya yapmamaya iradesiyle karar vermesidir. İrade olmadan kudretin anlamı olmaz. Tek başına fiili meydana getiremez. Kudret, Allah'ın canlılarda yarattığı bir arazdır.[197]

1.4.2.1.Cebriyye ve İnsanın Kudreti

İnsanın fiilinin sahibi Allah olduğu için insana mecazen nispet edilir. "Şimşek çaktı." cümlesinde şimşek aslında fail değildir. Burada fiilin yapıcısı aslında Allah'tır. Bu örnekte olduğu gibi insanın da hiçbir gücü yoktur. Fiilerinde özgür değildir, gücü yoktur. İnsandaki fiilleri Allah diğer varlıklarda yarattığı gibi yaratmıştır. İnsanın fiilden önce veya fiille beraber bir gücü yoktur. Bütün fiiller zorunlu olduğu için ceza ve mükâfatta yoktur.[198]

1.4.2.2.Mu'tezile ve İnsanın Kudreti

Kulun gücü vardır. İnsanın gücü bedeninin sağlam olmasıdır. Kul dini görevlerini yaparken kendisi için lazım olan güce fiilden önce sahiptir. Kul fiillerini kendisi yaratmıştır. İnsanlar fiilleri kendileri yaptıkları için günah veya sevaba layıktır. İnsanın gücünün olmaması onun aciz olduğunu gösterir. Hâlbuki insan güç sahibidir.[199]

Kudret, insana ait bir arazdır. Arazlar iki zamanda var olduğu için süreklilik ve devamlılık gösterir. Bu sebeple araz ve sürekli olduğu için fiilden önce vardır. Bu

[194] Necati Öner, *İnsan Hüriyyeti*, 4. Bs (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 53-54.
[195] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 249.
[196] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 218.
[197] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredatu elfazi'l-Kur'ân* (Dımeşk: Dârü'l-Kalem, 2002), 657.
[198] Gölcük, *Bâkıllânî ve İnsanın Fiilleri*, 124-125.
[199] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 210-214.

güç fiil olduktan sonra yok olmaz. Başka bir iş yapacağı zaman, kendisinde mevcut olan kudretle yapar. Çünkü insan kendi fiilini yapma yetkisi vardır.[200]

1.4.2.3. Ehl-i Sünnet ve İnsanın Kudreti

Sırrı Paşa kudret konusunu istitâat başlığı altında inceler. Güç fiille birliktedir. Yani fiille bitişiktir. Ne fiilden önce ne de sonra değildir. Mütekelliminin çoğu güç fiilinin edasının şartıdır, illeti değildir. Güç fiilin gerek illeti olsun, gerek şartı olsun sebeplerin sağlam olmasından sonra fiille yöneldiğinden Allah onu yaratır. Kul eğer iyi bir fiil yapmak isterse Allah kula iyi fiil için güç verir. Eğer kötü fiil yapmak isterse Allah kula kötü fiil için güç verir. Bu demektir ki kişi hayır işlemek istemeyip şer işlerse hayır için verilen kuvvet boşa gider. Bunun sonucunda ise dünyada kınanma, ahirette ceza görür.[201]

1.4.2.3.1. Ma'türidîler ve İnsanın Kudreti

Ma'türidî ekolünün kurucusu Ebu Mansur el-Matüridî (v. 333/944) iki kudret vardır demektedir. Birincisi, insanın uzuvlarının sağlam olması ve işleri yapabilecek vaziyette olması Allah'ın ikramıdır. Bu durum fiilden öncedir. İkincisi ise, yapılan işin sonuç vermesidir. Fiil sevap ve cezaya münasebet halinde olur. Bu fiille birliktedir. Birincisine örnek vermek istersek insanın maddi varlığının olması fiilden önce olan gücüdür. Bu gücü eğer zekât vererek kullanması durumunda sevap alır ve bu fiili ise ikinciye örnek olmuş olur. Maddi varlığı ile eğer zekât vermeyip şer işlerde harcayarak ceza ile de karşılık görebilir. Bu durumda ikinciye örnek oluşturur.[202]

Kudret insana ait bir arazdır. Fakat iki zaman ve iki anda baki kalmaz. Çünkü araz olanlar baki değildir. Ancak diğer arazlarımız gibi süreklilik ve devamlılık gösterir. Bunun manası şudur; fiil oluşmadan önce olan kuvvetin olduğu anda da devam edip baki kalması ile değil, fiil oluşumundan önceki kuvvete benzer ve misli bir kudretin fiil oluşumunda yaratılıp insana verilir. Böylelikle bir arazın yok oluşunun hemen ardından benzer bir araz yerine geçeceği için arazların süreklilik

[200] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 180.
[201] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 220-221.
[202] Gölcük, *Bâkıllânî ve İnsanın Fiilleri*, 126-127.

durumu devam eder. Arazların Allah tarafından yaratılması, O'nun ilim, kudret, yaratmasının sürekli ve aktif olduğunu söylemiş oluruz.[203]

Kudret iki zıt şey için geçerlidir. Fakat aynı anda değil nöbetleşe olur. Yani fiil oluşumunda biri geçerli olur. İkisinin de geçerli olmaması demek, kudretin tok olması demektir. Kudret aslında tektir ve iki zıt şey içinde geçerlidir. Bizim hem iman edip hem inkar edebileceğimiz gibi. Aynı şekilde insanların secde etmeleri Allah içinde olabilir, putlar içinde olabilir. Birisi yapıldığında sevapken, diğeri günahtır.[204]

1.4.2.3.2. Eş'arîler ve İnsanın Kudreti

İnsanın gücü, onun iş yapabilme yeteneğidir. Fakat bu güç, insanın kendisinde olmayıp ondan ayrıdır, kulun gayrısıdır. Bu kulun bazen yetenekli, bazen değildir. Bazen kuvveti vardır, bazen yoktur. Bunlar insanın kendi öz varlığından değildir. Eğer bunlar kendi öz varlığından olsa daima kuvveti olurdu. O halde onun kudretinin ondan başka olması gerekir. Güç fiille beraberdir ve fiil olduktan sonra yok olur. Allah'ın kudreti yaratması, kulun bir şeyleri yapması içindir. Kudret olmasa kul hiçbir şey yapamaz.[205]

1.4.3. Teklîf

Teklif sözlük olarak yorgunluk ve zorluk demektir. O halde emir ve yasak cinsinden insanların sorumlu tutulmasıdır. Akıl sahiplerine dini ve hukuki yükümlülükler koyan Allah'ın fiilidir. Allah insanlara peygamberler aracılığıyla vahiyler göndererek kurtuluşa ermelerini istemiştir.[206]

Sırrı Giridî kitabında teklif konusunu teklif-i mâ lâ yutak başlığı ile işlemektedir. Ehl-i Sünnet demiştir ki; sebeplerin, aletlerin ve cevherlerin sağlam ise bu kula emir ve teklif doğru olur. Yani insanın kudretinin mümkün olduğu şeylerdir.[207]

Güç yetirilemeyen şeyler üç çeşittir: Birincisi; Aklın ve âdetin imkansız bulduğu şeylerdir. (İki zıttın aynı anda olması gibi) Bunun caiz olmadığına Ehl-i

[203] İbnü'l-Hümâm, *el-Müsamere bi-şerhi'l-müsayere,* 100-105.
[204] Kılavuz, *Ebu Seleme es-Semerkandi ve Akaid Risalesi,* 66-67.
[205] Gölcük, *Bâkıllânî ve İnsanın Fiilleri,* 128-129.
[206] Louis Gardet, *Felsefetü'l-fikri'd-dini beyne'l-İslâm ve'l-mesihiyye*, 2. Bs (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1983), 102-103.
[207] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 226-227.

Sünnet ittifak etmiştir. İkincisi; Aklın olabilir gördüğü âdetin ise imkânsız gördüğü şeylerdir. (Havada uçmak gibi) Bununla teklif vaki olmadığına ittifak olup fakat bizim indimizde bununla teklif caiz, Mu'tezile indinde gayrı caizdir. Üçüncüsü; Aslında mümkün olup gerçekleşmeyeceğine Allah'ın ilim ve iradesi taalluk etmesi ile imkânsız olan şeydir. Kâfirin imanla sorumlu olması gibidir. Bununla teklif caiz olduğuna ittifak vardır. Ebe Leheb gibi iman etmeyip ölen kimsenin iman etmeyeceği peygamberimize (s.a.v.) bildirilmiş kimse asi sayılır. Eğer caiz olmasa asi sayılmazdı.[208]

1.4.3.1.Mu'tezile'nin Teklif anlayışı

Teklif, kendisinde muhataba güçlük ve zorluk bulunan bir işi yapma iradesidir. Bu da Allah tarafından geçerli olur. Allah bir olduğu için fiillerinde adalet sahibidir. O adil olduğu için çirkin fiilleri olmaz. Ancak vacib olan fiillerin failidir. O halde, adil olanın ve kötü işler yaratmayan Allah'ın insanların faydasına teklifte bulunması gerekir. Adil olan Allah tarafından insanların zararına bir fiillin meydana gelmesi beklenemez. Allah güç yetirilemeyeni insana teklif etmez. İnsan gücünü aşan şeylerden sorumlu değildir.[209]

1.4.3.2. Ehl-i Sünnet'in Teklif Anlayışı

1.4.3.2.1. Ma' türidîlerin Teklif Anlayışı

Teklif yapılırsa sevabı, yapılmazsa cezayı gerektirir. Teklif insanın gücüne göredir. Fiziki rahatsızlığı olana teklif yapılması akıl dışıdır. Sağlam olan bir insan ise teklife muhataptır. İnsanı gücü dışında Allah sorumlu tutmaz. Çünkü Allah hikmete uygun olanı yapar. İnsanların yapmalarının mümkün olmadığı şeylerin teklifi caiz değildir.[210]

1.4.3.2.2. Eş' arîlerin Teklif Anlayışı

Teklif insanın kudretine bağlıdır. Ama bu güç Allah'tan gelmektedir. Allah'ın insanın gücünün yetmediğini teklif etmesini caiz görür. Buna örnek olarak kafir olanlara imanı teklif etmek aslında imana güçleri yetmediği halde mükellef olmalarıdır. Bununla beraber Allah insana yapabileceği ölçüde mükellef kılar. Ama

[208] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 230-231.
[209] Cüveynî, *Kitabü'l-irşad*, 228-229.
[210] Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 305-306.

bu konuda Allah için bir zorunluluk yoktur. Yani Allah insana gücünün yetmediğini de teklif eder, onun yapabileceğini de teklif etmektedir.[211]

Sırrı Paşa kitabında "kuldan teklifin düşmemesi" diye bir başlığı bulunmaktadır. Burada yazar, kul akıl ve bâliğ ise emir ve nehiy kendisinden düşmez demektedir. Çünkü teklif hakkında söylenenler genel hükümlerdir ve müçtehidler de bu konuda icma' etmişlerdir.[212]

1.4.4. Fiillerin Yaratılması

1.4.4.1. Cebriyye ve Fiillerin Yaratılması

İnsanın iradesi ve kudreti olmadığı için fiillerini yaratamayacağını insanın fiillerinde zorunlu olduğunu söyler. [213]

1.4.4.2. Mu' tezile ve Fiillerin Yaratılması

Kâinat sonradan başlangıcı olarak yaratılmıştır. Bu kâinatta insan özgür olduğu için fiillerini de kendisi yaratır. Allah insana kudret verir. İnsanda bu kudretle fiillerini yaratır. Bu kudret mümin ve kâfir içinde ortaktır. Fark mümin bu kudreti iyi yönde kullanır kâfir ise kötü yönde kullanarak inkâr etmiştir. Sonuç olarak insanın fiillerinde Allah aracıdır.[214]

1.4.4.3. Ehl-i Sünnet ve Fiillerin Yaratılması

1.4.4.3.1. Ma' türidîler ve Fiillerin Yaratılması

İnsanın fiilleri, bilgisi yaratılmıştır. Fiilleri kendi isteği ile yaptıklarıdır. Bütün fiilleri yokken var eden Allah'tır. Fakat insan bu fiilleri yapmaya zorunlu değildir. İnsana verilen cüz' î irade onun fiillerini seçerek yapmasını sağlar. Çünkü Allah'ın kudreti ile insan fiillerini yapar. Bu yüzden insan yaptığı fiillerden sorumlu olmaktadır. İnsan gücüyle ve iradesi ile yaptıklarından dolayı ya itaat eder ya da isyan eder. [215]

---

[211] Ebû Hanîfe İmâm Âzam, *Fıkh-ı Ekber-Aliyyü'l-Kâri Şerhi*, trc. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 379-380.
[212] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 344.
[213] Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 102.
[214] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi,* 2/ 340-342.
[215] Nûreddin Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 140-141.

1.4.4.3.2. Eş' ariler ve Fiillerin Yaratılması

Fiillerin yaratılmasında yaratıcı Allah'tır. Allah'ın zulüm ve küfür fiillerini yaratması Allah'ın zalim ve kâfir olduğu anlamına gelmez. Allah her an yaratmaya kâdirdir. Allah insanların her daim istediklerini yaratmaz. Bazen musibetler ile insan imtihan edilir. Allah insanlar için irade ve kudreti yaratmaktadır. İnsan bu irade ile fiillerini yapar. [216]

1.4.5. Kesb

Rızık istemek, toplamak gibi anlamlara gelir. Yarar sağlamaya veya zararı engellemeye yol açan fiildir. Allah'ın fiilline kesb denilmez. Çünkü o yarar sağlamak ve zararı bertaraf etmeden uzaktır.[217] İnsanların özgürce fiillerini seçmelerine kesb denilir. Allah ise bu seçime göre yaratır. Bu durumda insanlar kâsib, Allah ise hâlıktır.[218]

1.4.5.1. Mu'tezile ve Kesb

Kesbi kabul etmez. Yaptığımız fiiller bizim tasarruflarımıza muhtaçtır, ortaya çıkması bize bağlıdır. Yani fail olanın insan olduğunu söylerler.[219]

1.4.5.2.Ehl-i Sünnet ve Kesb

Kesbi kabul ederler.

1.4.5.2.1. Ma'turidî ve Kesb

Kesb insanın iradesine ve gücüne bağlıdır. İnsan yaratamaz. İnsanın fiilleri iki türlü ortaya çıkar. Birincisi; insanın isteği ve gücü olmadan Allah'ın meydana getirdiği zorunlu fiilleridir. Hapşırma gibi. İkincisi; insanın isteği ve gücü ile olan Allah'ın meydana getirdiği ihtiyarî fiillerdir. Bunlardan ikinci olanı kesbtir. Bu fiil iki güç sahibi arasında olması caizdir. Fiil yaratılması bakımından Allah için, kesb bakımından insan için nitelenir. Yaratma herhangi bir araca ihtiyaç duymadan meydana gelirken, kesb ise araçlara ihtiyaç duyar.[220]

---

[216] Abdürrahim b. Ali el-Amasi Şeyhzade, *Nazmü'l-feraid ve cem'i'l-fevaid* (İstanbul: Tıbâati'l-âmire, 1288), 51.
[217] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 257.
[218] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 149.
[219] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 2/ 106.
[220] Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi*, 141-142.

1.4.5.2.2. Eş'arî ve Kesb

Kullara ait fiillerin meydana gelmesinde sonradan ortaya çıkmış bir kudretin etkisinin olmasıdır. Allah'ın kadim kuvveti fiillerin oluşumunda asıl sebeptir. Fiillerin varlığı ve meydana gelmesi bu güce bağlıdır. Allah'ın gücü olmadan insanlar hiçbir fiilli gerçekleştiremez. Bundan dolayı fail adını alamaz. Allah'tan başka yaratıcı olmadığı için insanlar için mecazi olarak fail denir. Gerçek anlamda kâsib terimi kullanılır. Kesb insanların fiillerinin özelliklerinde etkili olur. Allah sadece insanların kesbettiklerini yaratır.[221]

1.4.6.Hidâyet ve Dalâlet

Hidâyet doğru yolu bulma demek olup dalâletin karşıtıdır. Dalâlet yoldan sapma demektir. Terim olarak hidâyet, peygamberin çağrısı ve davetidir. Ayrıca insanda iman ve itaatin yaratılması gibi anlamlara gelir.[222]

Dalâlet, gerçeğe zıt olan inançları benimsemektir. Dalâlette olanların üç grupta ele alınır. Birinci grup; hak dinin varlığından hiçbir şekilde haberi olmayanlardır Bunlar hakkında kelam âlimleri bunların sorumlu olmayacaklarını söylerler. Çünkü Kur'an'da peygamber gönderilmedikçe sorumlu olunmayacağı anlatılmaktadır.[223] Fakat bunların kendilerinin akılları ile Allah'ı bulabilecekleri söylenebilir. İkinci grup; hak dinden haberi olup ona inanmayanlardır. Mesela müşrikler, kâfirler gibidir. Üçüncü grup; İslam'a inanmalarına rağmen onu benimsemeyen veya itikadi ve ameli konularda bilgisi olmayanlardır. [224]

Sırrı Giridî kitabında Allah'ın insanlardan istediğine hidâyet, istediği kimselere de dalâleti yaratır demektedir. İnsanı ulaşılmak istenen yere ulaştırmayan yol demek olan "dalâlet" ve istenen yere ulaştıran yolu bulmayı ifade eden "hidâyet" ilâhi irâde ile gerçekleşir. Zira dalâlet ve hidâyet mümkün olan işlerdir. Mümkün olan işler ancak ilâhi irâdenin taalluku ile gerçekleşir.[225]

---

[221] Bağdâdî, *Usulü'd-din*, 134-137.
[222] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 281.
[223] İsrâ,17/15
[224] Ebü'l Bekâ Kefevî, *Külliyati-ebil beka* (Kahire: Matbaayı Amire, 1253), 232-233.
[225] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 242.

1.4.6.1. Mu'tezile'nin Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı

Allah tarafından gösterilen doğru yolu kendi iradesiyle benimsemesi veya reddetmesine hidâyet denir. Kişinin hidâyeti ilahi bir yardım olmadan gerçekleşir.[226] İnsanın kötü bir fiille isimlenmesi veya insanın dalâleti yaratması ile kötü olarak hüküm giymesine dalâlet denir. Allah inanmayanlara beyan edip, yol göstermiştir. Çünkü O'nun beyan ve çağrısı hidayettir. Eğer kişi İblis'in çağrısına uyarsa dalâlettir. Allah inanmayanlara hidâyet için güç vermiştir. İnanlara hidâyeti ise onları hidâyete ulaştıklarına dair hüküm vermesidir. Dalâlete gelince insanların doğru yoldan çıktıkların dair hüküm giyip inanmayanları helâk etmesidir.[227] İnsanların sorumlu olabilmeleri için dalâleti kişinin özgürce seçmesi ve bunu gerçekleştirecek gücünün olması gerekir. Sadece onun irade ve kudreti ile meydana gelir.[228]

1.4.6.2. Ehl-i Sünnet'in Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı

Allah'ın doğru yolu bulma fiilini yaratmasına hidâyet denir. Aybı şekilde dalâlet de kötülüğe düşen kişide yaratılan sapıklık halidir. Allah, hidâyet ve dalâleti yaratır onu seçip alan insanın kendisidir.

İnsanın dalâlette kalması Allah'a izafe edilir. Ama bu insanın seçimlerine göre dalâletin yaratılmasıdır. Hidayette peygamberimiz (s.a.v.) insanları İslam'a çağırdığı için ona nispet edilir. Aynı şekilde insanların hidâyetine aracı olduğu için Kur'an'a da nispet edilir. Putlar veya şeytan insanları saptırarak onları çağırması dalâleti yaratması anlamında değildir. Çünkü hidâyet ve dalâleti yaratan Allah iken, insan ikisinden birini seçer.[229]

Sırrı Paşa kitabında Ehl-i Sünnet'in hidâyet, hidayete ermeyi yaratmak demektir. Peygamberimiz kavmine doğru yolu gösterip, onları hidâyete davet etmiştir. Bununla Kur'an'da ayet ile muhatap olmuştur.[230] Bundan anladığımız ise sadece doğru yol göstermekten ibaret değildir. Vusûl ve ihtidâ gerçekleşsin veya gerçekleşmesin insanı istenen yola ulaştıran dalâletten kinayedir.[231]

---

[226] Gölcük, *Bâkıllânî ve İnsanın Fiilleri,* 322-323.
[227] Ebü'l Hasan Alî b. İsmâîl Eş'ari, *Kitabu Mâkâlatü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn* (Wıesbaden, 1980), 259-260.
[228] Beyzâvî, *Tavali'ul Envar,* 112-113.
[229] Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi,* 164.
[230] Kasas, 28/56
[231] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 243.

1.4.7.Salah ve Aslah

Salah, kişi için faydalı olarak onun haz duymasına vesile olmaktır. Bu kökten türetilmiş aslah ise insanlar için en iyi, en uygun olan demektir. Hasen, hikmet, lütuf, ve sevap kelimeleri aslaha benzese de farklı yönleri vardır.[232]

1.4.7.1. Mu'tezile'nin Salah ve Aslah Anlayışı

İyi fiil fayda gözetilerek yapılan, kötü fiil ise zarar doğuran fiillere denir. Allah amaçsız iş yapması saçmadır. Bu yüzden bütün fiilleri bir amaca yöneliktir. Bu amacı iyi ve faydalı olduğu için bütün fiilleri iyidir. Zararlı olan fiilleri istemez. Ayrıca faydalı olanı kendisi için istemez. Allah eksiklik ve bir şeye ihtiyaç duymaktan münezzehtir. Amacı insanların fayda ve iyiliğidir. Allah'ın insanlar için faydalı olanı değil zararlı olanı istediğini düşünmek Allah'ı zalim ve adil olmakla itham etmek demek olur.[233] Mu'tezile'nin adalet ilkeleri ve vacibe verdikleri anlama göre Allah'ın salahı yapmaya zorunlu olup insanları yararlı olanda tutmaya mecburdur demektedirler. Vacip, yapılmaması ile kötülenmeye hak kazanılan şeylere denir. Vacip çirkin olan şeylerin karşıtıdır. Çünkü çirkin ve şer fiiller yapıldığında yergi elde edilir. Vacip yani güzel fiiller yapılmazsa yergi olur ve iki vacip arasında üstünlük yoktur.[234]

Mu'tezile' nin Bağdat ekolü Allah'ın kullara dünyada ve ahirette aslahı yapması vaciptir derken, Basra ekolü ise Allah'ın kullara ahirette aslahı yapması vaciptir diyerek aralarında görüş ayrılığı vardır.[235]

1.4.7.2. Ehl-i Sünnet'in Salah ve Aslah Anlayışı

Ehl-i sünnet ekolleri arasında görüş ayrılığı yoktur. Onlar Mu'tezile'ye cevap verir. Allah'ın salah ve aslahı yapması vacip değildir. Çünkü yaratıcı için bir şeyi zorunlu kılmak abestir. Çünkü o dilediği gibi davranır.[236] Allah dilediğini yapmayıp zorunlu olsa idi kullarına yaptığı lütuflar için insanların şükür etmelerine gerek kalmazdı. Çünkü Allah lütuf ve keremi ile görevini yapmış olurdu. İnsanlar Allah'ın kendilerini başarıya ulaştırması, günahlarını affetmesi, gibi birçok şey için dua

---

[232] Cürcânî, *et-Ta'rifat*, 134.
[233] Avni İlhan, "Aslah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 495.
[234] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 2/ 8-10.
[235] Cüveynî, *Kitabü'l-irşad*, 247.
[236] Ali el-Kârî, *Şerhu kitabi'l-fıkhi'l-ekber*, 190.

etmesine de gerek kalmazdı. Çünkü herkes için en iyi olanı yaratmış olurdu. Ya da Allah'ın en iyi olanı yaratması zorunlu ise bunu yapmaması gibi bir ihtimal olmazdı. Bu da Allah'ın aciz olmasını gerektirir ki bunlar Allah için düşünülemez.[237]

Ebu'l- Hasen el-Eş'ari'nin kendi okulunu kurmasında etkili olan "üç kardeş meselesi" diye meşhur olan Mu'tezile âlimi Cübbaî ile aralarında geçen tartışma neticesinde olmuştur. Cübbaî Allah'ın insanlara iyiliği yapmasının zorunlu olduğunu anlatırken meydana gelmiştir. Üç kardeş farz edelim demiştir. Birisi, ergenlik çağında mü'min ve itaatkâr iken ölsün ve cennete gitsin. İkincisi, yine ergenlik çağında ama kâfir ve günahkâr olarak ölsün ve cehenneme gitsin. Üçüncüsü, çocuk yaşta ölsün. Ne cennete ne cehenneme gitmemiştir. Eş'ari: "Eğer üçüncüsü beni çocukken öldürdün, beni yaşatsa idin, sana itaat edip cennette girse idim derse, Allah ne cevap verir?" diye sorar. Cübbaî: "Allah, ben biliyorum ki sen büyüsen itaat etmeyip cehenneme girecektin. Senin için en iyi olan çocukken ölmekti, diye cevap verir." demektedir. Eş'ari: "İkincisi, Allah'ım neden beni çocukken öldürmedin, eğer çocukken ölse idim sana itaat etmeyip cehenneme girmeyecektim, derse Allah ne der?" diye sorar. Bu soru karşısında cevap vermeyip Cübbaî susunca Eş'ari kendi ekolünü kurmuştur.[238]

Sırrı Giridî kitabında en iyi olanın (Aslah) vacip olmaması diye bir başıl ile konuyu anlatır. İnsan için en iyiyi yaratmak Allah'a zorunlu değildir. Allah dünyada ve ahirette azap görecek olan kâfir fakiri yaratmaması gerekirdi. Çünkü onun için aslah olan hem mümin hem zengin olmasıdır. Aslahı yaratmak zorunlu olsa insanlara en yüksek keremi vermesi(hidayet) ve çeşitli hayırlar vermesi zorunlu olacağı için insanların şükretmesi gerekmezdi. Aynı şekilde peygamberimize olan nimetler Ebu Cehil' e olan nimetlerden fazla olmaması gerekirdi. Çünkü Allah her ikisi için de aslah olanı yaratmaktan başka bir şey yapmamış olsa idi ikisine verilen lütuf aynı olması gerekirdi. Fakat böyle değildir. Bir de insan için aslah olanı yaratmak vacip olsa günahtan koruması, başarıya ulaştırması, belayı uzaklaştırması, zenginlik ve rahatlığı isteyip dua etmesine engel olmamak gerekirdi. [239]

[237] İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmi Kelam* (İstanbul: Matbaayı Amire, 1340), 2: 190.
[238] Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: İnsan Yayınları, t.y.), 79-80.
[239] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 244-245.

1.4.8. Hüsün ve Kubuh

Hüsün, güzel olan ve sevilen şey demektir. Kubuh is, çirkin olan ve nefret edilen şeylere denir. Hüsün ve kubuh Allah'ın övgüsü ve kötülemesine ya da sevap ve günaha götüren fiillerin özelliklerine denir.[240] Kur'an'da iyi fiiller için maruf kelimesi, kötü fiiller için ise münker kelimeleri kullanılır.[241] Hüsün ve kubhun böyle farklı açılardan farklı tarifleri yapılmıştır. Estetik anlamda güzel ve çirkin, ahlâkî anlamda iyi ve kötü, mantıkî anlamda doğru ve yanlış, dinî anlamda hayır ve şer kavramlarından ne zaman hangisinin kastedildiğine dikkat edilmemiş ve bir alan ayırımına gidilmemiş olması yüzündendir.[242]

1.4.8.1. Mu'tezile' nin Hüsün ve Kubuh Anlayışı

Bir fiille güzel ve çirkin diyebilecek olan akıldır. Dinin yaptığı bizim akılla bildiğimizi ortaya koymaktır. Din bir şeyin güzel ve çirkin olduğunu sadece akıl gibi delalet yoluyla fiillin halini açıklar. Yani bir fiilin iyi mi kötü mü olduğunu akıl açıklar. Nasslar gelmeden önce de bir fiil ya iyi ya kötüdür. Bir şeyin iyi veya kötü oluşu kendi içyapısından dolayıdır.[243]

Sırrı Giridî kitabında Mu'tezile'nin kabîh olanı yaratmak nasıl ki çirkinse, onu irade etmek de çirkindir görüşünü savunur. Çirkin olanlar Allah'ın murâdı değildir. Allah kâfirin iman etmesini, fâsıkın itaatini murâd eder. Yoksa kâfirin küfrünü, fâsıkın masiyetini murâd etmez.[244]

1.4.8.2. Ehl-i Sünnet' in Hüsün ve Kubuh Anlayışı

Sırrı Giridî kitabında Ehl-i Sünnet'in ise kâbih, kâbihi istemek ve onunla vasıflanma ile olur demektedir. Kâbihi irade etmekte kötülük yoktur. Dünyada şerler ve kötülükler, iman ve itaatten daha çoktur. Bu yüzden şerler ve kötülükler Allah'ın murâdı değil denilirse insanların fiillerinin çoğunun Allah'ın muradının hilafına olması gibi sakıncalı bir görüş ortaya çıkar.[245]

---

[240] İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 59.
[241] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 263.
[242] Ali Bardakoğlu, "Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (Kayseri 1987): 60.
[243] Gölcük, *Bâkıllânî ve İnsanın Fiilleri*, 263-264.
[244] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 208.
[245] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 208.

1.4.8.2.1. Ma'türidîlerin Hüsün ve Kubuh Anlayışı

Akıl fiillerin iyi ve kötü oluşunu idrak edebilir. Adaletin iyi olduğunu, zulmün kötü olduğunu bilir. Mesela bir kişinin ölümü dostlarına göre kötü bir durum iken, düşmanları için iyi bir durum olabilir. Akıl, çevrenin veya kendi hevasına uyabilir.[246]

Aklın güzel gördüğünü emretmek, çirkin gördüğünü yasaklamak Allah'a vâcib değil, münâsibtir. Allah'ın bizim fiillerimiz hakkındaki hükmünün, akıllarımızın fiilde gördüğü güzellik ve çirkinliğe göre olması gerekli değildir. Yani fiillin güzel olarak nitelenmesi Allah'ın buna uymasını gerektirmez. Bundan dolayı sadece aklın güzel ve çirkin kabul ettiği ile insanlar sorumlu tutulamaz. Bu fiilinden dolayı sevap veya günah alamaz. İnsanların sevap ve günahla sorumlu olabilmesi ancak Allah'ın bildirmesi yani peygamberlerin haber vermeleri ile olur. Ancak bu haberlere bir istisna olarak Allah'a imanı kul kendisine peygamberler haber vermese de aklı ile bulabilir. İnsanı Allah'a iman konusunda sorumlu tutarlar [247]

1.4.8.2.2. Eş'arilerin Hüsün ve Kubuh Anlayışı

Bir fiillin güzel ve çirkin olduğunu akıl değil din yoluyla biliriz. Bir fiillin iyi ve kötü oluşunu Allah öyle haber verdiği içindir. Allah'ın koyduğu emir ve yasaklar bize bildirir.[248] Fiillerin güzellik ve çirkinlik diye özelliği yoktur. Eşyada güzel ve çirkin olamaz. Hüsn, Allah'ın vücûb, ibaha şeklinde ortaya çıkan izniyle kubh ise, hürmet ve kerâhet şeklinde yasaklaması ile olur. Fiillerin hüsn ve kubh diye isim verilmesinin sebebi akıl değil, dindir. Namaz, zekât gibi ibadetler Allah'ın emri ile güzeldir. Hırsızlık, zina gibi fiiller Allah'ın yasaklaması ile çirkindir.[249]

Fiillerin güzel ve çirkinliğini akılla bilmek imkânsızdır. Akılın her daim yanılma ihtimali vardır. Birisi için bir fiil iyi iken diğeri için kötü olabilir. Kişi aynı fiil hakkında farklı zamanlarda farklı kararlar verebilir. [250]

1.4.9. Adalet ve Zulüm

İslam âlimleri Allah'ın olumsuz sıfatlarının bulunmadığını ve yarattıklarına kötülük yapma ya da adaletsiz olması gibi fiillerden uzaktır. Çünkü zulüm cehalet,

[246] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 204.
[247] Bardakoğlu, "Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî", 72.
[248] Cüveynî, *Kitabü'l-irşad*, 228-229.
[249] Bardakoğlu, "Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî", 67.
[250] Arslan - Bozkurt, *Sistematîk Kelâm*, 267.

eksiklik ve ihtiyaçtan kaynaklanan bir fiildir. Allah böyle olmaktan münezzehtir. Allah hiçbir kuluna zulmetmez, yaptığı iyilikleri azaltmaz, günah işlemeyenlere azap etmez. Herhangi bir neden olmadan kimseye acı vermez. İnsanları günah işlemeye zorlamaz.[251]

1.4.9.1. Mu'tezile'nin Adalet ve Zulüm Anlayışı

Mu'tezileye göre zulüm, bir fayda sağlama veya zararı engelleme amacı taşımayan ortaya çıkan sonucundan dolayı kişiye zarar veren davranıştır. Allah'ın adil olduğunu ve O'nun bütün fiillerinin güzel olduğunu O'ndan çirkin bir fiillin ortaya çıkmayacağını söylerler. Allah çirkin fiilleri bilir ama onları seçmez. Allah'ın zulmü yapmamasının sebebi insanların fiillerinde zulmün olmasıdır. Allah insanların fiillerinde etkisi olsaydı Allah'ın zalim olması gerektiğini düşünürler. Allah böyle bir durumdan uzaktır. Bu yüzden zulmü yapan insandır.[252]

1.4.9.2. Ehl-i Sünnet' in Adalet ve Zulüm Anlayışı

1.4.9.2.1. Ma'türidîlerin Adalet ve Zulüm Anlayışı

Akıl adaletli olmanın iyi olduğunu, zulmün kötü olduğunu idrak eder. Allah'ın zulme kudreti olması ile nitelenmez. Allah'ın adil olması ve zulmü yapmaktan uzak olduğu konusunda ittifak vardır. Hikmet, övgüye değer sonucu olan şeylerdir. Haksızlık ya da kötülük hikmetin karşıtıdır. Kısaca görüşleri Allah'ın yaptığı fiillin çirkinlikle nitelenip nitelenmeyeceğini akıl bilebilir.[253]

1.4.9.2.2. Eş'arilerin Adalet ve Zulüm Anlayışı

Adaletsizliği yaratan Allah'tır. Fakat kendisi için değil, insanlar içindir. Zulmü kendisine değil, başkası için yarattığından dolayı zulüm sahibi, zalim değildir. Mesela Allah şehveti yarattığı için O'nun şehvetli olduğu kabul edilmediği gibidir.[254]

1.4.10. Kazâ ve Kader

Kader; ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve özelliğini belirlemek, kıymetini bilmek gibi anlamlara gelir. Allah'ın bütün olayları ve varlıkları ezeli ilmi ile bilip belirlemesine denir. Kazâ ise; hükmetmek, sağlam yapmak, emretmek gibi anlamlara

---

[251] Yusuf Şevki Yavuz, "Zulüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 510.
[252] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 2/ 8.
[253] Işık - Serdar, *Sistematik Kelam-I*, 348.
[254] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 269-270.

gelir. Varlıklara dair ezeli planının gerçekleşmesine denir. Bu tanımları Ma'turidîler benimser. Eş'ariler ise tam tersini düşünür. Kazâ, bütün nesne ve olayların levh-i mahfuzda tamamen var olması yani ezeli hükmü demektir. Kader ise, bütün nesne ve olayların kazâya uygun olarak var edilmesi demektir.[255]

Kader ve kazâya iman, Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarına inanmayı gerektirir. Bu sıfatlara inanan kader ve kazâya inanır demektir. Çünkü hayır ve şer, acı ve tatlı, canlı ve cansız bütün her şeyin Allah'ın bilmesi, istemesi, gücü ve var etmesi ile olduğuna inanıp başka bir yaratıcı olmadığını kabul etmek demektir.[256]

Kaderin nasıl olduğunu Allah dışında hiç kimse bilemez. İnsanın aklı bunu idrak edemez. Çünkü insanın aklı belli bir zamanla sınırlıdır. Hâlbuki kader konusu zaman ötesi, zamansızlığın hâkim olduğu bir ilim, irade ve kudretin eseridir. Kazâ ve kadere inanmak farzdır. İnsan kaderi öne sürerek mükellefiyetlerden kaçamaz. Çünkü biz fiillerimizi irade ettiğimiz için Allah o şekilde yaratmıştır.[257]

İnsanların fiilleri iki türlüdür. Biri iradeli diğeri zorunludur. Kader, doğduğumuz andan ölümümüze kadar olan bütün fiillerimizi içine alır. Bütün mezhepler zorunlu fiillerin Allah'ın ilmi, iradesi ile önceden belirlendiğinde ittifak etmişlerdir. Mesela anne ve babamızın kim olduğu, hangi yerde dünyaya geleceğimiz, hangi zaman ve özelliklerde doğacağımız gibi hususlarda hiçbir etkimizin olmadığı ve kaderimizde yazdığı şekilde olması gibidir. [258]

Rivayete göre Hz. Ömer Şam'ı fethetmek için ordusu ile giderken orada bir vebanın (salgının) olduğunu öğrenir. Orduyu geri çevirir. Bazıları "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" diye sorarlar. O da "Allah'ın kaderinden yine Allah'ın başka kaderine kaçıp sığınıyorum." cevabını verir. Hz. Ömer bu cevabı ile bulaşıcı hastalıklar konusunda Allah'ın belirlediği iki kural ve kanun olduğunu anlatmaktadır. Bunlar" insanlar hür iradeleri ile karantina şartlarını dikkate almadan bulaşıcı hastalığı olanlar ile temas ettikleri takdirde hastalığa yakalanırlar." ve " karantina şartlarını, koruyucu hekimliğin şartlarını gözetip bulaşıcı hastalığı olanlar ile temas

[255] Muhammed İhsan Oğuz, *İslâm'da Kazâ ve Kader* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 1993), 75-79.
[256] Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi*, 161.
[257] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 166.
[258] Mehmed Kırkıncı, *Kader Nedir* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1980), 19-20.

etmezlerse bu tip hastalığa yakalanmazlar." İnsanlar bu kurallara hür iradeleri ile salgın olan yere girmeyip korunabilir veya girerek hastalığa yakalanabilirler.[259] Şuan yaşamakta olduğumuz Covid 19 salgını içinde aynı durum geçerlidir. Eğer bulaşıcı hastalığın yaygın olduğu yerlere gitmez, insanlar ile sosyal mesafeyi korur, maske takar, ellerimizi yıkarsak bu hastalığın bize ve çevremizdeki kişilere bulaşmasını kendi irademizle engellemiş oluruz. Ama eğer karantina yapılan yerlere veya hastalığın olduğu hastanelere hiçbir önlem almadan gitmemiz de kendi irademiz dâhilindedir. Böyle yapmamız halinde ise hastalığa yakalanma ihtimalimiz çok yüksektir. Bu önlemlere uymadıktan sonra "Hastalığa yakalanmam benim kaderimde var." dememiz kaderi bahane ederek sorumluluktan kaçmamız olur.

1.4.10.1. Mu'tezile'nin Kazâ ve Kader Anlayışı

İnsanın yaptığı fiilleri yarattığı için kudreti olduğunu ifade eder. Allah'ın ise kaderi olmadığını ileri sürer. Allah'ın sadece iyi fiilleri istediğini, kötü fiilleri ise istemediğini ifade eder. Çünkü kötüyü istemek de kötülüktür. Kazânın anlamının haber verme olduğunu kaderin ise, beyan anlamına geleceğini ifade eder. Kazâ ve kader yaratma anlamına gelemez. Çünkü o zaman kişinin kusurlarının, arzularına göre ortaya çıkan fiillerinin sorumluluğu Allah'a ait olması gerekir ki bu doğru olmaz.[260]

1.4.10.2. Ehl-i Sünnet'in Kazâ ve Kader Anlayışı

Selef bu mesele de yorum yapmaz. Çünkü Kur'an'ın bildirdiği dışında hüküm vermek istemiyorlar, bundan kaçınıyorlardı. Onlar için Kur'an'da ve sünnette ne söyleniyorsa neden, niçin demeden koşulsuz kabul etmektir.[261]

Sırrı Paşa kitabında kazâ ve kader konusuna ayrıca bir başlıkta değinmeyip irade konusunda değinmektedir. Eş'arilere göre kazâ; Allah'ın eşyayı ezelde yani gelecekte sonradan nasıl olacaksa öyle irade etmesidir. Kader ise Allah'ın her eşyayı kendi şekli, hallerinde kendi ezeli ilmine göre belirlenmiş zamanda yaratmasıdır. Felsefecilere göre kaza; Allah'ın var olmaya layık olan şeyi ezelde bilmesidir. Kader ise eşyanın kazâda belirlendiği gibi sebepleriyle ortaya çıkmasına denir. Mu'tezile ise insanlardan ortaya çıkan kazâ ve kaderi inkâr ederler. Bu ihtiyari fiillere Allah'ın

[259] Oğuz, *İslâm'da Kazâ ve Kader*, 98-102.
[260] eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal,* 50-52.
[261] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifau'l-alil fi mesaili'l-kaza ve'l kader ve'l-hikmet ve't-talil* (Kahire: Darü't-Süras, t.y.), 278.

ilmi lâhık olduğunu ispat ve bu fiillerin varlığını bu ilme belki de insanın seçim ve kudretine isnad ederler.[262]

1.4.10.2.1.Ma'turidîlerin Kazâ ve Kader Anlayışı

Kâinatta meydana gelen, gelecek ne varsa Allah'ın ilmi, iradesi ve yaratması ile olur. Allah insanların seçtikleri, seçecekleri şeylerin ne zaman, nasıl meydana geleceklerini zamanla sınırlı olmayan ezeli ilmiyle bilir ve buna göre diler. Allah bu dilediğini zamanı gelince insanın seçimine göre yaratır. Allah'ın bir şeyi bilmesi insanın iradesinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. Aslında insanlar bu bilgiden habersiz oldukları için özgürce kendi iradeleriyle davranmaktadırlar. Çünkü Allah insanları irade eden ve irade ettiklerinden sorumlu olan bir varlık olarak yaratmıştır. Bu seçimleri neticesinde ya mükâfat ya da ceza ile yükümlü tutulmuştur. [263]

1.4.10.2.2.Eş'arilerin Kazâ ve Kader Anlayışı

Allah hem iyiliği hem kötülüğü yaratmıştır. İman Allah'ın bir lütfudur. Bunu veren Allah'tan bunu vermesi veya vermemesi istenemez. Çünkü kendisi fazlından vermektedir. Kâfirlere imanı emrediyor. Onlara eğer iman gücü vermediğinde bırakır. Böylece onları kendi hallerinde bırakmakta fakat imandan mahrum etmemektedir. Küfürde kalmaları zorunlu değil istediklerinde iman edebilirler.[264]

1.4.11. Hayır ve Şer

Sözlükte iyi, faydalı iş demektir. Allah'ın emrettiği, hoşnut olduğu davranışlara hayır denir. Sözlükte kötülük, fena iş anlamına gelen Allah'ın sevmediği, hoşnut olmadığı, meşru olmayan davranışlara şer denir. Şer işlendiği durumda kişinin ceza ve yergiye müstehak olacağı davranışlardır. Allah'ın hayrı isteyip, yarattığı konusunda ittifak vardır. Fakat şerri isteyip, istemediği, Allah' a nispet edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf vardır. [265]

Ehl-i Sünnet'e göre Allah hayır ve şerri ister ve yaratır. Çünkü kâinatta yaratılanlar onun irade, yaratma ve gücü altındadır. Hayır ve şerri insan ister, Allah da insanın bu tercihine göre yaratır. Ancak Allah'ın hayra rızası var iken, şerre

---

[262] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 118.
[263] Yeprem, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 318-319.
[264] Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâîl Eş'ari, *el-İbane an usuli'd-diyane* (Cidde: Darü'r-Raye, 1415), 1: 214-215.
[265] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, 300-301.

yoktur. Hayrı seçen cennetle mükâfat görecekken, şerri seçen ise cehennemle ceza görecektir.

Mu'tezile hayrı Allah'a izafe eder yani irade edip yarattığını söylemektedir. Fakat şerri Allah'a izafe etmez yani irade etmez ve yaratmaz. Çünkü kötülüğü irade etmek ve yaratmak çirkin olduğu için Allah'a izafe etmez. Hâlbuki Sünni kelamcılar şerri yapmanın, şerle anılmış olmanın çirkin olduğunu yaratmanın çirkin olmadığını söyler. Mesela usta bir heykel, sanatının bütün incelik ve derinlikleri ile çirkin bir insan yapsa, o heykeli beğendiğimizi ve yaptığına duyduğumuz hayranlıktan dolayı "ne güzel heykel yapmış" deriz. Bu durumda heykeli yapılanın çirkin olması, heykelin de çirkin olduğu anlamına gelmez. Allah'ın şerri yaratması da aynı şekildedir ve bunda gizli sırlar vardır. İnsan bu sırları idrak etmese de Allah'ın gücü ile ortaya çıkan her işin, ya kendine ya çevresine ya da topluma bir takım faydaları olabilir. Buna örnek vermek gerekirse peygamberimizin Mekke'den hicreti ilk başta herkese şer görünse de sonra İslam'ın yayılması, Mekke'nin fethedilmesi gibi hayırlı sonuçlara ortam hazırlamıştır.[266]

Allah varlıkları zıtları ile yaratmıştır. Sevinç ve hüzün, acı ve tatlı, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, hayır ve şer gibi zıtlar birbirinden ayrılsın. Birbirlerinin kıymeti bilinsin diye yaratılmıştır. Şer yaratılmasa hayrın anlamı anlaşılmaz. Ahiret için mükafat ve cezanın önemi kalmazdı. Dünyada hayırlar şerlerden daha çoktur. Ayrıca insan yaratılış itibariyle hayra meyillidir. Şerri kazanmasına aile, çevre, gelenekleri, aldığı eğitimin rolü büyüktür. Allah (c.c.) Bakara süresi, 286. âyetinde hayrı kazanmayı kesb, şerri kazanmayı ise iktisâb kelimeleri ile ifade etmiştir. Kesb kelimesi kolaylıkla kazanmak, iktisâb ise zorlayarak kazanmak demektir. Bu ayetin ifade ettiği gibi insanlar hayrı fıtratları gereği kolaylıkla yaparken, şerri ise dıştan etkilerin fıtratı bozması ile zorlayarak kazanır.[267]

1.4.12. Ecel

Ecel konusu ahireti ilgilendiriyor olsa da kaza ve kader konusu ile bağlantılı olduğu için burada anlattık. Ecel sözlükte bir şey için kararlaştırılmış zamanı ifade eder. Terim olarak, insanın hayatı ve diğer canlılar için belirlenmiş zamanı ve bu

[266] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 183-184.
[267] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 235-239.

zamanın sonu yani ölüm anını anlatır.[268] Ecelin iki farklı şekli olduğu ifade edilir. Bunlar: Ecel-i kazâ, tek tek insanların ölümü demektir. Ecel-i müsemmâ ise, Allah'ın takdir ettiği kâinatın eceli ki bu da kıyamettir.[269]

Sırrı Giridî bu konu ile alakalı şunları ifade eder. Ölen, eceliyle ölmüştür. Ölüm, ölenle kâim ve Allah Teâlâ'nın mahlûkudur. Ecel, ölüm için takdir edilmiş ve belirlenmiş zamana denir ve birdir.[270]

Mu'tezile'den Ka'bi öldürülenin eceliyle görüşündedir. Diğer Mu'tezîlî âlimler ise ölenin ecelinin kesilmiş olduğunu söylerler. Yani Allah'ın belirlediği zamanın hulûluna kadar yaşatmamıştır. Bize göre eğer öldürme olmasaydı, öldürülenin daha yaşaması ve yaşamaması da caiz olup "mutlaka daha yaşayacaktı" ya da "yaşamayacaktı" diye kesin bir şey söylenemez. Öldürülenin ölümü, eceli gelmeden önce değildir. Ölümün ortaya çıkması, mutlaka ecelin gelmesiyledir. Çünkü kesin biliriz ki Allah ezelde insanların ecellerini tereddüt etmeden hüküm ve takdir buyurmuştur. Bu konuda "Kulların ecelleri gelince ne bir saat ertelenir, ne de bir saat öne alınır." (Nahl 16/61) ayeti de bu görüşün doğru olduğuna şahittir.[271]

Mu'tezile öldürülen kişinin ecelinin kesilmiş olduğu ve ömrün artma ihtimali bulunduğunu ispat etmek için bazı ibadetlerin ömrü uzattığına dair hadisleri delil gösterir. Eğer öldürülen eceliyle ölmüş olsa öldüren kişiye ceza verilmesine gerek kalmazdı. Çünkü ecelin gelmesi ile vefat eden öldürülen kişinin ölümü, öldürenin halkı ile de kesbi ile de değildir. Ehl-i Sünnet bu delillerini cevaplamıştır. Allah insan eğer şu ibadeti işlemezse onun ömrü kırk yaşına ulaşmaz diye ezelde bilirse, yine insanın o ibadeti yapıp bu nedenle ömrü uzayarak yetmiş yaşına varacağını bileceği için ömrün artması mecaz olarak o ibadete nispet edilmiştir. Öldürene ceza verilmesi konusu ise bir emr-i taabudîdir. Öldüren dinen yasak olan öldürme fiilini işlediği için cezayı hak etmiştir. Çünkü öldürme yaratma bakımından öldürenin fiili değilse de kesb etmesi yönüyle onun fiilidir.[272]

[268] İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, 1340, 2: 225.
[269] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, 65.
[270] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 235.
[271] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 235-236.
[272] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 236-237.

1.4.12.1. Mu'tezile' nin Ecel Anlayışı

Allah her kul bir yaşamın sınırını çizmiştir. İnsan Allah'ın bildiği bir hayatı yaşayacaktır. Fakat öldürme olayında öldüren kişi, Allah'ın ölen kişiye verdiği hayatı kesmektedir. Bu yüzden Allah'ın o kişiye vereceği rızıklar ahirette verilecektir. Öldürme olayı hür bir fiil olduğu için Allah'ın gücünden ayrıdır. Mu'tezile'den el-Ka'bî (öl. 319/931) öldürülen kişinin iki eceli olduğunu söyler. Ona göre ölüm Allah'ın gücü iken, öldürme ise katilin gücüdür. İki ecel şudur; Birincisi, Allah'ın ilmi ile insanın öldürülmesiyle ortaya çıkan eceldir. İkincisi ise, katilin öldürmekle tespit ettiği eceldir. Ebu'l- Huzeyl, "öldürülen insan öldürülmese de o an eceliyle ölecektir." demektedir.[273]

1.4.12.2. Ehl-i Sünnet'in Ecel Anlayışı

Ma'turidîlere göre, öldürülen insan eceliyle ölmüştür. O kişi için bundan hariç bir ecel yoktur. Öldürme eylemi katile aittir. Katil bu fiillinden dolayı ceza çekecektir. Öldürme olayının ölenle hiçbir ilişkisi yoktur. Öldürülen kişinin yaşadığı öldürülme değil ölümdür. Yani eceline göre ölmüştür. Eş'ari, ölen kişi de öldürülen de kendi eceliyle ölmüş ve öldürülmüştür demektedir. Öldüren kişi, ölenin hayatını kısaltmıyor, onu eceli geldiği için öldürüyor. Öldüren yaptığı fiillin cezasını çeker.[274]

Borcun eceli, ödeme vaktinin gelişidir. Nitekim ölenin eceli de ölüm zamanın gelmesidir. İnsanın eceli ise Allah'ın bildiği ve takdir ettiği ölüm anının gelmesidir. Bu ölüm anının vakti artmayacağı gibi azalmaz da. Bu yüzden insanın ne zaman öleceği veya ne kadar yaşayacağı Allah'ın takdiridir. [275]

1.4.13. Rızık

Haz, nasip, faydalanılan mal, evlat, ilim, güç gibi şeylere denir. Hava, su gibi kendisinden fayda gördüğümüz her şey rızık kapsamına girer.[276] Dini terim olarak Allah'ın canlılara yeme, içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiklerini ifade eder.[277]

Sırrı Paşa kitabında rızık; helal veya haram olsun Rezzak ve alim olan Allah tarafından yememiz ve gıdalanmamız için canlılara sevk ettiği şeyin ismidir

[273] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 2/ 736-740.
[274] Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi*, 159.
[275] Gölcük, *Bâkıllânî ve İnsanın Fiilleri*, 254-255.
[276] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, 351.
[277] Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi*, 157.

demektedir. Bazı kerede rızık; helal veya haram olsun yiyecekler, içecekler, elbiseler gibi Allah'ın yararlanmamız için canlılara sevk ettiği şeyin ismidir. Bu tarif, Eş'ari'nin nezdinde geçerli olan budur.[278]

1.4.13.1. Mu'tezile'nin Rızık Anlayışı

Rızık, insanın malik olduğu şeylerdir. Bunları insan kendi hür irade ve kudreti ile kazanır. Mu'tezile haramı rızık olarak kabul etmez. Çünkü Allah haramın elde edilmesini yasaklamıştır. Haramı rızık olarak kabul etmenin caiz olmadığını ifade ederler. Ayrıca Kadı Abdulcabbâr, rızkı mutlak ve tayin edilmiş diye ikiye ayırır. Birincisi herkesin ortaklaşa kullandığı kamu yararına olan hava, su gibi rızıklardır. İkincisi ise özel mülkiyeti olan yani sahip olduğumuz eşyalardır.[279]

Sırrı Paşa eserinde Mu'tezilenin rızık anlayışını anlatır. Haram rızık olarak sayılanlardan değildir. Çünkü bunlar rızkı gerek bir mülktür ki onu kazanan yer ve gerek bir şeydir ki kişi onunla faydalanmaktan men edilmez şeklinde açıklamışlardır. Yenilmesi caiz olan mülk ile kendisinden faydalanılması yasak olmayan şeyin helal olması gerekir. Mülk sahibi olarak kast ettiği, dini olarak kullanılmasına izin verilen sahip olduğumuz şeylerdir. Bununla beraber bu tanımdan "Müslümanın kendi malı olan şarabı içmesi ve domuz etini yemesine izin verilmiştir" anlamı anlaşılmaz. Zira şarap ve domuz eti ifadelerinde haram olanları tasarruf ve temellüke dini olarak izin yoktur. Bu açıklamasına göre domuz etini yiyen vahşi hayvanların yediği rızık değildir. Haram yiyen insanları Allah rızıklandırmamış demektir. Rızkın anlamının Allah'a izafet muteber olmakla Mu'tezile'nin haramı rızık kabul etmemesi bu yüzdendir. Çünkü Allah'a isnad edilenin çirkin olmaması gerektiğini söyler. Haramın yenilmesi yerilmeyi ve cezayı gerektirir. Bundan dolayı haram Allah'a izafe edilmez ve rızık değildir. Hâlbuki zavallılar şunu idrak edemediler ki haramı yiyenin yerilme ve cezayı hak etmesinin sebebi kendisinin rızkı seçme konusunda serbest olması ile haramı seçmesinden dolayıdır. Çünkü Allah ayette [280] insana rızkı hazırladığını ve helal yoldan talep etmesini emretmiştir. İnsan, hırs ve aç gözlülüğünden ya da heva ve hevesinden dolayı rızkını haram yoldan talep ederse cezayı hak etmiş olur. Bu

[278] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 239.
[279] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 2/ 740-744.
[280] Bkz.Bakara, 2/168

açıklamaya göre anlaşılmalıdır ki Ehl-i Sünnet' e göre kabîhi irade etmek, kabîh olmadığı gibi kabîhe yönelmek de kabîh değildir.[281]

1.4.13.2. Ehl-i Sünnet'in Rızık Anlayışı

Helal gibi haramın da rızık olduğunu savunurlar. Yaratılmış olan bütün canlıların rızkını Allah'ın verdiğini, dilediğine rızkı bol verdiği ve dilediği kimselere rızkı daralttığı pek çok ayette geçmektedir. [282] Allah'ın Rezzâk ismi de rızkı veren ve yaratan anlamına gelmektedir. Rızıklandırma anlamına gelen Terzîk ise Allah'ın fiili sıfatlarındandır.[283] Eş'arilerise, insan ne kadar hür iradesi olsa da rızkın mülkiyetine sahip olmadığını ve Allah'ın her şeyin sahibi olduğunu savunurlar. Haramın rızık olduğunu kabul ederler. Sebep olarak ise, haramın rızık olarak kabul edilmemesi halinde, haram yiyen kişileri başkasının rızıklandırdığı anlamı çıkacağı ve böyle düşünmenin de küfür olduğunu düşünmeleridir. Ayrıca rızkın insanın mülkiyeti olmaması ile ilgili şu örneği verir. Annesinin sütünü emen çocuk ile ot yiyen hayvanı rızıklandıranın kim olacağı üzerine soru sorup, bu rızıkların sahibinin çocuk ve hayvan olamayacağına göre bu rızıkların sahibi Allah'tır. O halde rızkın Allah'ın bir lütfu olduğunu düşünürler. Diğer bir açıdan rızkın mülkiyeti hukuki bir durumdur. Yani rızık elinde olup bunu kullanmayan kimse için bu rızık değildir. Bu rızkı kullandığı ve yararlandığı takdirde rızık olur. Her insan Allah'ın kendisine belirlediği rızkı yer, başkasının rızkını yemez.[284]

Ma'turidîlere göre hidayete ermek isteyen kişinin iradesini bu yönde kullanması ile Allah'ın onu hidayete sevk etmesi gibi rızık kişinin iradesini bu yönde kullanarak çaba gösterip çalışması ile Allah kişinin rızkını genişletir açıklamasında bulunmuşlardır. Eğer kişi tercihini zıt yönde kullanırsa da Allah bu seçimine göre rızkını daraltır. Yani Allah'ın takdiri insanın seçimine göre tecelli eder.[285]

1.5 RÜYETULLAH

Rü'yetullah, Allah'ın ahirette müminler tarafından görülmesidir. Görme fiilinin gerçekleşebilmesi için bir takım şartlar vardır. Bunlar; mesafe, ışık, yön gibi etkenlerdir. İnsan gözü için görme fiilinin gerçekleşmesi şu şekilde olur. Görülen

[281] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 240-241.
[282] bkz. Ra'd, 13/16; İsrâ, 17/30; Ankebût, 29/62; Şûrâ, 42/12; Rûm, 30/37
[283] Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi*, 157.
[284] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 293.
[285] Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi*, 158.

nesnenin biçimi göze akseder veya gözden çıkan ışının nesne ile birleşmesiyle oluşur. Görülecek nesne fazla uzakta veya yakında ya da görenin karşısında bulunmadığında göz tam olarak görme eylemini gerçekleştiremez. Bu yüzden görme eyleminin gerçekleşmesi için bütün şartların sağlanması gerekir.[286]

Rü'yeti kabul edenler, insan tecrübesi açısından görme olayının gerçekleşmesi için birtakım koşulların gerekliliğini kabul eder ancak bu şartların zorunlu olmadığını iddia ederler. Çünkü Allah'ın herhangi bir yön, mekân gibi sonlu niteliklerle sınırlı olmayan bir görme ile görülebilmesinin mümkün olacağı anlamına gelir.[287]

Allah'ın dünyada görülmesi konusunda açık bir delil olmadığı için Sünni ekoller farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Çünkü ahirette Allah'ın herhangi bir yön veya uzaklık isnadı olmadan görülebilecekken aynı durum dünya hayatı için geçerli değildir. Dünya hayatında göz çok yüksek bir ışık veya çok zayıf bir ışığı göremez. Allah'ın dünya hayatında görülmesi aklî olarak imkânsız iken naklî olarak da herhangi bir anlatım (delil) söz konusu değildir.[288]

Allah'ın ahirette görülmesi ile ilgili iki görüş vardır. Birinci görüşe göre Allah, ahirette mü'minler tarafından görülecek, mü'min olmayanlar ise bu durumdan mahrum olacaklardır. Kur'an'da bu duruma deliller vardır.[289] Kur'an'da gözlerin Allah'ı idrak edemeyeceğini bildiren ayet [290] , gözlerin dünyada göremeyeceğini ya da zatını kuşatamayacağı anlamına gelmektedir. Burada gözlerin idrak edememesinin sebebi görme ve idrak arasındaki farktan dolayıdır. Çünkü idrak, rü'yet kelimesinden daha kapsamlıdır ve görüleni bütün açılarıyla ihata etmek, ulaşmak için kullanılır. Hadislerde rü'yetullah konusuna delil vardır. Peygamberimiz, inanların bulutsuz bir günde güneşi gördüğü gibi Allah'ı göreceğini ifade etmiştir. Başka bir hadisinde ise dolunay olan bir gecede ayı gördüğümüz gibi Allah'ı göreceğimizi buyurmuştur.[291]

---

[286] eş-Şa'rânî Abdülvehhâb, *El-Yevâkıt ve'l-cevâhir İbnü'l-Arabî'nin görüşleri*, trc. Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 1: 568.
[287] Fahreddin er-Râzî, *Kelam'a giriş (El-Muhassal)*, trc. Hüseyin Atay, 1. Bs (Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı, 2002), 200.
[288] Nesefî, *Tebsiratu'l-edille*, 388.
[289] Bkz. Kıyame, 75/22-23
[290] Bkz. En'am, 6/103
[291] Ebu Mansur Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi (Beyrut-İstanbul: Dar Sader-İrşhad Kitap Yayın Dağıtım, t.y.), 77-81.

Diğer görüşe göre ise, Allah dünyada görülmediği gibi ahirette de görülmesi imkânsızdır. Naklî olarak dellileri "Musa (a.s.)' ın Allah'ı görme talebinde bulunması ve Allah(c.c.) Tûr'a tecelli etmesi ve görmemesi ve sonunda tövbe etmesini" [292] delil getirirler. Aklî bilgilere göre ise gözün belli bir yerde veya yönde bulunan sonlu ve sınırlı maddi varlıkları görebilir. Allah ise bu türden bir varlık değildir ve maddi özelliklerden münezzehtir. Teşbih ve tecsimden kaçınmak için Allah'ın görülmesini reddetmektedirler.[293]

Sırrı Paşa kitabında rü'yetullah konusuna genişçe yer vermiştir. Biz kısaca anlatmaya çalışacağız. İlk olarak rü'yet kelimesinin anlamından bahsetmektedir. Rü'yet, gözle gerçekleşen inkişâf-ı tâm anlamına gelir. İnkişâf-ı tâm, görme duyusu ile hak olan şeyi idrak etmeye denir. Görmemizle ortaya çıkan görüntünün açığa çıkmasıdır. Mesela aya gece baktıktan sonra gözümüzü yumduğumuz zaman onun ışığı zihnimize gelir. Ama direk baktığımız zaman ki kadar mükemmel değildir. Rü'yet bir şeyi künhüyle bilmenin dışındadır. Çünkü biz gördüğümüz şeylerin künhünü ve hakikatini bilemeyiz.[294]

Rü'yetin sıhhati konusunda ittifak ve ihtilaf edilen görüşleri Âmidî'den (v. 631/1233) naklederek şöyle cevap verir: "Rü'yetullah'ın dünyada ve ahirette aklen caiz olduğu konusunda ittifak vardır. Ancak rü'yetullahın dünyada gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda ihtilaf vardır. Hatta rüyada rü'yetullahın caiz olup olmadığında da ihtilaf vardır. Ancak uyku âleminde gerçekleşen rü'yet ne kadar gerçek bir rü'yet olmasa da bu rüyanın gerçekleşmesi için bir engel yoktur. Mu'tezile ise; duyu sahibi olan için rü'yetullahın kat'i olarak mümteni' ve muhal olacağını savunmaktadır. Felsefecilerin delili ise; aya bir müddet bakıldıktan sonra gözlerin yumulmasıyla onun ışığının zihinde hazır ve var olduğu ihata edilir. Aynı şekilde yemyeşil bir çimene uzun uzun baktıktan sonra bembeyaz karla kaplı bir sahraya çevirse orayı karışık renklerde görmesi de buna benzerdir. Filozofların bu zikrettikleri göz hakkında geçerlidir. Allah Teâlâ bir cisim olmadığı için veya bir

[292] Bkz. A'raf, 7/143
[293] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, 1/ 374-378.
[294] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 142-143.

cihette bulunmadığından ona mukâbele, muvâcehe ve göz bebeğinin O'na doğru çevrilmesi imkânsızdır. [295]

Rü'yetin gerçekleşmesi naklen sabittir.[296] Peygamberimizin rü'yetin gerçekleşeceğine delili " Sizin on dördüncü gecesinde ayı gördüğünüz gibi ahirette de rabbinizi şek ve şüpheden arınmış olarak göreceksiniz." hadisidir. Bu hadisi sahabenin ileri gelenlerinden yirmi bir kişi rivayet etmiştir.[297]

[295] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 144-146.
[296] Bkz. Kıyâmet,75/22-23
[297] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 171.

İKİNCİ BÖLÜM
NÜBÜVVAT KONULARI

2.1.PEYGAMBERLERE İMAN

Farsça haber alan, getiren ve götüren anlamlarına gelir. Terim olarak ise Allah'ın insanlar arasından seçtiği ve kendisine vahiy göndererek insanlara emir ve yasakları anlatmak ile görevlendirdiği elçisine denir. Âmentü' de sayılan altı iman esasından biridir. Peygamberlere iman demek, Allah'ın seçkin ve birtakım özelliklere sahip kimseleri insanlara doğru yolu göstermesi için gerçek ve doğru bilgilerle göndermesine denir. Peygamberler diğer dinlerde olduğu gibi ilah gibi kabul edilmeyip Allah'ın kulu ve elçisidir. Allah'ın izni dışında herhangi bir faydayı sağlama ya da zarara yol açma yetkileri yoktur.[298]

2.1.1.Risalet ve Nübüvvet

Risalet kelimesi sözlükte göndermek, mektup, elçilik gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak ise bir kimsenin irade beyanını diğer bir kimseye tebliğ etmesidir. Tebliğ eden kimseye de resûl denir.[299] Nübüvvet kelimesi ise sözlükte haber vermek veya konum, değeri yüksek olmak anlamlarına gelir. Râgıb el İsfehânî, "Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve ahiret hayatları ile ilgili ihtiyaçların giderilmesi için yapılan elçilik görevi" diye tarif etmiştir. Türkçede nübüvvet kelimesinden türeyen nebi kelimesi de kullanılır.[300]

Resûl, Allah'ın vahiy göndererek kendisine kitap ve şeriat verdiği ve bunları insanlara tebliğ etmekle görevli kişiye denir. Nebi ise Allah'ın resullerine gönderdiği kitap ve şeriata inanmaya insanları davet etmesi için vahiy verdiği, bunları tebliğ etmekle görevlendirdiği kişidir. Mu'tezile resûl ve nebi arasında fark olmadığını ikisinin de Allah'ın yeni bir şeriat verip, vahyi insanlara tebliğ etmekle görevlendirdiği kişi demektedir. Ehl-i Sünnet ise iki kelime arasında fark olduğunu ifade eder. Nebi daha genel bir anlam taşımakla birlikte Allah'ın kendisine yeni bir kitap ve şeriat vermeyip önceki peygamberlere verileni davet etmekle görevli kişiye denir. Ayrıca nebi Allah'ın yalnız insanlardan seçtiği ve sadece müminlere gönderdiği kişidir. Resûl kelimesi daha özel bir anlam ifade etmekle birlikte Allah'ın kendisine yeni bir kitap ve şeriat verdiği kimsedir. Ayrıca resûl yalnız insanlardan

[298] Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 15.
[299] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat,* 352.
[300] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat,* 789-790.

değil meleklerden de seçilen ve müminler ile birlikte kâfirleri de hak dine davet eden elçidir.[301]

Sırrı Giridî kitabında resûl ve nebi isminde bir bölümü vardır. Allah'ın hükümleri tebliğ etmek için halka gönderdiği insan-ı kâmile denir. Kelam alanındaki âlimlerin bazısı kitap sahibi olmasının şart olduğunu, bazısı şart olmadığını, bazısı da resul ve nebinin ikisinin aynı olduğunu ifade etmişler. Ayrıca her nebinin resûl olduğunu her resûlun de nebî olduğunu diyen âlimler ikisi arasındaki farkın anlayışa göre değiştiğini ifade ederler. Kimi âlimler de nebinin resulden daha genel olduğunu söyler. Çünkü resulde kitap ve yeni bir din sahibi olması şartken nebide böyle bir şartın yok olduğunu zikrederler. Kimisi de bunun tersine resulün nebiden daha genel olduğunu düşünerek resûlu "Allah tarafından gönderilen insan veya melek" diye tarif ederler. Nebî ise yalnız insana mahsustur. Nebînin resulden daha genel olduğu konusunda âlimlerin çoğu kabul etmiştir. Onlar bu görüşlerini ayetle [302] desteklemişlerdir.[303]

Sırrı Giridî âlimlerin bu görüşlerini verdikten sonra bu görüşe zıt olan resulün yeni bir din ve kitap sahibi olmasının şart olmadığını savunan kişilerin görüşlerini verir. Hayalî' nin hocası Hızır Çelebi " Hz. İsmail resul olduğu halde yeni bir din sahibi değildir." Kadı Beydâvî de Hz. İsmail hakkında inen Meryem süresi 54. Ayetin tefsirinde buna işaret ederek "Şu ayet, resullerin yeni bir din sahibi olmalarının şart olmadığına işaret eder. Çünkü evlâd-ı İbrahim, Hz. İbrahim'in dinine tabi idi." demektedir.[304]

2.1.2. Peygamberlere Olan İhtiyaç ve Gönderilmelerindeki Hikmetler

İnsanın aklının olması ve eşyalara hâkim olmasına rağmen bazı yerlerde eksik ve yetersiz olabilmektedir. Böyle zamanlarda kendine yol gösterecek birine ihtiyaç duyar. Aynı şekilde insanlar bazen de yetkin olduklarını düşündükleri konularda da hataya düşebilir. İnsanın yetkin olduğu konularda hataya düşmeden kısaca yapması gerekeni ona kolayca gösterecek bir yol göstericiye ihtiyaç duyar. İnsanların ihtiyaç duyduğu her alanda peygamberler onlara yardım etmek için gönderilmiştir. İnsanlar

[301] Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir Mefatihü'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 23-24/49.
[302] Bkz. Hacc, 22/52
[303] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 27.
[304] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 27-28.

nasıl ibadet edeceklerini, yaptıklarının doğru mu yanlış mı olduğunu, cenneti nasıl elde edeceğini, cehennemden nasıl kurtulacağı gibi konularda peygamberlerin yol göstericiliğini bekleriz. Peygamberlerin görevi insanlara yardımcı olup ve hak dini onlara anlatmaktır.[305]

Allah insanları sorumlu tutmuştur, bunun neticesinde de ya cennete veya cehenneme gideceğini haber vermiştir. İnsanlara bu sorumlulukları ve hükümleri ona bildirip, öğretecek bir peygambere ihtiyaç vardır. Ayrıca Allah konuşan bir varlıktır. Kelâm, O'nun kemal ve üstünlük ifade eden bir sıfatıdır. Bu sıfatı ile insanlara emirlerini, yasaklarını haber verir. Tabi bu mesajları, vahyi alacak bir peygambere gerek vardır.[306]

Peygamberlerin gönderilme hikmetlerini sıralamak gerekirse şunlardır:

1-İnsanlar hayatlarında her zaman en iyi ve en güzel olana sahip olmak isterler. Bu duygu ile farkında olarak veya olmayarak diğer insanlar ile aralarında anlaşmazlıkların çıkmasına sebep olur. Bu anlaşmazlıklar ise toplumun düzeninin bozulmasına ve birbirleri arasında sevgi bağının kopmasına da neden olur. O halde insanlar arasındaki bu anlaşmazlıkları düzenleyecek ve toplumun düzenini sağlayacak bir yol gösterici peygambere gerek vardır.

2- Ne kadar bilgi sahibi olsa da ahiret ve dünya ile ilgili konuları anlama konusunda insanlar yetersizdir. İnsan teknoloji ilerlese de kendi biyolojik ve psikolojik yapısını çözememektedir. Bunları kendisine anlatacak bir peygambere gerek vardır.

3- İnsanlar din konusunda vâcib ve imkânsız olanı bilme ve kavrama yeteneğine sahipken mümkün, caiz ve mübah olanları bilmemektedirler. İşte bunları açıklamak, vâcib ve imkânsız olanla ilgili konularda da yardımcı olmak için peygamberler gönderilmiştir.

4- Sorumluluk ve yükümlülük sahibi insan ahirette, dünyada yaptıkları için herhangi bir bahane öne sürmesin diye de peygamberler gönderilmiştir. Eğer peygamber gönderilmeseydi, azabı gördükleri zaman insanlar "bize bir uyarıcı gönderilseydi "diye bahane öne sürebilirlerdi. Bu bahaneleri insanların olmasın diye de peygamberler gönderilmiştir.

---

[305] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 294.
[306] Kılavuz, *Ebu Seleme es-Semerkandi ve Akaid Risalesi*, 85.

5- Peygamberler insanları ahlaken yüceltmek ve onlara sanat, ziraat, ticaret vb. konuları öğretmek için de gönderilmişlerdir.[307]

Sırrı Giridî bu konuyu risalet ve nübüvvet konusunda anlatmaktadır. Gönderilen peygamberler de hikmet vardır. Peygamberleri hak üzere göndermiş ve onları harikulade olaylar ile onaylamıştır. Peygamberler Allah'ın emirlerini ve nehiylerini insanlara duyurmuşlardır. İtaat edenlerin cennete gideceğini, isyan edenlerin ise cehenneme gideceklerini haber vermişlerdir. Ma'turidî'ye göre; Allah'ın resul göndermesinde hikmet vardır. Bu hikmetinin sonucu olarak peygamber göndermesi vâcibtir. Ancak burada kast edilen vücûb, ne vücûb-ı akli ne de vücûb-ı şer'îdir. Eğer vücûb-ı aklî olsaydı Allah'ın peygamber göndermemeye kâdir olması gerekirdi. Eğer vücûb-ı şer'î olsa Allah'ın peygamber göndermediği zaman günahkâr olması gerekirdi. Buradaki vücûbun anlamı "hikmet ve maslahat gereği" demektir.[308]

Eş'ariler' e göre; Allah'ın peygamber göndermesinde hikmet ve maslahat vardır. Fakat bu hikmet ve maslahat, Allah'ın peygamber göndermesindeki hikmet ve maslahat değildir. Onlara göre, hikmetin varlığı ve yokluğu eşittir. Sümeniyye ve Berâhime ise; akıl yeterlidir. Peygamber gönderilmesine gerek yoktur. Çünkü aklın güzel gördüğü güzel, çirkin gördüğü çirkindir. Güzel veya çirkin görmediği de mübahtır. Bu görüşleri ile peygamberin gönderilmesine ihtiyaç olmadığını görüşüne sahip olmuşlardır. Hâlbuki dini emir ve yasakları insanların bilebilmesi için peygamberin bildirmesiyle mümkündür.[309]

2.1.3. Peygamber Gönderilmesi Hakkında Ortaya Çıkan Görüşler

2.1.3.1.Mu'tezile'nin Nübüvvet Anlayışı

Kâinatta olan her şey özünde güzel veya çirkindir. İlâhi kanundan önce güzel veya çirkindir. Bunları açıklayıp insan aklına anlaşır hale getirecek peygamberlerin getirdiği şeriattır. Bu konuda ölçünün akıl olduğunu ifade ederler. Peygambere ihtiyaç vardır. Fakat aklın etkisi daha çoktur. [310]

[307] eş-Şa'rânî Abdülvehhâb, *El-Yevâkıt ve'l-cevâhir İbnü'l-Arabî'nin görüşleri*, 2019, 1: 762.
[308] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 296-297.
[309] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 297.
[310] Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 94-96.

2.1.3.2.Şiîliğin Nübüvvet Anlayışı

Şiîler, peygamberlere ihtiyaç vardır. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğuna inanırlar. Ayrıca Kur'an'da bir eksiklik ve değişme yoktur. Farklılık imamet konusundadır. Nebi hüccettir ve yerine imam bırakır. İmameti peygamberliğin devamı olarak kabul ederler. İmamet Allah'ın verdiği bir makamdır.[311]

2.1.3.3.İslam Filozofları' nın Nübüvvet Anlayışı

Filozoflar Allah'ı bilme, iyilik ve kötülük, bütün inançlar aklîdir. Bunlar filozof denilen ilim sahipleri tarafından akılla bilinir. Vahyin ise peygamberlere verilen bir lütuf olduğunu düşünürler. [312] Peygamberlerin imanla ilgili konuları insanlara aktaracak bir nura sahip olduklarını ve insanlara bunları tebliğ ettiklerini kabul ederler. Bu tebliği bazı sembol ve işaretle yaptıklarını bu sembollerin ise filozoflar tarafından bilinmediğini düşünürler. Ayrıca farzları, bunların miktarını ve ayrıntılarını da peygamberler bildirir. Akıl bu ibadetlerin iyi ve kötü olduğunu bilir. Vahiy de bu ibadetlerin ayrıntılarını bildirir ve insanlar tarafından kabulünü sağlar.[313]

2.1.3.4.Ehl-i Sünnet' in Nübüvvet Anlayışı

Peygamberlik faydalı bir kurumdur. Peygamberlik, Allah'ın insanlara bir ikramıdır. Allah insanlarla konuşmadığı için insanlar arasından seçtiği peygamberler aracılığı ile emir ve yasaklarını insanlara bildirir. Peygamberliğin yerine aklın yeterli olduğunu söylemek doğru değildir. Zira akıl ibadetlerin nasıl yapılacağı ve sayısını belirleyemez. Aklın yetersiz ve güçsüz olduğu kesindir. Aklın eksikliklerini peygamber Allah'ın yardımı ile kanun koyucu ve düzenleyici olarak gereklidir. Peygamberler insanlar için dini ve ictimaî birer rehberdirler.[314]

Eş'arilere göre, Allah'ın varlığını bilmek, tanımak sorumluluğu aklî değil, naklîdir. Ancak bu iddialarını akılla desteklemişlerdir. Allah'ın varlığını ispatlamak için âlemin yok iken var olduğu kabul edilerek, bu akılla ispat edilmeye çalışmışlardır. Vahiy olmadan akıl Allah'ı bilemez. Ayrıca amellerimiz hangilerinin mükâfat, hangilerinin cezayı gerektirdiğinin tespit eden şeriattır. O yüzden bir

[311] Harun Işık - Murat Serdar, *Sistematik Kelam-II*, 2. Bs (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 21-22.
[312] Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, 3. Bs (İstanbul: Dergah Yayınları, 1994), 232-233.
[313] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 317.
[314] er-Râzî, *Kelam'a giriş (El-Muhassal),* 240-243.

topluluğa peygamberler gönderilip hükümler bildirildikten sonra azap edileceğini savunurlar.[315]

Ma'turidîler ise peygamberliğin iki meselesinde Eş'arilerden farklı düşünürler: Birincisi; Allah eğer kullarına peygamber göndermeseydi, Allah'ın var olduğunu aklen bilinmesi zorunludur. Çünkü Allah insanlar düşünebilecek ve nazar edecek şekilde yaratmıştır. İkincisi; Bütün dini hükümler ilâhi bir kaynağa sahiptir. Çünkü insanlar hangi fiillerinin kendilerinin yarar ve zararına olduğu konusunda ihtilaf ederler. İnsanlara neyin iyi ve kötü olduğunu gösterecek bir peygambere ihtiyaçları vardır.[316]

2.1.4. Peygamberlerin Özellikleri

2.1.4.1.Peygamberlerin İnsan Oluşu

Peygamberler insanlar arasından seçilmiştir. Kur'an'da peygamber olarak gönderilenlerin, insanların kendilerinden biri oluşu açıklanmıştır. Peygamberlerin görevi insanlara Allah'tan aldığı vahyi tebliğ etmektir. Bu görevini yaparken beşeriyetin dışına çıkmaz. Peygamber olması onun birtakım ilahi sıfatları olduğu anlamına gelmez. Harikulade olaylar göstermesi peygamberlerin asli özelliklerinden değildir. Peygamberler mu'cizeyi Allah'ın izni ile gerçekleştirirler. Peygamberler Allah'ın izni olmadan kimseyi helak etmez ya da azap göstermez. Aynı şekilde kimseye de üstünlük veremez. Peygamberler de diğer insanlar gibi yer, içer, uyur. Peygamberlerin hayatı diğer insanlardan farklı değildir.[317]

Peygamberlik Allah tarafından seçilmekle olur. Yani vehbidir. Bir kişi üstün ahlaka sahip olmakla, çalışmakla, çok ibadet etmekle peygamber olamaz. Yani kesbi değildir. Peygamberlik Vehbi olduğu için verasetle yani babadan oğula geçen bir görev değildir.[318]

2.1.4.2.Peygamberlerin Cinsiyeti

Ma'turidîler ve Eş'ariler peygamberlerin erkeklerden olduğunu tasdik ederler. Fakat Eş'ariler kadınların da peygamber olabileceğini savunur. Bu görüşlerini Hz. Musa'nın annesine vahyedilmesi ve Hz. Meryem ile ilgili ayetleri delil getirirler.

[315] Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, 78.
[316] Sâbûni, *Mâturidiyye Akaidi*, 109-110.
[317] Gölcük, *İslâm Akâidi*, 151-152.
[318] Harpûtî, *Tenkihu'l-kelam*, 121-122.

Peygamber olduğu düşünülenler şunlardır: Hz. Havva, Hz. Sare, Hz. Hacer, Hz. Musa'nın annesi, Firavunun eşi Asiye ve Hz. Meryem' dir. Ma'turidîler bu ayetlerin hayvanlara yapılan vahiy gibi düşünüp, nebevi vahiy olmadığını ancak ihsan olabileceğini savunurlar.[319]

2.1.4.3. Peygamberlerin Gaybı Bilmesi

Gaybı bilmek Allah'a mahsustur. Peygamberlerin gayba dair haber verdiklerini Allah'ın bildirmesi ile bilirler. Peygamberlik, Allah'ın peygamberlere verdiği bir emanettir. Peygamberlerin diğer insanlardan farkı vahiy almasıdır. Bu durum peygamberlere farklı özellik ve sıfatlar gerektirir. Maddi ve manevi olarak peygamberler Allah'ın desteğine sahiptirler. Peygamberlerde bulunması gereken sıfatlar; İsmet, Emanet, Fetanet, Sıdk, Tebliğ'dir.[320]

2.1.4.4. Peygamberler ve İsmet Sıfatı

İsmet sözlükte olarak men etme, yasaklama, koruma anlamına gelir. Terim olarak ise Allah'ın peygamberleri günah işlemekten, isyana düşmekten, yasak ve haramları işlemekten koruması demektir. Peygamberler günah işlemekten uzaktır. Üstün ahlaki özelliklere sahiptirler. Allah böylelikle peygamberlerini korumaktadır. Bu özellik sadece peygamberlere has bir sıfat olup, Allah'ın emirlerine karşı gelmez, yasaklarını ise ihlal etmezler.[321]

Mu'tezile akli sebepler ile peygamberlerin görevlerine zarar vermemesi için küçük ve büyük herhangi bir günahı işlemeyeceklerini ifade ederler. Aynı şekilde Şiiler de peygamberlerin günahsız olmaları doğumlarından ölümlerine kadar devam ettiğini düşünürler. Fakat Hariciler peygamberlerin zatları itibarıyla günah işleyebileceklerini savunurlar. [322]

Ma'turidîler, peygamberler küçük ve büyük günahlardan uzaktır. Sadece çok küçük, hafif hatalar, zelle ismi verilen ayak sürçmeleri ortaya çıkabilir. Eş'ariler ilk başta peygamberlerin tek tebliğde bu sıfata sahip olduklarını söylemişler. Daha sonra Ma'turidîlerin görüşüne yaklaşmışlardır. Sünni kelâmcılar peygamberler tebliğde günahsızdırlar ve peygamberlikten önce de küfür çeşidinden bir günah

[319] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 335-336.
[320] Işık - Serdar, *Sistematik Kelam-II*, 96-97.
[321] Arslan - Bozkurt, *Sistematîk Kelâm*, 323-324.
[322] Fahreddin er-Râzî, *Me'âlimü usûli'd-dîn*, trc. Muhammed Altaytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 196.

işlemeyeceklerine dair ittifak etmişlerdir. Peygamberler unutkanlıkla, dikkatsizlikle veya bilerek günah işlemezler. Peygamberler gerek peygamberliklerinden önce gerek sonra günah işlemekten korunmuşlardır.[323]

2.1.4.5. Peygamberler ve Tebliğ Sıfatı

Tebliğ, bildirmek, açıklamak demektir. Allah'ın hükümlerini, vahyi bildirme eylemidir. Peygamber tebliği tam ve mükemmel şekilde insanlara açıklamak görevidir. Tebliğde ne bir ek ne de bir eksiklik bulunmaz. Allah'ın insanlara vahyi peygamber vasıtası ile tebliğ etmesinin sebebi insanların herhangi bir bahaneleri olmasın diyedir. Ayrıca tebliğ ile insanlara neyin doğru neyin yanlış olduğu bildirilir. Din bütün açıklık ve üstünlüğü ile insanlara tebliğ edilmiştir.[324]

2.1.4.6.Peygamberler ve Emanet Sıfatı

Emanet, güvenilir olmak demektir. Peygamberler insanların en güvenilen kimseleridir. Peygamberlerde hıyanet bulunmaz. Peygamber kendisine verilen vahiy emanetini en mükemmel şekilde insanlara ulaştırır.[325]

2.1.4.7. Peygamberler ve Sıdk Sıfatı

Peygamberler insanların en doğru ve dürüst olanlarıdır. Doğru sözlü olmak bütün insanlar için aranan bir özelliktir. Fakat peygamberler için zorunludur. Peygamberler yalan söylemez. Eğer yalan söylemiş olsalardı insanlar onların sözlerine itibar etmezdi. Bu konuda bize en güzel örnek peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber olmadan önce de Muhammedü'l-Emin idi. Düşmanları bile yalancı diyemediler. Çünkü hiçbir zaman yalanına şahit olmadılar.[326]

2.1.4.8. Peygamberler ve Fetanet Sıfatı

Fetanet, zeki ve hikmet sahibi olmaktır. Peygamberler insanların en zekisidir. Çünkü düşmanların aklını zorlamak için zekâ ve feraset sahibi olmak gerekir. Bütün peygamberlere Allah bu özelliği vermiştir. Peygamberlerinde bu özellikleri insanlar arasında fark edilmiştir. Peygamberler ihtiyarladıklarında bile zekâları zayıflamaz.

---

[323] Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm Dersleri* (İstanbul: Dersaadet, 1342), 199-200.
[324] Bekir Topaloğlu v.dğr., *İslâm'da İnanç Esasları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 187.
[325] Işık - Serdar, *Sistematik Kelam-II*, 25.
[326] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 345-346.

Ayrıca cüzzam, deri hastalığı, çeşitli beden rahatsızlıkları gibi eksiklikler peygamberlerde bulunmaz. [327]

Peygamberler diğer insanlar gibi yer, içer, hasta olur, evlenir, ölürler. Bunun gibi sıfatlara câiz sıfatlar denir.[328]

2.1.5. Peygamberlerin Sayısı ve Kur'an'da Adı Geçen Peygamberler

İlk peygamberden son peygambere kadar çok peygamber gelip geçmiştir. Gönderilen peygamberlerin sayısı Kur'an'da verilmemektedir. Bu konuda hadisler vardır. Hz. Peygambere sayısı sorulmuş, O da 124 bin olduğunu açıklamıştır. Aslında peygamberlerin sayısını belirlememek daha uygun olur. Çünkü böyle bir sayı belirlenmesi durumunda, gerçekte belirlenen peygamberlerin sayısı belirlenen sayıdan çok olursa, peygamber olanların sayılmama durumu olur. Eğer belirlenen sayı az olursa bu seferde peygamber olmayan kişilerin peygamber sayılması gibi bir durum ortaya çıkar. Bu yüzden sayı sınırlaması getirmeden "Hz. Âdem' den Hz. Muhammed'e kadar gönderilen bütün peygamberlere inandım" demek daha doğru olur. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen 25 peygamber vardır. Bunlardan 18'i En'âm Sûresi 83-86. ayetlerinde geçmektedir. Kur'an'da adı geçen peygamberler: Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Lût, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Ya'kub, Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Zülkifl, Hz. Şu'ayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Yunus, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'(s.a.v.) dir.[329]

Yazarımız Enbiya isimli kısımda peygamberlerin ilkinin Hz. Âdem, sonuncusunun Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu ifade etmektedir. Hz. Âdem (a.s.) peygamberliğine sünnet ve ümmetin icma' ile sabittir. Âdem (a.s.) peygamberliğini inkar etmek küfürdür.[330] Peygamberlerin sayıları konusunda farklı rivayetler vardır. Peygamberimize (s.a.v.), gelmiş ve geçmiş peygamberlerin sayılarını sordular. " 124 bin başka bir rivayette ise 224 bin olduğunu" söylemiştir.[331]

---

[327] Işık - Serdar, *Sistematik Kelam-II*, 26.
[328] Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm Dersleri*, 302.
[329] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 301-302.
[330] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 304.
[331] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 309.

2.1.6. Peygamberlerin Dereceleri

Allah nezdinde peygamberlerin derecelerinin en üstün olduğu konusunda alimler ittifak etmiştir. Ayrıca çoğunluğuna göre meleklerden de üstün oldukları kabul edilir. Mu'tezilenin bazıları ise meleklerin daha üstün olduğunu düşünürler. Peygamberlerin de kendi aralarında üstünlük olarak fark vardır. Peygamberlerin bazılarına kitap veya sahife verilmiş, bazıları aracısız olarak Allah ile konuşmuş, bazıları belli bir millete, bazıları bütün insanlığa gönderilmiştir. Bu peygamberler içinde kıyamete kadar hükmü sürecek olan, bütün peygamberleri örnek alan ve bütün insanlığa gönderilen son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) en üstünü olduğunda ittifak vardır.[332]

Peygamberimiz diğer peygamberlerden üstün olmasının taraflarını şöyle sıralayabiliriz: Peygamberimiz yaratılmışların en büyüğü ve en sevgili kuludur. Bütün peygamberler belli topluluklara gönderilmişken, peygamberimiz bütün yaratılmışlara gönderilmiştir. Belli bir zamana kadar değil peygamberliği kıyamete kadar sürecektir. Son peygamberdir, ondan sonra bir peygamber gelmeyecektir. O'nun getirdiği din en mükemmel ve en son dindir. Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği Kur'an-ı Kerim kendi zamanında ezberlenip, yazıya geçirilmiştir. Aslına uygun olarak korunmuştur.

Ülü'l-Azm yani azim ve sebat sahibi peygamberler demektir. Aldıkları ağır görevde herhangi bir yılgınlık göstermeden dini insanlara tebliğ eden peygamberlerdir. Çoğunluğa göre bu peygamberler âyette adları geçen, Hz. Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'in derece olarak daha üstün olduğu kabul edilir.[333]

Yazarımız peygamberlerin en faziletlisi Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğunu ifade eder. Buna delil olarak Âl-i İmrân süresi 110. ayetini "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz." gösterir. Ümmetin hayırlısı olmaları dinde kemale ulaşmaları sebebiyle olur. Bu da tabi oldukları peygamberin kemaline işaret ettiğine şüphe yoktur.[334]

---

[332] Arslan - Bozkurt, *Sistematîk Kelâm*, 327-328.
[333] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 237-239.
[334] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 311.

2.1.7. Hz. Muhammed(s.a.v.) ve Peygamberliği

Hz. Muhammed Allah'ın insanlara gönderdiği son peygamberdir. Kur'an'da bir defa Ahmed, dört defa Muhammed şeklinde geçmektedir. İslam dini Allah'ın ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren farklı elçiler ile son olarak da Hz. Muhammed (s.a.v.) ile tamamladığı bir dindir. Bütün peygamberlere gelen vahyin aslında değişiklik yoktur. Sadece bazı ibadet ve sosyal hayata dair kanunların içeriği değişir. İncil Tevrat'ı, Kur'an'da İncil'i neshetmiştir. Nesih bir onaylama, bir hükmün açıklanması veya kaldırılmasıdır. Kur'an diğer bütün kitapları özetler ve onların hükmünü ortadan kaldırır. Kur'an en büyük ve mükemmel mu'cize olarak peygamberimizin peygamberliğinin delilidir.[335]

Hz. Peygamber önceki Hz. Musa ve İsa'nın şeriatlarını, getirdiği yeni şeriat ile neshetmiştir. Ayrıca Tevrat ve İncil, Hz. Muhammed'in son peygamber olarak geleceğini haber vermiştir. Peygamberimiz peygamberlerin sonuncusu yani Hâtemu'l- Enbiya'dır. Getirdiği şeriat son ilâhi kanun olup başka bir peygamber ondan sonra gelmeyecektir. Peygamberimiz her hali ile örnek bir peygamberdir. O'nun bütün insanlara bıraktığı en büyük miras Kur'an ve Sünnet'tir.[336]

2.1.8. Vahiy

Vahiy, sözlükte gizli konuşmak, fısıldamak, seslenmek, mektup yazmak gibi anlamlara gelir. Terim olarak, Allah'ın dilediğini, peygamberlerine, niteliği bizce tam olarak bilinmeyen bir yolla bildirmesi ve ilham etmesidir. Vahiy bir haldir. Nasıl olduğunu, özelliğini sadece yaşayan peygamber bilir. Vahyin nasıl olduğu peygamberle Allah arasında sırdır. Kur'an'da vahiy şu anlamlarda kullanılmıştır: Cin ve insan şeytanlarının aldatmak için birbirleri arasında yaptığı fısıldamalar [337] , Hz. Zekeriyyâ'nın kavmine yaptığı işaret ve ima etmesi [338] , yeryüzü ve gökyüzüne

[335] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 417-418.
[336] Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 42-43.
[337] En'am, 6/112
[338] Meryem, 19/11

yaptığı vahiy [339] , balarısına yaptığı vahiy [340] , Hz. Musa'nın annesine vahyi [341] , meleklere vahyi [342] ve peygamberlerine vahyi örnek gösterilebilir.

Vahiy ile kalbe gelen bilgi olan ilham arasında fark vardır. Vahiy kesin ve hüccet iken, ilham hüccet değildir. Vahiy Allah'tan gelirken, ilhamın kimden geldiği belli değildir. Vahiy melek tarafından gelirken, ilham bir aracı olmadan gelir. Vahyi alan peygamberin vahiy olduğunda şüphesi yokken, ilham da kişi şüphelidir. Vahyi yalnız iyi olan peygamberler alırken, ilhamı kötü kişilerde alır.[343]

2.1.8.1. Vahyin Geliş Şekilleri

1- Doğru Rüyalar: Vahyin en eski şekli budur. Peygamberimizin rüyaları gerçek hayatta aynen çıkardı.

2- Peygamberimiz uyanıkken Cebrâil'in vahyi kalbine üflenmesi, bırakılmasıdır.

3- Cebrâil insan suretinde getirmesidir. Sahabeden Dıhye suretinde getirmesidir.

4- Cebrâil görünmeden çıngırak sesi ile getirmesi ki en ağır olanı budur.

5- Cebrâil'in kendi asli sureti ile getirmesidir. Hira Mağarası'nda ve Mi'rac'da vuku bulmuştur.

6- Peygamberimiz uyanıkken, arada perde olmadan direk Allah'la konuşmasıdır.

7- Peygamberimizin Allah'la perde arkasından konuşmasıdır.[344]

2.1.8.2. Vahyin Unsurları

Vahyin unsurları; Vahiy Allah tarafından bildirilir, Peygamber vahyi alırken bütün varlığı ile maddi ve manevi benliğini ilahi vahiyde toplar, Peygamberin vahyin söz ve muhtevasına karışmaz, Peygamber vahyi Allah'tan aldığından şüphe etmez, vahiy bütün peygamberler için Allah'tan bilgi ve haberleri alma aracıdır.[345]

---

[339] Zilzal, 99/5
[340] Nahl, 16/68
[341] Kasas, 28/7
[342] Enfâl, 8/12
[343] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 249-251.
[344] Ahmed b. Ahmed Zebîdî, *Sahih-i Buhari muhtasarı Tecrid-i Sarih tercemesi ve şerhi*, trc. Ahmed Naim, 7. Bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), 1: 2-8.
[345] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 349.

2.1.9. Mu'cize

Bir şeye güç yetirememek anlamındaki acz kökünden türeyen mucizin yani aciz bırakanın isim şeklidir. Kur'an'da peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş olduğunu kanıtlayan harikulâde olaylar çok defa âyet kelimesi ile ifade edilmiştir. Ayrıca beyyine, burhân, sultân, hak ve Furkan kelimeleri de mu'cize olarak kullanılmaktadır.[346] Peygamberin elinde, peygamberliğin doğruluğunu isbat için Allah tarafından tabiat kanunlarına aykırı olarak ortaya çıkan benzerini başkalarının getiremeyeceği harikulade olaydır. İnsanların gücünü aşacak nitelikte, karşı çıkanların güçsüzlüğünü meydana çıkaran karşı konulmaz kesin belgedir.[347]

Bir olayın mu'cize olabilmesi için şu şartları taşıması gerekir; Mu'cize gerçekte Allah'ın fiilidir. Doğa olaylarının üstünde ona aykırıdır. Peygamber olan kişi tarafından gerçekleştirilir. Mu'cize peygamberin isteği ve iddiaya uygun olarak gerçekleşir. Mu'cize bir yalanlama ve inkârdan sonra gelirse etkili olur. İnsanların benzerini yapmakta aciz kaldığı olaydır.[348]

Sırrı Giridî bu konuyu iki ayrı yerde anlatmaktadır. Mucize peygamberleri doğrulamak amacıyla beşerin meydana getirmede aciz olduğu ve adet olarak ortaya çıkan durumlardan farklı olarak Allah'ın emri ve hayret verici bir fiildir ki insanın benzerini getirmekten aciz olduğu şeylere mu'cize denir. Allah Teâlâ risaletle görevlendirdiği peygamberlerini mu'cizelerle teyit etmektedir. Peygamberler gönderildikleri kavme peygamber olarak gönderildiklerini söyledikten sonra tehaddî ederler yani meydan okurlar. Hak peygamber olarak gönderildiklerini mu'cizelerini göstererek delillendirirler. Kavimlerine eğer gücünüz yeterse bunun benzerini getirin diyerek tehaddî ederler. Kavimlerinden biri harikulade bir olay ortaya çıkarsa delil şüpheye, hidayet dalalete, tasdik tekzibe inkılab etmiş olur. Bunlar ise muhal ve imkânsızdır.[349]

Yazarımız Mi'râc isimli bölümünde peygamberimizin en büyük mu'cizesinin mi'râc olduğunu ifade eder. Peygamberimizin cismiyle gökyüzüne ondan sonra da a'lâ-ı ıllıyine mi'râcı haktır. Peygamberimizin Mescid-i Haram'dan Beyti Makdis'e

[346] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, 547-548.
[347] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 296.
[348] Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed Cürcânî, *Şerhü'l-mevakıf* (Tunus: eş-Şerif er-Radi, t.y.), 7-8: 223-230.
[349] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 29-30, 300-301.

yolculuğuna isra denir. Kitâb-ı Mukaddesle sabittir. Mi'râc haber-i meşhur ile sabittir.

Mi'râc inkâr eden mübtedi' yani şeriat hükümlerine muhalefet etmiş olur. Mi'racı inkâr eden kâfir olur. Kudemâ-i felasife, mi'râcı inkâr etmiş ve gerçekleşmesini imkânsız görmüştürler.[350]

2.1.9.1. Mu'cize Hakkındaki görüşler

Mu'tezile'ye göre Allah daima iyiyi yapmakla mükellef olduğundan, O'nun yalan söyleyen birini peygamber seçmesi mümkün olmaz. Böyle birinin mu'cize göstermesi onun kıymetini ve değerini artırır, onun hak olduğunu ortaya koyar.[351]

İslam filozofları mu'cizenin peygamberin eseri olduğu ve o'nun gücünü aşmadığını öne sürerler. Çünkü onlar Allah'ın gerçek fail olmayıp, dilediği zamanda yaratmak için gücünün olmadığını ileri sürerler. Ayrıca olayların sebepler zinciri şeklinde ortaya çıktığını düşünürler. Bu yüzden peygamberin kendi isteği ile gücü ile mucize meydana getirdiğini kabul ederler. Peygamberliğin doğruluğuna delalet etmez.[352]

Ehl-i Sünnet mu'cizeyi Allah'ın peygamberin elinde yarattığı olağanüstü fiil olarak kabul eder. Mu'cizenin peygamberin günahsız olması ve fazileti ile alakası yoktur. Bunlar peygamber olmanın şartıdır. Mu'cize isbat değeri olan ayrıca peygamberlik onunla tasdik ve teyit edilmiş olur. Peygamberin peygamberliğine delildir.[353]

2.1.9.2. Mu'cize çeşitleri

2.1.9.2.1. Akli Mu'cizeleri

Manevi mu'cize ismi de verilen bu mu'cizeler akıl yürütme ve rasyonel kanıtlar ile ulaşırız. Belirli bir yer ve zamanla kısıtlı olmayıp düşünmekle elde edilir. Peygamberlerin kendilerinin her anlamda örnek kişiler olmaları tebliğ ettikleri vahyin de mükemmel olması bu türün kapsamına girer.[354] Peygamberlerden

[350] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 318-320.
[351] Osman Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mu'cize* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 141.
[352] Halil İbrahim Bulut, *Kur'ân Işığında Mu'cize ve Peygamber* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 88-89.
[353] Nesefî, *Tebsiratu'l-edille*, 470-472.
[354] Arslan - Bozkurt, *Sistematîk Kelâm*, 332.

peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kendisinin ilim tahsili olmadığı halde üstün ve yüce bir dini tebliğ etmiştir. Kur'an-ı Kerim en büyük akli mu'cizesidir. Kendisinden önce gelen peygamberlere indirilen kitaplarda peygamberimizin isim ve özelliklerinin olması da manevi bir mu'cizedir. Ayrıca gaybdan haber verip doğru çıkması ve peygamberimizin dualarının doğru çıkması da akli mu'cizelerdendir.[355]

2.1.9.2.2.Hissi Mu'cizeleri

Gözle görülen ve duyu organlarının hissettiği mu'cizeler olup maddi mu'cizeler de denir. Peygamberimiz hem zatındaki yaratılışının mükemmel olması ile hem de sıfatlarının yani ahlakının üstünlüğü ile ilgili mu'cizelerdir. Peygamberimizin ayı ikiye bölmesi, Hudeybiye ve Tebük seferlerinde parmaklarından suların akması, az yemeğin artması, eşyaların kendisine selam vermesi gibi mu'cizeler hissi mu'cizelerdir.[356]

Geçmiş Peygamberlerden Hz. Sâlih'in devesi [357] , Hz. Musa'nın asasının yılana dönüşmesi ve elinin ışık vermesi [358] , Hz. İsa'nın çamurdan yaptığı kuşa can vermesi, ölüleri diriltmesi, doğuştan kör olan ve alaca hastalığı iyileştirmesi [359] gibi mu'cizeler hissi mu'cizelere örnek verilebilir. Hissi Mu'cizeler belirli bir zaman ve yer ile sınırlıdır.

2.1.9.2.3. Hidayet ve Helâk Mu'cizeleri

Hidayet mu'cizeleri, inkâr eden bir topluluğa karşı onları aciz bırakacak şekilde ortaya çıkan mu'cizelerdir. Özellikle bu mu'cizeler ön yargısı olmayan insanların fikir, ilim ve sanat açısından mahir oldukları alanda onları aciz bırakır. Asıl hedefi peygamberlerin doğruluğunu kanıtlamak ve ilahi mesajın kabulünü sağlamaktır. Helak mu'cizeleri ise inkâr edenlerin cezalandırılması esasına dayanır. Kur'an'da bu mu'cizeler için şiddetli fırtına, deprem, korkunç gürültü gibi afetler olduğu ifade edilir. Nuh kavminin suda boğulması, Firavun ve ordusu denizde

[355] Bulut, *Kur'ân Işığında Mu'cize ve Peygamber*, 60-61.
[356] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 378-379.
[357] bkz.Hûd, 11/64-68; eş-Şems, 91/11-15
[358] bkz.A'râf, 7/107-108,117-122; Tâhâ, 20/19-22,67-70
[359] bkz.Âl-i İmrân, 3/49; el-Mâide, 5/110

boğulması, Lut kavminin depremle helak edilmesi bunlara örnektir. Bu aynı zamanda sonraki nesiller için bir uyarı ve ibret amaçlıdır. [360]

2.1.10. Velayet ve Keramet

Velayet; veli olan insanların bulunduğu mertebeye denir. Veliler, Allah'a itaatte ve muhabbette yüksek seviyede olup peygamberin sünnetini yerine getirmede dikkatli davranan Allah'ın dostlarıdır. Allah'a yaptıkları ibadet ve itaatle yaklaşan bu kullara Allah kudret delillerini gösterir. Böylece kul Allah'ın âyetlerine uyar ve gerçekleri görür. Velilerde tevazu, haşyet vardır. Ayette veliler için korku ve üzülme olmadığı, onların özelliklerinin iman ve takva olduğu belirtilir. Veli keramet sahibidir.

Keramet; izzet, şeref, iyilik ve güzellik gibi anlamlara gelir. Veli kullarda görülen olağanüstü haldir. Kur'an'dan kerametle ilgili örnek verecek olursak: Hz. İsa'nın annesi Meryem, peygamber olmamasına rağmen onun yanında yiyecekler bulunması kerametdir. [361] Ashab-ı Kehf ile ilgili anlatılan, o gençler bir kerametdir.[362] Hz. Süleyman'ın veziri Asaf'ın tahtı getirmesi onun kerametidir. [363] Kur'an'da geçmeyen bir örnek verelim. Hz. Ömer Cuma hutbesinde, Nihavend'de savaş halindeki Sariye'ye: " Dağa çık ya Sâriye" diye bağırdığı, bunu hem camidekilerin hem de Nihavend'de savaşta Sariye'nin işittiği meşhurdur[364]

Bazılarına keramet kişinin isteği dışında gerçekleşir, bazılarına göre de isteği ile gerçekleşir. Kerameti maddi ve manevi olarak ikiye ayırırlar. Cansız varlıklarla konuşma, nesnelerin özelliklerini değiştirme, uzak yerlere kısa sürede varma gibi olaylar maddi kerametlerdir. Duaların kabul edilmesi, bir sebep olmadan ilim verilmesi gibi olaylar ise manevi keramete örnek gösterilebilir. Âlimlerin çoğunluğu Kerameti ilke olarak benimsemektedir. Onlara göre salih kulların gittikleri yolun doğru olduğunu kanıtlaması ve bu kerameti gören kişilerin imanının sağlamlaşması, inkâr eden kimselerin hidayete ermesi için gereklidir. Kerameti benimsemeyen âlimlerin görüşü şudur: Keramet olağanüstü bir olay olduğu için veliler vasıtasıyla gerçekleşmesi doğru değildir. Bu durumda kerametin mu'cizeye benzeyeceği ve nebi

[360] Topaloğlu v.dğr., *İslâm'da İnanç Esasları,* 173-174.
[361] bkz.Âl-i İmrân, 3/37
[362] bkz.Kehf, 18/9-12
[363] bkz.Neml, 27/38-40
[364] er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir Mefatihü'l-gayb,* 19-20/ 229.

ile veli eşit olacağını düşünürler. Ayrıca kerametin gerçek olmasının kesin aklî ve nakli delilleri olmadığı için müritlerce uydurulabileceğini savunurlar. Bunu Hıristiyanların Hz. İsa'ya uluhiyyet isnadına benzetirler.[365]

Mu'cize ve keramet ayrı kavramlardır. Mu'cize, peygamber tarafından gerçekleşir Peygamberlik iddiasında bulunan kişi bir meydan okumada bulunur ve meydan okuma karşısında diğer kişiler aciz kalır. Benzerini Allah dışındaki yardımcılarınızı çağırın getirin denildiği halde getiremezler. Peygamber istediği zamanda mu'cize gösterir. Keramet ise, herhangi bir kimseden ortaya çıkar. Bu kimsenin veli olduğu belli olur. Veli istediği zaman keramet gösteremez ve keramet gizlidir.[366]

Sırrı Paşa keramet evliya için haktır diye ifade etmektedir. Velilerin kerametlerinin sebebi peygamberlerin davalarına yakın olmayarak, kendileri tarafından harikulade bir emrin ortaya çıkmasından ibarettir. Peygamberlerin davaları için gösterdikleri harikulade olaylara mu'cize denir. Kerametin hak olduğuna delilimiz, gerek sahabenin gerekse onlardan sonra gelen saliha insanların çoğunda ortaya çıkan durumlardır ki inkârı mümkün olamayacak derecede meşhurdur. Hz. Meryem'in ve Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf b. Berahyâ'ın kerametleri Kur'an'la sabittir. Velilerin kerametleri, adet olan zamanın dışında ve ona muhalif olarak uzun bir sürede gidilecek yeri kısa bir sürede kat etmek, su üzerinde yürümek, havada uçmak ya da cansızları konuşturmak gibi durumlara denir. [367]

Sırrı Paşa çeşitli meseleler isimli bölümünde velinin derecesi ve kehânet konularını anlatmaktadır. Velayet ve keramet konusu ile ilgili olduğu için kısaca burada bahsedilecektir.

Hiçbir veli asla peygamberlerin derecesine ulaşamaz. Çünkü peygamberler velilerin sahip olduğu üstün özellikler ile beraber günahtan da masumdurlar. Ölüm korkusundan emindirler. Vahiy ile müşerref olan melekleri görmekle mükerremdirler. Hükümleri tebliğ etmek ve irşat etmekle görevlidirler.

[365] Yusuf Şevki Yavuz, "Keramet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 268-269.
[366] Beyzâvî, *Tavali'ul Envar*, 230.
[367] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 322-323.

Kerrâmiyye'nin "Velinin peygamberden daha faziletli olması caizdir." sözü küfürdür.[368]

Kâhini, gaybtan haber verdiği konularda tasdik etmek küfürdür. Çünkü peygamberimiz "Kâhinin sözünü doğrulayan kişilerin, Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirdiği Kur'an'ı inkâr etmiş olacağından kâfir olur." buyurmuşlardır. Kâhin diye geleceğe dair haberleri, sırlara vakıf olduğunu ve gayba dair bilgileri bildiğini iddia eden kişiye denir.[369]

2.1.11. Mu'cize ve Keramet Dışındaki Olağanüstü Haller

1.İrhâs: Peygamberlerin peygamber olmadan önce peygamber olacağına delil olan olağanüstü hallere denir. Hz. İsa'nın beşikte konuşması, peygamberimize ağaçların selam vermesi gibi haller örnek gösterilebilir.[370]

2.Me'ûnet: Sözlükte yardım ve kolaylık demektir. Amelleri ve davranışları güzel herhangi bir Müslümanda zorluk anında Allah'ın yardımı ile kolaylık sağlanmasıdır.[371]

3.İstidrac: Sözlükte zaman vermek, mühlet tanımak gibi anlamlara gelir. Küfrü ve günahı kesin olan kişilerin istekleri doğrultusunda ortaya çıkan olağanüstü hallerdir. Zulmedenlerin işlerinin iyi gitmesi ve dualarının kabul olması ya da Nemrut, Firavun gibi kişilerin saltanatlarını istekleri doğrultusunda olması istidrac türünden olaylardır.[372]

4.İhanet: Küfrü ve günahı kesin olan kişinin isteğine uygun olmayarak ortaya çıkan hallere denir. Buna Hızlan da denir. Mesela yalancı peygamber olarak bilinen Müseyleme'nin karşısına getirilen tek gözü kör olan birine dua etmesinin ardından tükürüğünü sürmüş ve iki gözü kör olmuştur.[373]

2.1.12. İmâmet ve Tafdîl

İmâm kelimesi "ümmetin idaresini üstlenen kişi", imâmet ise "imâmın üstlendiği göreve" denir. İmâmet, dini koruyan ve yönetimde peygamberliğin yerini

[368] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 343.
[369] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 350.
[370] Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 159.
[371] Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 206.
[372] Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 165.
[373] Arslan - Bozkurt, *Sistematîk Kelâm*, 334-335.

alan müessesedir.[374] Peygamberimiz vefat edince Müslümanlar en önemli bir iş olarak imâmet konusu ile ilgilenmişlerdir. İcma ile Hz. Ebu Bekir'i halife seçmişlerdir. İmâm veya halifeye kitap ve sünnete göre idare ettiği müddetçe ona itaat edilir. Kur'an'da imâm veya halifeye itaat etmek peygambere itaat yerindedir. [375]

İmâmete geçecek kişinin nasıl tayin olacağı konusunda iki ayrı görüş vardır. Birincisine göre, imâmet ittifak ve seçimle yapılır. Ehl-i Sünnet genellikle bu görüşü benimser. Peygamberimiz kendisinden sonra yerine geçecek halifeyi nassla, bir emir ya da vasiyet gibi bir yazı ile belirlememiştir. İkinci görüşe göre, imâmet nass ve tayinledir. Peygamberimiz yerine geçecek kişiyi nassla tayin etmiştir. Şîa bu görüşü savunur. Ayrıca imâmetin Allah için vacip olduğunu savunurlar. Peygamberimiz, Hz. Ali'nin imâmetini nassla tayin ettiğini ifade ederler.[376]

Sırrı Giridî eserinde hilafet konusundan bahsetmektedir. Hilafet, din konusunda ikâmet-i merasim peygamberimiz tarafından niyâbet demektir. Bu yüzden halifeye tabi olma bütün ümmet üzerine vâcibtir. Peygamberimizden sonra Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali'nin hilafetleri bu sıra ile sabittir ve haktır.

Peygamberimizin vefat ettikten sonra sahabenin bazıları Medine'de bulunan Sakîfe-i Benî Sâide isimli yerde toplanarak müşâvere ve münazaradan sonra Hz. Ebu Bekir'in hilafetine re'y ile karar vermişlerdir. Bundan sonra hepsi bu kararı kabul etmişlerdir. Hz. Ali bir müddet sonra Hz. Ebu Bekir'e biat etmiştir. Eğer Şi'a'nın savunduğu gibi Hz. Ali'nin efdaliyeti hakkında sarih bir nass olsaydı, şüphesiz Hz. Ebu Bekir'i hilafetine karar verenlere bu nassı delil getirerek onlara galip gelirdi.[377]

Tafdîl kelimesi sözlükte "artmak, üstün gelmek" gibi fazl kökünden türemiştir. Tafdîl, "bir şeyi veya kimseyi üstün tutmak, diğerlerinden üstün kabul etmek" anlamlarına gelir. Fazîlet kelimesi de aynı kökten gelen bir kelimedir.[378]

---

[374] Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ, 12. Bs (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 420.
[375] bkz. Nisâ, 4/59
[376] Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah Teftâzânî, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, trc. Şerafeddin Gölcük, 1. Bs (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980), 37.
[377] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 328-329.
[378] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat,* 639.

Yazarımız kitabında genel konular isimli bölümünün, efdaliyyet isimli kısmında bu konudan bahsetmektedir. Peygamberimizden sonra en faziletli kişilerin sırayla Ebu Bekir es-Sıddık, Ömer el-Farûk, Osman Zinnûreyn ve Ali el-Murtaza'dır. İlk halife Ebu Bekir peygamberimizin peygamberliğini ve mi'râcını da tereddütsüz tasdik etmiştir. İkinci halife Hz. Ömer adalet sahibi biri olarak husumatta hakkı batıldan ayırt etmiştir. Üçüncü halife olan Hz. Osman ise peygamberimizin kızı Rukiyye onun vefatından sonra da diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evlenmiştir. Hatta Ümmü Gülsüm'ün vefatından sonra Peygamberimiz "Ya Osman! Eğer üçüncü bir kızım daha olsaydı, onu da seninle evlendirirdim." diye söylediği rivayet edilir. Dördüncü halife Hz. Ali ise peygamberimizin amcasının oğlu olup sahabeler içinde güzel huyuyla tanınan biridir.[379]

Ayrıca fazilet olarak insan olan peygamberler, peygamber olan meleklerden, peygamber olan melekler de insanlardan, insanlar da meleklerin genelinden daha faziletlidir. İnsanların meleklerin genelinden faziletli olmasının sebebi şehvet, gazap gibi nefsi durumlarının olmasıdır.[380]

Kitabımızda sahabenin faziletinden bahsetmek için "sahabeyi güzel sözle anmak" diye bir başlık vardır. Sahabe hakkında kötü sözlerden sakınarak hayırdan başka bir suretle anmak caiz değildir. Nitekim hadislerde de ashabı kötü sözle anmamız gerektiği üzerinde durmuştur. Selef yalnızca Muaviye'nin oğlu Yezid hakkında ihtilaf etmiştir.[381]

Yazarımız kitabında cennetle müjdelenen sahabelerin isimlerinden bahsetmektedir. Bu aşere-i mübeşşerenin isimleri şunlardır: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talhâ, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Saîd b.Zeyd, Ebû Ubeyde b. El-Cerrah'tır. Ehl-i Sünnet, aşere-i mübeşşerenin cennet ehli olduğunu söylediği gibi Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de cennet ehlinden olduğuna şehadet eder.[382]

[379] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 325-326.
[380] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 363.
[381] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 335.
[382] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 338.

2.2. KİTAPLARA İMAN

Kitap, sözlükte yazmak ve yazılı belge demektir. Terim olarak ise Allah'ın insanlara yol göstermek için peygamberlere vahyettiği sözleri ve mesajı kapsayan ilahi belgeye denir. İlahi kitaplara kütüb-ü münzele ve semavi kitaplar da denir. Hristiyan ve Yahudiler'e kitap olarak Tevrat ve İncil verildiği için ehl-i kitap denilmektedir. Bu iki kitap bozulmuş ve tahrif edilmiştir. Biz bozulmuş ve tahrif edilmiş şu anki haline değil Hz. Musa ve İsa'ya indirilen bozulmamış ilk haline inanırız. Kitaplara iman etmek bu kitapların peygambere indirildiğine ve içeriğinin tümüyle gerçek olduğuna inanmak demektir. Diğer iman esaslarından kitaplara iman ayrılmaz. Çünkü Allah'a inanan kişi O'nun yol gösterici olarak gönderdiği peygambere inanmayı gerektirir. Peygambere inanan ise onların Allah'tan getirdiği vahye inanmak gerekir. Bu vahiy de ilahi kitaplardır.[383] Kitaplara iman iki şekilde olur; Birincisi, İcmali iman yani bütün ilahi kitaplara toptan inanmaktır. İkincisi, Tafsili iman ilahi kitaplara tek tek inanmaktır. Her birinin Allah'ın kelamı olduğuna inanmaktır.[384]

Sırrı Giridî kitaplara iman hakkında Allah Teâlâ mukaddes kitaplarında emir, nehiy, vad ve vaîdini peygamberlerine beyan ettiğini söylemektedir. Bu kitapların hepsi Allah'ın (c.c.) kelamıdır ve hepsi birdir.[385]

2.2.1.Kitapların Gönderiliş Sebepleri

İnsanın gerek tek başına fert olarak gerek toplum olarak birtakım ilkelere uyması ve bunlarla yaşaması gerekir. Bu ilkeler hayatın her alanında imanda, amelde, ahlakta, eğitimde, sporda mevcuttur. İlahi kitaplar ise bu ilkeler konusunda insana yol gösteren iman ve amelin ölçüsünün ortaya konulduğu kaynaktır. İlahi kitap Allah'tan geldiği için lafız ve mana olarak Allah kelâmıdır. İnsanın iyi özellikleri olduğu gibi kötü özellikleri de vardır. İnsan bu kötü özellikleri sebebiyle bazen kendine ve çevresine zararı dokunabilir. Kitapların gönderime hedefi insanı yanlıştan, kötü özelliklerden, cehaletten kurtarmak ister. İnsanı iyiliğe, hayra ve hidayete yöneltir. İnsanın akıl, kafa, el gibi birçok nimet verilmiş olmasına rağmen bir kılavuz, rehber yolunu aydınlatan ve her an okunması gereken kitaba muhtaçtır.

[383] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 260-261.
[384] Aydın, *İslam İnançları ve Felsefesi (Tevhid ve İlm-i Kelam)*, 1: 422.
[385] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 316.

İnsan gene de kendi gayreti, nefsi ve çevresindeki kişiler sebebiyle bazı şeyleri öğrenebilir, keşfedebilir. Ama bu ilmi, bilgisi sınırlıdır. İnsan aklıyla Hz. İbrahim gibi yaratıcısını bulabilir. Fakat O'na yakınlaşmanın, nasıl ibadet edeceğinin, ahiret hayatını bilmesi imkânsızdır. Bu yüzden bütün bunların yazılı olduğu ilahi kitapların gönderilmesi gerekir. Bu sebeple Allah bütün milletlere peygamber gönderdiğini Kur'an'da ifade etmektedir. [386] Bu peygamberler eğer kendisine kitap verilmişse onunla amel etmişler, verilmemiş ise önceki gönderilmiş kitaplara uymuşlardır.

İlahi kitaplar vahye istinad etmeli yani Allah'tan geldiği şekilde korunup aynen muhafaza edilmelidir. İlahi kitapların Allah'ın kelamı olduğu tevatür yolu ile bilinmelidir. Eğer bu iki durum olmazsa insanların kitapları tahrif etmesi mümkün olabilir. Tevrat, Zebûr, İncil ve suhuflar tahrife uğramış ve asıllarından uzaklaşmışlardır. Bugün İlahi kitap özelliğini taşıyan sadece Kur'an-ı Kerim'dir. Genel görüşe göre, suhufların 10 tanesi Hz. Âdem'e, 10 tanesi Hz. İbrahim'e, 50 tanesi Hz. Şit'e, 30 tanesi Hz. İdris'e indirilmiştir.[387]

2.2.2.Tevrat

Sözlükte kanun, öğreti, şeriat anlamlarına gelir. Hz. Musa'ya indirilmiştir. Yahudiler'e gönderilmiş bu kitabın bozulmamış nüshası yoktur. Bu kitaba Ahd-i Atîk, Ahd-i Kadîm isimleri de verilmektedir. İsrailoğulları yaşadıkları sürgün ve esirlik dönemlerinden dolayı Allah'tan gelen hali bozulmuş ilahi kitap özelliğini kaybetmiştir.[388]

Tevrat, Hz. Musa'ya atfedilen beş kitaptan birinin ismidir. Yahudiler parça ile bütünü isimlendirmişlerdir. Yahudiler beş kitaptan üçüncüsünün ismi olmasına rağmen beş kitabın hepsine Tevrat ismini verirler. Beş kitap şunlardır:

1-Tekvin: Yaratılış da demek olan tekvin, Nuh tufanından, Hz. Yusuf'un Mısır'da yaşamasına kadar olan olaylardan bahseder.

2-Huruc (çıkış): Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkışından, Tur dağında Allah'ın vahyini alması ve Mısır'da olan olayları anlatır.

---

[386] bkz. Fâtır, 35/24; Yûnus, 10/47
[387] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 354-358.
[388] Abdülkerîm b. İbrahim el-Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*, trc. Seyyid Hüseyin Fevzî Paşa (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 1: 363.

3-Tevrat (levililer): Haramlar, kurban, bayramlar, kâhinler, ayin ve temizlik gibi hükümlerden bahseder.

4- Sayılar: İsrailoğullarının Tur dağından ayrılması ve erdem ülkesine gitmesini anlatır.

Tesniye: Tekrar edilen demektir. Bu kitap ilk dört kitabın tekrarı, özeti gibidir. Bu kitap ilk başta bilinmemektedir. Yahudi âlimlerden biri bu kitabı mağarada bulur. Kral bunu bir kadın peygambere araştırması için verir ve bu kişi Hz. Musa'ya ait olduğunu söylemesi sunucunda bu kitabın içindeki tekrarlar sebebi ile Tesniye ismi verilir.

Tevrat'ın tahrif edildiği aşikârdır. Örneğin Tesniye' nin bölümlerinde kendisine kitap verilen kişi Hz. Musa "şu zamanda öldü" demesi bunun en güzel kanıtıdır. Çünkü kendisine kitap indirilen bir kişinin kitabında öldü şeklinde bir ibare değil de "şu zamanda öleceksin" gibi bir ibarenin bulunması daha mantıklı olur. Ayrıca bazı yerlerde atıflar vardır. Fakat atfın yapıldığı yerde bilgi yoktur. Bu da o kısımların kaybolması sebebiyle olabilir. Bu tahrif edilmenin sebepleri ise tarihte çeşitli nedenlerle sürgün edilmeleri ve işgaller ile Tevrat'ın birkaç kez yakılmasıdır. Bu gibi nedenlerden dolayı bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın Hz. Musa'ya indirilen kitap olmadığı açıktır.[389]

2.2.3.Zebûr

Kelime olarak yazılı şey ve kitap gibi anlamlara gelir. Hz. Davud'a indirilmiş bir kitaptır. Gönderilen ilahi kitapların en küçüğü olup yeni hükümler getirmemiştir. Şiir, ilahi, lirik söyleyiş, Allah'a övgü ve bazı nasihatlerden meydana gelir. Eski Ahid'de, Mezmurlar ismi ile yer alır.[390]

2.2.4.İncil

Kelime olarak müjde, talim, öğreti gibi anlamlara gelir. Hz. İsa vesilesi ile İsrailoğulları'na indirilmiştir. İncil'e Ahd-i Cedîd yani Yeni Ahid de denmektedir. Yüzden farklı İncil'in olması sebebiyle Bizans İmparatoru topladığı bir mecliste bunların sayısını dörde indirmiştir. Bunlar:

[389] Maurıce Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, trc. Mehmet Ali Sönmez (İstanbul: Acar Matbaacılık, 1987), 35-41.
[390] P.Luigi İannitto, *Hıristiyan Dininin Esasları* (İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 1982), 57.

1-Matta İncili: Matta isimli bir havarî tarafından Süryanice ve İbranîce yazılmıştır. 28 babdan oluşan bu eser Hz. İsa'nın mesih olması ve soyundan bahseder.[391]

2-Markos İncili: Kitabın tarihi ve kim tarafından yazıldığı kesin olmamakla birlikte Petros'un öğrencisi Markos'un yazdığı düşünülmektedir. 16 babdan oluşan eser Yahudi gelenekleri ve Hz. İsa'nın hayatını basit bir dille anlatır.

3-Luka İncili: Havari olmayan Luka isimli kişi yazmıştır. 24 babdan oluşan eser Hz. İsa'nın hayatı ve öğrettiklerini anlatmaktadır.

4-Yuhanna İncili: Yazarının havarilerden biri olduğu düşünülmektedir. 24 babdan oluşan eser Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu tezinde ısrarla durur.[392]

Bu dört İncil'in Hz. İsa'ya Allah'ın verdiği İncil değildir. Hz. İsa'nın hayatı hakkında O'nun ölümü ile arkadaşlarının ve sonradan gelenlerin bilgilerini içerir. Mesela bunun örneği Matta Hz. İsa'nın ölümünden yetmiş sene sonra Aramî dilinde bir kitap yazdı. Ayrıca günümüzdeki İncillerin dilinin Yunanca olması Hz. İsa'nın konuştuğu dilin Aramca olması bu İncillerin tahrif edildiğinin kanıtıdır. Sonuç olarak Hz. İsa hayatta iken bir İncil bırakmamış, kendisinden sonra gelenler bu kitapları yazmıştır.[393]

2.2.5.Kur'ân-ı Kerim

Kur'an Hz. Muhammed (s.a.v.) ' e indirilmiş olup sözlükte toplamak, bir araya getirmek demektir. Terim olarak ise; Hz. Peygambere indirilen, mushaflarda yazılı, peygamberimizde bize ulaşana kadar tevatür yoluyla gelmiş, okunmasıyla ibadet edilen, insanların benzerini getirmekten aciz kaldığı ilâhi kitaptır. Kur'an'ın farklı isim ve sıfatları vardır. Bu isimlerin en meşhurları, Kitâb, Furkan, Tenzil, Zikr, Hakk, Nûr, Kelâmullah gibi isimlerdir.[394]

Kur'an'ın manası ve lafzı ilâhidir. Peygamberimizin vahyin gelmesinin ardından onu yazdırıp yazdırdığını ise tekrar ettirip okutturuyordu. Kur'an'ın ayet ayet gelmesi de hem ezberlenmesini hem de yazdırılmasını kolaylaştırmıştır. İnen ayetin peygamberimiz hangi sûrenin hangi yerine konulacağını söylemiştir. Peygamberimiz bu şekilde gelen ayetleri hem yazdırmış hem de ezberletmiştir.

[391] Topaloğlu v.dğr., *İslâm'da İnanç Esasları,* 222.
[392] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi,* 268.
[393] Ziya Kazıcı, *Müslüman Hıristiyan İlişkileri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011), 22-23.
[394] Işık - Serdar, *Sistematik Kelam-II,* 117-118.

Ayrıca bilmeyenlere bilenlerin öğretmesini istemiştir. Peygamberimiz Ramazan ayında Kur'an'ın o zamana kadar olan kısmını Müslümanlara okurdu. Buna arda denir. Bu arda günümüzde mukabele geleneği olarak devam etmektedir.[395]

Kur'an şu konuları içermektedir. İtikad, ibadet, muamelât, ukûbât, ahlâk, va'd ve va'îd, ilmî gerçekler, peygamberler ve geçmiş milletler, nasihat ve dualar vb. dir. Kur'an hem lafzı hem manası ile mu'cizedir. Peygamberimiz ümmi olmasına rağmen bilim ve tekniğin günümüzde ulaştığı bilgileri asırlar önce peygamberimize vahyetmiştir. Ayrıca şimdiki buluş ve gelişmelere ters düşmemiştir. Arap edebiyatının zirvede olduğu bir zamanda inen Kur'an, Arapların benzerini getirmeleri için meydan okumuş. Onları veciz üslubu, şaşırtıcı nazmı, fesahat ve belâğati ile aciz bırakmıştır.[396]

Sırrı Paşa bu konuda Kur'an'ın diğer kitaplara göre nazmının icaz olması en faziletli olmasının sebebidir. Çünkü Kur'an'ın nazmı mu'cizedir. Ayrıca diğer kitapların belagatleri mükemmel olmakla beraber Kur'an'ın belagati gibi icaz derecesinde değildirler. Kur'an'ın nasıl ki sûreleri arasında üstünlük olarak fark varsa Kur'an ve diğer indirilen kitaplar arasında da üstünlük olarak biri diğerine üstün olabilir. Bu açıklamaya göre en faziletli Kur'an, ondan sonra Tevrat, daha sonra İncil, son olarak da Zebur'dur. Kur'an'ın faziletli olmasının sebepleri kıraatinin üstünlüğü, faydasının fazla olması, Allah'ı zikreden ayetlerin fazla olması gibi sebeplerdir. Ayrıca diğer kitapların kırâati, kitâbeti ve bazı hükümleri Kur'an'ın indirilişi ile mensûh olup Kur'an'ın hükümleri ise kıyamet gününe kadar baki olacağı için daha üstündür.[397]

2.2.5.1. Kur'an'ın Yazılması, Toplanması ve Çoğaltılması

Ayetler peygamberimize indiğinde ilk kendisi ezberler sonra sahabîlere okurdu. Onlar inen ayetleri ezberler. Ezberlenilen ayetleri ise vahiy kâtipleri iki nüsha olarak yazar. Biri peygamberimizde biri de kendi yanında kalırdı. O zaman kâğıt olmadığı için ayetler ince beyaz taşlar, hurma dalları, kürek kemikleri, deriler vb. gibi şeylerin üzerine yazılırdı. Peygamberimiz hayatta iken vahiy gelmeye devam ettiği için bir kitap haline getirilmemiştir. Hz. Ebubekir halife olduktan sonra

[395] Topaloğlu v.dğr., *İslâm'da İnanç Esasları*, 224.
[396] Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, 272-274.
[397] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 316-317.

Yemame savaşında yetmiş hafızın şehit olması ile Hz. Ömer Kur'an'ın kaybolması endişesi ile toplanmasını teklif etti. Bu teklif kabul edildi ve bir komisyon kuruldu. Başına Zeyd b. Sabit getirildi.[398] Elinde Kur'an'ın yazılı metni olanların iki şahitleri varsa bu metinlerin Mescid-i Nebeviyye'ye getirmeleri ilan edildi. Toplanıyor fakat bir ayetin iki şahidi olmaması üzerine Zeyd evleri geziyor ve Hüzeyme b. Sabit' in evinde buluyor. Peygamberimizin "Hüzeyme'nin şahitliğinin iki şahit yerine geçmesi" ile ilgili buyurması üzerine almıştır. Böylelikle Kur'an toplanmıştır. Hz. Osman zamanında Kur'an çoğaltılmıştır. Bazı İslam merkezlerine gönderilmiştir. Böylece Kur'an hiçbir değişikliğe uğramamıştır. 1934 yılında yapılan bir inceleme de farklı zamanlarda yazılan 42 bin Kur'an nüshası karşılaştırılır ve aralarında hiçbir farkın olmadığı ortaya çıkar. Bu araştırmadan şu sonucu çıkarıyoruz ayette denildiği gibi "Kur'an'ın sahibi ve koruyucusu Allah'tır." [399] [400]

2.3. MELEKLERE İMAN

İslam inancına göre, iman esaslarında meleklere iman Allah'a imandan sonra ikinci sırada yer alır. Sözlükte anlamı haberci, elçi, güçlü, tasarrufta bulunan gibi anlamlara gelir.[401] Terim olarak ise farklı şekillere girerek duyular ile algılanamayan nurani varlıklara denir. Kur'an'da pek çok ayette [402] ve tevatür derecesinde hadislerde [403] meleklerin varlığından bahsetmektedir.[404]

Sırrı Giridî bu konuda melekler, Cenab-ı Allah'ın sürekli emriyle çalışan nurani kullarıdır. Meleklerin erkeklik ve dişilik gibi özellikleri bulunmaz. Çünkü meleklerin erkeklik ve dişilik özelliklerine dair bir nakil olmadığı gibi akıl da bu duruma delalet etmemektedir. Puta tapanların melekler için Allah'ın (c.c.) kızları olduğuna dair öne sürdükleri görüş muhâl ve bâtıl olup meleklerin yüce şânlarında ifrâttır. Nasıl ki Yahudilerin sözde bu konuda "Meleklerden biri küfrü işlemekle

[398] Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm Dersleri*, 301.
[399] Hicr, 15/9
[400] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 367-369.
[401] Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 211.
[402] bkz. Bakara, 2/285; Nisâ, 4/136; Zümer, 39/75
[403] bkz. Buhari, "İman", 37; Müslim, "İman", 1
[404] Cürcânî, *et-Ta'rifat*, 228-229.

Allah (c.c.) onu mesh [405] ile mukabele buyurmuştur." Söylemeleri melekler için tefrit ve hallerinde kusurdur.[406]

2.3.1. Meleklerin Özellikleri

1. Meleklerin yaratılışının nurdan olduğunu ve ruhani bir özelliğe sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca insana has özellikler olan uyumak, uyanmak, gülmek, ağlamak, yemek, içmek gibi fiillere sahip değillerdir.[407]

2. Allah tarafından verilen görevleri eksiksiz yaparlar ve O'na karşı gelmezler. Daima Allah'ı tesbih ve takdis ederler. Bu konuda Kur'an'da pek çok ayet vardır. [408]

3. Meleklerin kanatlarının olduğu ve son derece hızlı hareket ettiği ifade edilir.

4.Farklı şekil ve suretlere bürünebilirler. Örnek vermek gerekirse Cebrâîl (a.s.)'ın bazen peygamberimize sahabelerden Dıhye adlı kişinin suretinde görünmesidir. Aslında insan gözü melekleri görecek kabiliyette yaratılmamıştır. Fakat peygamberler melekleri asli suretleri ya da başka bir insan suretinde görmüşlerdir.

5. Gayb hakkında bilgi sahibi değildirler.[409]

2.3.2. Meleklerin Sayıları, Çeşitleri ve Görevleri

Meleklerin sayısı konusunda ayet ve hadislerde herhangi bir ifade yoktur. Melekler bulunduğu mekân açısından arzî, semâvÎ ve arşî olarak üç çeşittir. Arşî melekler arşta, semâvî melekler gökyüzünde ve arzî meleklerin ise yeryüzünde bulundukları için bu isimler verilmiştir. Kısaca meleklerin görevleri şunlardır:

1. Cebrâîl: Peygamberlere vahiy getirmekle görevlidir. Farklı isimlere sahiptir. Rûhu'l-emîn, rûh, cibrîl, nâmûs-ı ekber gibi isimlerdir.
2. Mîkâîl: Tabiattaki olayları düzenlemekle görevlidir.
3. İsrâfîl: Sûr'a iki kez üfürmekle görevlidir. İlk birincide yeryzünde ve gökyüzünde Allah'ın diledikleri dışındaki her şey sarsılarak ölecek, ikincide ise insanlar kabirlerinden kalkarak tekrar dirileceklerdir.
4. Azrâîl: Canlıların öldükleri an canlarını alma ile görevlidir.

---

[405] Mesh: Bulunulan sûretten daha kâbih bir sûrette tebdil edilmeye denir. Seyyid Ahmet Âsım Efendi, *El-Okyanusu'l basit fi tercemeti'l kamusi'l muhit-kâmûsu'l-muhît tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 1: 560.
[406] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 313.
[407] Ahmet Tomor, *Melek ve İnsan* (Adapazarı: Erkam Matbaası, 2009), 15-16.
[408] bkz. Nahl, 16/50-51; Enbiyâ, 21/26-28; Zümer, 39/75; Tahrîm, 66/6; A'râf, 7/206
[409] Sabık Seyyid, *el-Akaidü'l-islamiyye* (Beyrut: Daru İhyail-kütubi'l-arab, 1985), 111-113.

5. Kirâmen Kâtibin: İnsanların sağ ve sol tarafında bulunarak iyi ve kötü fiillerimizi yazmakla görevlidirler.
6. Münker ve Nekir: Kabirde insanları sorguya çekecek olan meleklerdir.
7. Hamele-i Arş: Arşı taşıma ile görevli meleklerdir. Kur'an'da bunların sayısı için sekiz denmektedir. [410]
8. Hârût ve Mârût: Bu iki melek, Bâbil'de yaşayan insanları sihre karşı uyarmak, iyiliği anlatmakla görevlidirler.

Sırrı Paşa bu iki melek hakkında kitabında ikisinden küfür ve büyük günah sadır olmadığını ifade eder. Bu iki meleğin sihir öğrettikleri fakat bununla amel edilmemesi gerektiği ve kâfir olunacağını söylediklerini bahseder. Sihri öğrenmede küfür yoktur. Dinen hak olduğuna inanmak ve onunla amel etmenin küfür olduğunu söyler.[411]

2.3.3. Cin

Cin kelimesi Arapça'da gizledi, örttü gibi anlamlara gelen bir fiilden türetilmekle beraber beş duyumuzun algılayamayacağı, çeşitli hallere giren ve insanlar tarafından görülmeyen gizli varlıklardır.[412] Bunlar insanlar tarafından görülmediği için biz bu konuda vahyin bize bildirdiği kadar bilgiye sahibiz. Kur'an'da ateşten yaratılmaları anlatılır. [413] Ayrıca Cin ismi verilen bir sûrede bulunmaktadır. Onların insanlar gibi yiyip, içtikleri, evlenip, çoğalmaları bahsedilir. [414] Onların insanlarla ortak olan bir özellikleri de imanla ve ibadetle sorumlu olmalarıdır. Bu yüzden onlarında mü'minleri, âsileri ve kâfir olanları vardır. İnsanlardan farkları bize göre ömürlerinin uzun olmasıdır.[415]

2.3.4. Şeytan

"Şatn" ve "şayt" köklerinden türetilmiş bir isim olup, azgınlık konusunda ileri giden gözle görülmeyen, varlığı kesin olan insanları saptırmaya çalışan cinlerin geneline verilen isimdir. Şeytanın cinlerden mi yoksa meleklerden mi olduğu

[410] bkz. Hâkka, 69/17
[411] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 314.
[412] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, 204.
[413] bkz. Hicr 15/27; Rahmân, 55/15
[414] bkz. Kehf, 18/50
[415] İmam-ı Şibli, *Cinlerin Esrarı*, trc. Muhammed Ferşad (İstanbul: Ferşat Yayınevi, t.y.), 22,38,52.

konusunda iki ayrı görüş vardır. Genel görüş cinlerden olduğudur. Bununla ilgili Kur'an'da deliller vardır.[416] [417]

Şeytanın yaratılmasının sebebi insanları hakdan uzaklaştırmak için elinden geleni yaparak kötülüğü temsil etmesidir. Melekler ise insanları iyiliğe yönlendirdiği için iyiliğin savunucusudurlar. Bu ikisi arasındaki farkı insanlar akılları ile idrak etsin diye zıtlar birlikte yaratılmıştır. İlk insan Âdem ve Havvâ'dan beri şeytan insanlarla uğraşarak, kötülükleri güzel gösterip onları doğru yoldan çevirmeye çalışmaktadır.[418]

[416] bkz. Kehf, 18/50; Bakara, 2/34; A'râf, 7/12
[417] Lütfullah Cebeci, *Kur'ân'a Göre Melek, Cin, Şeytan* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 190.
[418] Şemseddin Muhammed el-Makdisî er-Râmînî İbn Müflih, *Mesaibü'l-insan min mekaidi'ş-şeytan* (Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 36-53.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SEM'İYYÂT KONULARI

3.1.Kabir Halleri

A.Kabir Tanımı

Ölümle diriliş arasında yaşadığımız berzah hayatına denir. Berzah teriminin anlamına değinecek olursak "Ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye kadar sürecek olan ara dönem, dünya ile ahiret arasındaki âleme denir.[419]" Kur'an'da üç yerde geçmektedir. İkisinde tatlı ve tuzlu denizlerin arasındaki engel anlamında kullanılmıştır. Sonuncusunda ise ölümden yeniden diriltilmeye kadar ki ara dönem anlamında kullanılmıştır. Bu ayette ayrıca inanç bakımından zayıf olanların ölümle karşılaştıklarında, dünyada yapmadıkları ameller için geri döndürülmek istemeleri ancak bunun gerçekleşmeyeceği ve bu günleri ile ahiretin tamamen gerçekleşmesi arasında berzah hayatı yaşayacakları anlatılmaktadır.[420] düşüncesinde akıl ve duyunun bildiği maddi âlem, insanın bilmekten aciz olduğu manevi âlem ve ikisi arasında bir geçiş evresi olacak olan berzah âlemi olarak üç âlem olduğunu kabul ederler.[421]

Ölen kişi hangi hal ve durumda olursa olsun kabir âleminden geçecektir. Kabre konulma geleneği Hz. Âdem'in oğlu Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdükten sonra ne yapacağını bilememektedir. Bunun üzerine kardeşinin ölüsünü nereye koyacağını düşünerek bir müddet gittikten sonra iki karganın kavga ettiğini görür. Bu kavga sonunda ölen kargayı diğer karga toprağa gömmektedir. Ardından Kabil'de kardeşini toprağa karga gibi gömer. Böylece insanlarda o zamandan beri ölülerini toprağa gömmüşlerdir. Bütün peygamberlerde ümmetlerine ölülerini toprağa gömmelerini emretmişlerdir. Bu emirden de anlıyoruz ki Allah (c.c.) insanı değerli bir varlık kıldığı için insanların ölülerini hayvanların yemesinden bir nevi korumuştur ve bu durum kıyametten sonra tekrar diriltileceğine bir delil sayılır. Yanmak, göçük altında kalmak, bir mahlûk tarafından yenilmek gibi çeşitli sebepler

[419] Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem tercüme ve şerhi*, trc. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 1: 82.
[420] bkz. el-Furkan, 25/53; er-Rahman, 55/19-20; el-Mü'minûn, 23/99-100
[421] Şehâbeddîn Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 480.

ile bedeni bulunmayan kişiler kabre konulmasalar da berzah hayatını yaşayacaklardır.[422]

3.1.1.Kabir Sorgusu

Hadislerde kabre girdikten sonra sorguya çekileceğimiz anlatılır. Münker ne nekir adlı meleklerin sorguya çekeceği anlatılmaktadır. Mümin, Allah'ın kulu olduğunu beyan edecektir. Kâfir, çevresine uyduğunu söyleyecektir. Abdullah b. Mesud: "Size bir hadis söylediğim zaman mutlaka kitaptan onu doğrulayan bir şey getiririz. Müslüman kabre konulduğu zaman oturtulur ve şöyle denir:" Rabbin kim? Dinin ne? Peygamberin kim?" Allah onu doğru söz üzere tespit eder ve şöyle der:" Rabbim Allah, dinim İslam, peygamberim de Muhammed (s.a.s.)'dir. Bunun üzerine onun kabri genişletilir ve hoşça kokulanır. [423] Ahiretin olacağını bilen biri için ahiretin ilk durağı diye isimlendirilen kabre ve oradaki hallere inanması gerekir.[424]

Sırrı Paşa eserinde Münker ve Nekir isimli iki meleğin olduğu ve bunların kulun kabre girdiğinde mevlasını, dinini, peygamberini sorduğunu ifade eder. Bu hallerin mümkün olan işlerden olduğunu söyler.[425]

3.1.2.Kabir Azabı ve Nimeti

Duyularımız ile idrak edemeyeceğimiz gaybi bir konudur. Bu konuda ancak nasların ifade ettiği şekilde bilgi sahibi olabiliriz. Firavun ve ona inanların (Kabirde kıyamete kadar) sabah akşam ateşe arz olunduklarını biliyoruz ve kıyamette en şiddetli azaba maruz kalacaklardır.[426] Bu ve bunun gibi ayetler Ehl-i Sünnete göre kabir azabının delillerindendir. İnsanların dünyada bazı vesilelerle günahları bağışlanır. Dünyada yaşadıkları ile günahları temizlenmeyenler berzah âleminde çektikleri acılar sebebi ile temizlenir. Burada da temizlenmezse cehennemde günahları temizleninceye kadar kalırlar. Ardından cennete girerler. Buna göre kabirdeki azap veya nimet bizim amellerimiz nispetinde olacaktır. Peygamberimiz "Eğer ölülerinizi defnetmemeniz endişesi olmasaydı, kabir azabını sizlere işittirmesi

[422] Süleyman Toprak, "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 37.
[423] Bkz. Beyhaki /21
[424] Seyfettin Yazıcı, *Vahyin Işığında Ölüm Ötesi Sonsuz Hayat* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 43-44.
[425] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 246-247.
[426] Mü'min, 40/46

için dua ederdim" [427] Bu hadisten anlıyoruz ki kabrin azabının dehşeti, acısı o kadar çok ki insanlar o sesi duymamak için ölülerini defnetmekten dahi vazgeçebiliyorlardı.[428]

İnsanlar ve cinler dışında bütün canlılar mesela hayvanlar kabirdekilerin seslerini duyarlar. Cinlerin duymama sebebinin onların da teklif sahibi olmalarıdır. Ayrıca o kişinin vücudunu kemikleri birbirine geçecek kadar kabrin sıkması ve cehennemdeki yerinin o kişiye sabah akşam gösterildiği hadislerde haber verilmektedir. Günahı çok olanların kıyamete kadar azabı devam edecektir. Az olanın ise geçici olarak devam edecektir.

Kabir azabının insanın bedenine mi ruhuna mı olacağı konusunda farklı görüşler vardır. Salihiyye ve Kerramiyye kabirde hayatın şart olmadığını buna rağmen kişinin azap ve nimet göreceğini savunmuşlardır. Çoğunluk ise hayat olmadan kişinin azap ve nimeti hissedemeyeceğini savunmuş ama bu hayatın mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı sadece bedenle ya da sadece ruhla olduğunu savunmuşlardır. İbn Hazm ve İbn Kayyim el-Cevziyye sadece ruhun bu acı veya nimeti idrak edeceğini bedenin yok olacağını savunmuşlardır. Ehl-i Sünnet ise hem beden hem ruhun hissedeceğini buna delil olarak da peygamberimizin sual esnasında ruhun bedene iade edilmesini söylediğinden yola çıkmışlardır. Eşari ve Maturidi âlimlerinin bir kısmı tamamen bedene iade edilmeyeceğini acı ve nimeti hissedebilecek kadar bir hayat verileceğini söylemişlerdir. Ayrıca mahiyetini tam olarak bilemeyeceğimizi duyulara idraki kapalı bir konu demektedirler.[429]

Sırrı Paşa eserinde kâfirlerle, bazı asi müminlerden istediği ve dilediklerine kabir azabının gerçekleşeceğinin ve itaat edenlerin ise nimetlendirileceğinin ayetle sabit olduğundan bahsetmektedir. Ayetlerin çoğu kabir azabı hakkında olduğu için itaat ehlinin nimete ereceği hakkında bir şey söylenmemiştir. Kabir azabı ve ahiret halleri hakkında gelen hadislerin çoğu ahadtır, tevatür derecesine ulaşmamıştır. Fakat mütevatir manasındadır.

---

[427] Müslim/ Cennet,17
[428] Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm Dersleri*, 349.
[429] İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâb'r-rûh*, trc. Şaban Haklı, 7. Bs (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 74.

Bazı Mutezile ve Rafiziler kabir azabını inkâr edip ölü cansızdır. Ne hayatı ne de idraki yoktur demişlerdir. Cansız ve idraki olmayanı cezalandırmak muhaldir. Cevap olarak denilebilir ki "Mümkün ki bütün parçaları ya da bazı parçaları acı ve ıstırabı veya nimetleri hissedecek kadar hayat yaratır. Böyle bir çeşit hayatı yaratması bedene ruhun tamamen iade edilmesi ya da cisminin hareketlenmesi, o acıların izlerinin görülmesini gerektirmez."

Su içinde boğulan kimsenin, bir hayvanın karnında yenilen kimsenin, havada asılan kimsenin azap olunması gerekir. Biz her ne kadar nasıl azap göreceğini bilmesek de onlarda azabı yaşayacaklardır. Bunun için Allah'ın kâinattaki mülk ve saltanatına, O'nun kudreti ve büyüklüğünü dikkatle gören kimselerin kabir azabının olmayacağını söylemesi imkânsızdır.[430]

Ayet ve hadislerden anlıyoruz ki kabir azabı olacaktır. Kabir azabının mahiyeti hakkında şu örneği verebiliriz. Bir insanın bazı rüyalarını gerçek hissedip o rüyanın etkisi ile kan ter içinde kalıp sanki canı yanıyor gibi hissetmesi ya da güzel bir rüya gördüğü zaman çok mutlu olması gibi kabirde de bunun bir benzerini yaşayabiliriz. Kabir azabı ruhen olacak ama bedenimiz o acıyı yaşıyor gibi hissedebileceğiz. Bizim bilgimiz sınırlı olduğu için asıl mahiyetini asla bilemeyiz.

A.Kabir Nimeti

Allah yolunda öldürülenlerin ölü kabul edilmeyeceği ve onların gerçekte diri olduğu [431] ayeti bize ve onların nimetlere mazhar kılınacağı onların bu nimeti mahşerde değil kabirde vuku bulacağını gösterir. Çünkü mahşerde herkes aynı âlemde olacağı için idrak edilir. Bizim anlamayacağımız bir âlem olması gerektiği için berzah âlemi olacağı düşünülmüştür. Ayrıca müminlerden azap görmeyenlerin de nimetle müşerref olacağına bir delildir. Aslında düşünüldüğü zaman azaptan azat edilmek de bir nimettir. Hadislerde müminlerin sorulara verdiği cevap neticesinde kabrinin genişletileceği cennet bahçelerinden bir bahçe olacağı ve cennetteki yerinin ona gösterileceği bildirilmektedir. [432] [433]

[430] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 246-247.
[431] Bakara, 2/154
[432] Müslim," Cennet" , 65-66
[433] Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat* (Konya: Esra Yayınları, 1994), 378-385.

3.2.Kıyamet ve Alametleri

Sözlükte kalkmak, ayaklanmak, dikilmek, doğrulmak gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise kâinatın düzeninin bozularak, alt üst olması ile ölen ve yok olan şeylerin yeniden diriltilerek mahşere yol almalarına denir. [434]Kıyametin kopması insanların akıllarına zıt olan bir olay değildir. Çünkü evren içerisinde de sürekli bir yok oluş ve yeniden diriliş söz konusudur. Sonbaharda ağaçların yapraklarını dökerek, kışın kuruması ve ilkbaharda yeniden diriltilmesi bunun bir örneğidir. Bu konuda şüphe edilmemesine dair Kur'ân'da birçok ayette kıyametin olacağından bahsetmektedir.[435]

Kıyametin ne zaman kopacağı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Cibrîl hadisi diye bilinen hadiste peygamberimize Cebrâîl (a.s) kıyametin ne zaman kopacağını sormuş, O ise: "Bu konuda kendisine soru sorulan sorandan daha bilgili değildir." [436] cevabını vermiştir. Bu hadisten ve Kur'an'daki ayetlerden de [437] anlıyoruz ki, ne zaman kopacağını yalnız Allah (c.c.) bilir.[438]

A.Kıyamet Alametleri

İnsanların iradesine bağlı olan ve kıyametin kopmasına zaman olarak uzak olan alametlere **küçük alametler** denilmektedir. Bunların bazıları şunlardır:

a) Peygamberimizin peygamber olarak insanlara gönderilmesi ve onunla peygamberlik kurumunun son bulmasıdır.
b) İlmin zayıflaması ve bilgisiz insanların artmasıdır.
c) İçki ve zina gibi fiillerin açık olarak yapılmasıdır.
d) Bayan nüfusunun erkek nüfusuna göre artmasıdır.
e) İki Müslüman ordusunun birbirleri ile savaşmasıdır.
f) Adam öldürme fiilinin artmasıdır.
g) Zenginliğin artarak sadaka verecek fakir insanların kalmamasıdır.[439]

İnsanların iradesine bağlı olmayarak, Allah'ın iradesine bağlı olan ve kıyametin kopmasına yakın olan alametlere büyük alametler denilmektedir. Bunlar şunlardır:

---

[434] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat,* 690.
[435] bkz. Hacc, 22/1-2; Me'âric,70/ 8-10; İnfitâr, 82/1-5; Kıyâme, 75/6-12
[436] Buhâri, "İmân", 37
[437] bkz. Ahzâb, 33/63; A'râf, 7/187; Fussilet, 41/47
[438] Topaloğlu v.dğr., *İslâm'da İnanç Esasları,* 276.
[439] Arslan - Bozkurt, *Sistematîk Kelâm*, 372.

a) Duman.
b) Deccâl.
c) Dâbbetu'l-Arz.
d) Güneşin batıdan doğması.
e) Hz. İsa'nın semadan inişi.
f) Ye'cüc ve Me'cüc.
g) Doğu'da yer batışı.
h) Batı'da yer batışı.
i) Arap Yarımadasında yer batışı.
j) Yemen'de bir ateşin çıkması.[440]

Sırrı Paşa eserinde kıyamet alametlerini Sem'iyyat bahsinde anlatmamaktadır. Çeşitli meseleler isimli bölümde eşratu's sâat isimli başlıkta alametlerden bahsetmektedir.

Deccal, Dabbetü'l-Arz, Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkışı, İsa (a.s.)'ın semadan inişi, güneşin batı yönünden doğması gibidir. Kıyametin eşrat ve alametlerine dair peygamber efendimizin haber verdikleri şeylerde haktır.[441]

3.3.Ahiret Halleri

A. Ba's

Kıyamet gününde ahiret hayatının başlaması ile ölüleri tekrar diriltip onları kabirden çıkararak hayata göndermesi hadisesine denir. Kur'an, sünnet, icma ile sabit olduğu için inanılması gerekir. Mutezile sevap ve cezanın Allah'a vacip olduğunu düşündüğü için ba's aklen zorunlu olduğu görüşüne varır. Hadislerde anlatıldığına göre acbü'z-zenep ismi verilen kemik sayesinde tekrar diriltileceğiz. Bu kemik ne kadar sıcaklık olsa da yanmayan ya da ne kadar soğuk olsa da donmayacak bir yapıda ve bu hali ile diriliş anına kadar kalacaktır. Sonbahar da toprağa bırakılan ve bütün kış boyu toprak altında bekleyen, baharın gelmesi ile filizlenen bir tohum misali diriliş anına kadar kabirde bulunan bu kemik ba's sebebi ile canlanacaktır. Ba's 'a inanmayanlara "Bunları kim diriltecektir?" diyenlere, "Onları ilk defa yaratan

[440] İlyas Çelebi, "Kıyamet", *Kelam El Kitabı*, 6. Bs (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 464.
[441] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 357.

diriltecektir." [442] ayetleri delildir. Dirilişin ruhani mi cismani mi olacağı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Diriliş hem ruhani hem cismani olacağını söyleyebiliriz. Sadece ruhani olduğunu söyleyenler kâinatın işleyişini, baharın gelişi ve yağmurun yağması ile topraktan çeşit çeşit bitkilerin bitmesi gibi örnekler sebebi ile cismani haşri idrak edebilirler. Aslında düşünüldüğü zaman ilk yaratmaya kadir olanın tekrar diriltmeyi de gerçekleştireceğinde şüphe olmaması gerekir. Kaldı ki ayetlere baktığımız zaman Rabbimiz bir nevi insanın yaratılış serüvenini anlatarak yani yaratan, öldüren benim tekrar diriltecek de benim demektedir.[443]

Ba's, Allah'ınb(c.c.) ölünün bütün parçalarını asıl halleri ile topladıktan ve ruhlarını iade etmesi yoluyla kabirlerinden çıkarmasına denir. Ba'sin hakikatine ve cesetlerin haşrolunacağına dair "Sonra muhakkak siz, kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz." [444] ve [445] ayetleri gibi birçok ayet delildir. Filozoflar yok olanın iade edilemeyeceğini düşünerek ba'sı inkâr etmişlerdir. Bizim cesetlerin haşrolunması ile anlatmak istediğimiz Allah Teâlâ insanın asli parçalarını bir araya getirmesi ve ruhunu iade etmesi demektir. Yoksa onların parçaların bir araya gelmesine yok olanın iade edilmesi veya edilmemesi demelerinin bir önemi yoktur. Bunun hakkında geçerli bir delilleri olmamakla beraber söylediklerinin asıl maksada zararı yoktur.[446]

B. Mizan (Vezin)

Kulların iman ve ameller bakımından kıyamet gününde sorguya çekilmelerinin değerlendirilmesine denir. Kur'an'da 24 yerde geçmektedir. Bir kısmı kâinatı bir ahenk ve düzen ile yaratması neticesi anlatılır. Ölçü ve tartı anlamında insanların alışverişlerinde dikkatli olması gerektiği anlamında kullanılır. Kıyamette teraziler kurulacağı bunların adil olacağı, tartıları ağır gelenlerin kurtuluşa ereceği, hafif gelenlerin ise hüsrana uğrayacağı anlatılmaktadır. Eğer biz yaptığımız iyi ve kötü fiillerin amel defterlerimizde kayıt altına alınıp bunun hesabının sorulacağına inanıyorsak mizan denilen tartının olacağına da inanmamız gerekir. Bu tartının mahiyeti konusunda farklı görüşler olmuştur. İnsanın bunun mahiyetini

[442] Yasin, 36/78-79
[443] Mehmet Okuyan, *Kur'ân'a Göre Yedi Aşamada Ahiret* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 88-89.
[444] Mü'minun, 23/16
[445] bkz.Yasin, 36/79
[446] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 248-249.

bilemeyeceğini düşünüp Allah'a bırakanlar olmuştur. Bazı âlimler ise dünyadaki tartı gibi iki gözü ve ortada dili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Amelin maddi bir ağırlık olmaması manevi olmasından yola çıkarak amellerin yazılı olduğu sayfalar veya bu amellerin sahibinin tartılacağı kabul edilmiştir.[447]

Mutezileye mensup bazı âlimler mizandan kast edilenin adalet olduğunu düşünmüşlerdir. Tartı olarak kabul edilmeyeceğini düşünürler. Amellerin miktarını tespit eden bir şey olup mahiyetini yaratan bilir. Dünyadaki tartılar gibi mi veya nasıl bir şekli var bunu biz bilmemekteyiz.[448]

Yazarımızın kitabında vezn ve mizan diye iki başlık bulunmaktadır. Veznin hak olduğuna A'râf süresi 8. ayetini delil getirir.

Mizan için ise amellerin miktarını bildirecek olan şeye denir. Akıl bunun nasıl olduğunu kavramaktan acizdir. Mutezile vezni inkâr etmelerini, "Kulların amelleri araz olduğu için bunların geri verilmesi her ne kadar mümkün ise de tartılabilmesi mümkün değildir. Hem kulların amellerinin ne kadar olduğunu yani miktarını Allah Teâlâ bildiği için tartılması akla aykırı gereksizdir." diye görüş bildirerek savunmuşlardır. Sırrı Paşa'nın Mu'tezile'nin bu görüşüne verdiği cevap şu şekildedir: "Hadiste de belirtildiği gibi tartılacak olan şey, dünyada hafaza meleklerinin kitaplara ve sayfalara geçirdikleri amel kitaplarıdır." Kaldı ki Allah'ın bütün fiileri bir illet maksadı ile olsa da amellerimizin tartılması hususunda Allah'ın bizim bilgimizde olmayan bir hikmeti olabilir. Ayrıca Allah'ın (c.c.) kulların amellerinin miktarını bilmesi de abes icap etmez.[449]

C. Kitap (Amel Defteri)

Amel defteri Kur'an'da kitap ve suhuf isimleriyle geçmektedir. İnsanların işlemiş oldukları her amel kıyamet gününde kendisine sunulacaktır. Cennete girecek olanlar bu kitabı sağından alacak ve bunlara sağ ashabı denilecektir. Cehenneme atılacak olanlar ise solundan veya arkasından alacak olanlara ise sol ashabı denilecektir. Amel defterini okumak için okuma yazma bilmesen de Allah'ın ilhamı

[447] Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere -Sistematik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları-* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2014), 298-299.
[448] Kadî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, trc. İlyas Çelebi, 1. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2: 670.
[449] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 249-250.

ile okunabilecektir. [450] Kur'an'da ayrıca günahkârların defterlerinin Siccin'de iyilerinki ise İliyyin'de olacağı ifade edilmektedir. Bazı müfessirler bu iki kelime ve İsra süresinin 13. Ayetini dikkate alarak amel defterinin insanın aslında olduğu yani amellerimizin bizim üzerimizde birtakım iz ve belirtileri olduğunu söylemişlerdir Bu görüşü şu ayetle delillendirebiliriz. "Kıyamet günü ağızların mühürlenip ellerin ve ayakların insanların işlediği fiiller hakkında şahitlik yapacaktır. (Yasin 36/65) Ayrıca kulak, göz ve deri gibi azaların konuşacağı bildirilir. Kitap şeklinde de verilebilir Bunun mahiyetini bilemeyiz. İnsanların yaptıkları kötü fiileri yapmadığını söylemesi üzerine de azalarımız konuşabilir. Ayetlerde ayrıca her ümmetin de kitabı olacağı bize göstermektedir ki insanlar çevresinden de sorumludur.[451]

Hak ehlinin cümlesinin itikat usullerinden birisi kulun itaat ve günahlarının yazılı olduğu kitabın gerçek olduğudur. Kıyamet gününde müminlere sağ, kâfirlere ise sol ve arkalarından verilmesi gerekir. Kitabın hak olduğuna delalet eden ayetler bulunmaktadır. [452] [453]

D. Sual

Mükellef olan kulların dünyada yaptıklarından kabirde ve kıyamette sorguya çekilmelerine denir. Bazen soru sormak bilgi almaktan ziyade sorulan muhatabı azarlayıp susturma amacı ile de olabilir. Ehl-i Sünnete göre kabirdeki suali ölen kişi anlayıp cevap verebilecektir. Ayrıca kabirdeki azabı ve nimeti tadabilecek kadar bir hayat sahibi olacaktır. Ruhun dünyadaki gibi bedene tamamen iade edileceği konusu tartışmalıdır. Kıyamette yani mahşerde sual vardır. İnsanların hesapları görüldükten sonra sual olacaktır. Peygamberlerin de sualle muhatap olacağı Kur'an'da geçmektedir. Müfessirler bu sualin iki amacı olacağını düşünürler. İlk olarak Allah'ın adaleti gereğidir. İkinci olarak ise Allah'ın mesajlarını insanlara tebliğ edip etmemeleri, ettiler ise ümmetlerin ne cevap verdiğidir. Ayette ümmetlerin kendilerine gönderilen elçiye nasıl cevap verdikleri sualini soracağı anlatılır. [454] İnsanlar her yaptıkları işten kıyamet gününde sorguya çekileceklerdir. Bedenimizi

[450] Işık - Serdar, *Sistematik Kelam-II*, 216.
[451] eş-Şa'rânî Abdülvehhâb, *El-Yevâkıt ve'l-cevâhir İbnü'l-Arabî'nin görüşleri*, trc. Mahmut Çınar, 1. Bs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 2: 1528.
[452] bkz. İsrâ, 17/13; İnşikâk, 84/7-8
[453] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 250.
[454] Kasas, 28/65

nerelerde kullanıp verilen emaneti koruyup korumadığımızdan da sorguya çekileceğiz. Yediğimiz, sahip olduğumuz nimetlerin şükrünü eda edip etmememizden mükellefiz. Nitekim peygamberimizin (s.a.s.) şu hadisini İbn Mesud rivayet etmiştir: "Kıyamet gününde herkes şu beş soruya muhatap olmadan Rabbimizin huzurundan ayrılmaz: Ömrünü nerde tükettiği, gençliğini nerde geçirdiği, malını nerede kazanıp nereye harcadığı ve ilmiyle amel edip etmediğidir." [455] İnsanlar kıyamette kendi günahlarından sorumludur fakat başkalarını doğru yoldan saptıranlar kendi günahlarından ziyade o kimselerin günahlarını da çekeceklerdir. Sualin doğruluğu hadislerle sabittir.[456]

Sırrı Paşa kitabında sual hakkında "sualin hak olduğu hadisle sabittir." demektedir.[457]

E. Havz

Ahirette peygamberimize tahsis edilecek olan havuz için kullanılır. Kevser ise çok, pek çok anlamında bir sıfat ayrıca peygamberimize ayrılan nehirlerin kendisinden doğduğu kaynağa denir. Bu yüzden Havz-ı kevser denir. Kur'an'da havz kelimesi kullanılmıyor fakat kevser isimli bir süre bulunmaktadır[458]. Bu nehrin etrafı incilerle kaplı, kubbelerle çevrili, suyu gümüşten beyaz, miskten daha hoş kokulu, baldan tatlı olduğu rivayet edilir. Bazı rivayetlere göre ise her peygamberin nehri olacak ve o peygambere inanlar onun etrafında olacaktır. Peygamberimizin ise ümmetinin çokluğu ile övüneceği belirtilmektedir. Havzın kenar uzunluğu hakkında farklı yerlerle ilgili tarifler ve etrafı yürüdüğü zaman kaç gün süreceği ile ilgili de farklı rivayetler vardır. Bunun sebebi soran kitlenin anlama kapasitesi ya da o kişilerin bilebildiği bir yer ismi söylenilmiştir. Havzın suyundan içenler ebedi olarak susamayacağı ve içenlerin simalarından belli olacağı rivayet edilmiştir. Peygamberimiz kıyamet gününde havzın etrafında bizleri beklediği zaman bazı insanları simalarından tanıyacak fakat cehenneme götürüldüklerini görünce "Ashabım" diye seslenecek görevli melek ise peygamberimizden sonra bozgunculuk yaptıklarını dinden döndüklerini söyleyecektir. Bu dinden dönenlerin kim olduğu

[455] Tirmizi, "Sıfatü'l- Kıyame", 1
[456] Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, 279-282.
[457] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 250.
[458] Ebû Mansûr Mâtüridî, *Te'vîlât'ül-Kur'ân'dan Tercümeler*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003), 67.

konusunda farklı rivayetler vardır. Bu rivayetteki dinden sadece başka bir dine inanan değil kötü amelleri sebebi ile de denmiş olabilir.

Şii âlimler bu yukarda kast edilen rivayetteki kişilerin peygamberimizden sonra imameti Ali'ye vermeyen ve ona karşı cephe alan sahabe şeklinde yorumlamıştır. Hatta bu rivayetlerini bir rüya ile desteklemeye çalışırlar. Sahabeler hakkında genel bir hüküm vermeleri onların taassupları neticesi sebebi ile de demiş olabilirler bu görüşleri ayrıca sahabe hakkında gerçek olmayan haberler uyduracaklarını aklımıza getirmektedir.[459]

Sırrı Paşa, havz da haktır demektedir. Çünkü Allah Teâlâ "Biz sana kevseri verdik." [460] buyurmuştur. Ayrıca havz hakkında birçok hadis vardır.[461]

F. Sırat

Cehennem üzerine kurulmuş bir köprü olup müminler üzerinden düşmeden geçeceği, inanmayanların ise düşeceği bir köprüdür. Kur'an'da 46 ayette geçmektedir. Doğru yol anlamında olduğunu söylemişlerdir. Mutezili âlimlerinden bazıları iyi davranışlar ve kötü davranışlar için kullanılacağını diyerek köprü olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Nasıl keyfiyetinin olacağı konusunda ayet ve hadisler ışığında görüş belirtebiliriz. Çünkü gaybi konularda biz keyfiyetini bilemeyiz. "İçinizden cehenneme uğramayacak hiçbir kimse yoktur ki; sonra biz Allah'tan sakınanları kurtarırız."[462] ayeti Ehl-i Sünnet'in delilidir. Ayetteki girmeden kast edilenin yakınına varma mı yoksa içinden geçip gitme mi olduğu tartışılmıştır. Peygamberimizin hadislerine göre müminler şimşek hızı ile geçecek, kâfirlerin ise köprüye takılıp düşeceğini haber vermiştir.[463] Köprü için ayrıca kıldan ince kılıçtan keskin diye belirtilir. Bunun doğru olup olmadığında ihtilaf vardır bu söylenilen incelik kâfirlerin geçtiği anı kast ederek söylenmiş olabilir. Şiiler sırat konusunda Allah'ın dünyada imamlara itaat edenlere sırattan geçireceğini ifade etmişlerdir.[464]

---

[459] Mustafa Ertürk, "Havz-ı Kevser", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 546-547.
[460] Kevser, 108/1
[461] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 250.
[462] Meryem, 19/71-72
[463] Buhârî, "Rikâk", 48; Müslim, "İman", 81; İbn Mâce, "Zühd", 33
[464] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 257.

Sırrı Paşa sırat için; cehennemin üzerinde kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprüdür demektedir. Cennet ehli bu köprüden kimi göz kamaştıran şimşek gibi, kimi şiddetli rüzgâr gibi, kimi de hızlı at gibi geçecektir. Cehennem ehlinin ayakları sürçtükten sonra düşecektir. Mutezilenin çoğu sıratı inkâr eder. Ancak bunun doğruluğuna dair birçok hadis vardır.[465]

3.4. Cennet

Cennet "örtmek, gizlemek" anlamındaki cenn kökünden bitki ve kökleri ile toprağı örten bahçe anlamına gelmektedir. Cennete bahçe denmesinin sebebi insanların dünya bahçeleri gibi sınırsız nimetleri olan bir bahçe tasavvur etmelerinden kaynaklanabilir.[466]

A. Cennetin İsimleri

Kur'an'da 147 yerde cennet ismi geçmektedir. Yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçeye benzer şekilde geçer. Altı yerde ise Âdem ve Havva'nın bulunduğu yer olarak geçer. Cennetin şu isimleri vardır:[467]

a.Cennet. Ebedi saadet yurdunu kapsayacak şekilde en çok kullanılan anlamı geniş olan bir isimdir. Ebedi mutluluğun yaşanılacağı yerin anlatımı genellikle cennet ismi ile özdeşleştirilerek anlatılmaktadır. Anlatılan tasvirler hep orası hakkındadır. Bu yüzden insanlar cennete gitmek istiyorum derken cennetin, cennet isimli olan yerini kast eder. Kur'an'da, hadis ve İslami eserlerde genelde bu ismi ile anlatılır.[468]

b.Cennetü'n-Naim. Refah, huzur, mutlu hayat anlamındaki ni'met kelimesinden daha kapsamlı bir anlama sahiptir. İnsanlara mutluluk veren hayattaki her şeyi kapsamaktadır.

c.Adn. İkamet etme ya da ikamet edilen yer anlamındadır. Çoğul olarak kullanılmasına bakarak cennetin tamamını ifade eder.

d. Firdevs. İçinde üzüm bulunan bağ ve bahçeye denir. Cennetin tamamını ya da en yüksek yerin adı da olabilir.

---

[465] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 251.
[466] Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat*, 204.
[467] A.J. Wensinck, *Miftah-u kunuz el-sünne*, trc. Mehmed Fuad Abdulbaki (Lahor: Süheyl Akademi, 1921), 123-128.
[468] Duhan, 44/51-52

e.Hüsna. İyilik yapan kullara Allah'ın misli ile verileceği ve ek yapılacağını anlatan ayetteki hüsna denilenin cennet isimlerinden biri olduğuna ittifak etmişlerdir.

f.Darüsselam. Maddi ve manevi sıkıntılardan korunmuş olmayı ifade eder. Müminlerin kendi aralarında hitap şeklinin selam olacağı konusunda ayetler vardır. Gerçek mutluluk cennette olacaktır. Çünkü orada sıkıntı çekme, hayat tasası, fakirlik, hastalık gibi durumlar olmayacaktır.

g.Darülmukame. İkamet edilecek yer anlamındadır. Cennete giren müminlerin Allah'a hamd ve şükürde bulundukları mekândır.[469]

Diğer İsimleri. Darü'l-Ahire, Akıbetü' d-Dar, Ukbe' d-Dar gibi isimleri vardır. Amel defterlerinin İliyyin de olduğunu ifade eden ayete bakacak olursak cennetin ismi olabilir. Rahmet, rızkun kerim, gurfe kelimeleri de cennet için kullanılmaktadırlar.

B. Cennetin Tasviri

Cennet tasvirleri ile ilgili kaynaklarda farklı farklı anlatımlar bulabiliriz. Dünya hayatı içinde sıkıntılar yaşayan insanların özlediği mekândır. Bu yüzden cennet tasvirlerinin bir kısmı naslara dayanan değil de istenilen ve hayal ürünü olabilmektedir. Bu yüzden cennet tasvirleri cehennem tasvirlerinden daha fazladır. Duyu organlarının ve akıl yürütmenin dışında kalan bir alan olduğu için biz bu konuda bilgileri sahih hadis ve Kur'an ayetlerine bakıp elde etmeliyiz. Peygamberimiz bizim bilgi sahibi olamayacağımız bir alan olduğunu şu hadisi ile dile getiriyor." Ben salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşer zihninin hayal edemeyeceği nimetler hazırladım. [470] Cennetin gökle yerin arzı kadar olduğunu söyleyenler genişliğini ifade etmek için kullanmış olabilirler. İnsanların idrak alanları gökle yer arasında sınırlı olduğu için bu benzetme kullanmıştır. Cennette bozulmayan su ırmakları olacağı bunların süt veya bal akacağı ifade edilmektedir. Çeşit çeşit meyveleri olup kolayca toplanabilen koyu yeşil ağaçların olduğu da anlatılır. Bu ağaçların hurma, nar, kiraz, reyhan, muz gibi meyveleri vardır. Ayrıca tuba adında bir ağacın olduğu da rivayet edilir. Bu

[469] Işık - Serdar, *Sistematik Kelam-II*, 220-224.
[470] Müslim, "Cennet", 2-5

ağacın büyüklüğünden, yapraklarından, çiçeklerinden, meyvelerinden ve gölgesinin olduğundan bahsedilmektedir.[471]

C. Cennet Hayatı ve Ehli

İnsanların en büyük kaygısı yok olmaktan kurtulmaktır. Bunun için sonsuz bir hayat istemektedir. Tabi ki bu hayat iyilik ve güzelliklerin olduğu bir hayat olmalıdır Kur'an'da böyle bir hayat cennet hayatı olarak anlatıldığı için insanlar cennete gitmek istemektedirler. Diğer kitaplar da cennet hayatından bahseder. Ebedi bir mutluluğun olacağı bu hayata insanlar ulaşmak için günümüzde yaşadıkları sıkıntılara, zorluklara katlanırlar. İnsanların sıkıntı çekmelerinin sebebi cennete ulaşmak istemeleridir. Nitekim arzulanan bu hayatı şu ayet çok güzel bir şekilde ifade etmektedir." Gönüllerin arzuladığı, gözlerin hoşlanacağı her şey orada vardır. Ve siz orada ebediyen kalacaksınız." [472] İnsanlar arzuladıkları bu cennette nelerin olacağı hakkında hep akıllarında düşüncelerin olduğu görülmüştür. Günümüzdeki gördükleri her şeyin mesela hayvanların orada olup olmayacağını merak etmişlerdir. Bununla ilgili peygamberimiz onlara şu cevabı vermiştir. " Allah sizi cennete girdirirse orada canınızın istediği ve gözünüzün hoşlandığı her şeyi bulursunuz." [473] Bu hadis aklımıza şu soruyu getirebilir. "Her şey gerçekleşecek ise zarar verici kötü şeylerde mi gerçekleşecektir.?" Cevap verecek olursak, cennete giren insanların her türlü şekilde kusurlarından arınmış olacakları için böyle bir istekleri olmayacaktır. Cennetteki nimetlerden bahsedecek olursak ilkin havyar olacağı, ekmek, meyve, su, süt, şarap gibi şeylerin de olacağını belirtebiliriz. Ama bunların dünyadaki nimetlerin aynısı olacağını düşünmeyelim. Bunlar belki isim olarak aynı olabilir. Gerçekte nasıl olacağını Allah daha iyi bilir.[474]

Cennette Allah'ın görülmesine gelecek olursak çoğu âlim görülebileceğini savunur. Mutezilenin bazı âlimleri görülmeyeceğini savunur. Allah dilerse o zaman mesafeleri ortadan kaldırır ve insana kendisini görebilme yeteneğini verecektir. Çünkü insan Allah'ın bahşettiği kadar yeri görebilir. Allah'ı görmek bizim bilemediğimiz şartlar da gerçekleşebilir. Cennet hayatından bahseden eserlerin geneline baktığımızda insanların ruh ve bedenden oluşabileceğini ve maddi bazı

[471] Arslan - Bozkurt, *Sistematîk Kelâm*, 402.
[472] Zuhruf, 43/71
[473] Tirmizi, "Sıfatü'l- Cennet", 11
[474] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 488-490.

mekânların olacağını anlamaktayız. Mutasavvıflar cennet hayatının bedenle olacağını kabul etmiyor.[475]

Cennet ehlinin iman ve salih amel sahiplerinin gireceği söylenir ama bunlardan ziyade akıl baliğ olmamış çocuklar, deliler ve fetret döneminde yaşamış insanlar cennete gireceği söylenmiştir. Fetret devrinde yaşamış insanların cennete girmesi konusu tartışmalıdır. Yani bir peygamberin tebliğinden haberdar olmayan İslam yurdunda yaşamamış insanların kâinata bakıp tefekkür ederek Allah'ı bulabilirler. Ama Allah'ın bizden istediği emir ve yasaklardan haberleri olmadığı için bir nevi çocuklar ve deliler gibi hüküm sahibi olacaklardır. Bazı âlimler cennete fakirlerin zenginlerden önce gireceğini söylemişledir. Bunun farklı sebepleri olabilir zenginlerin mallarının çokluğu sebebi ile verecekleri hesabın daha uzun sürmesi nedeniyle olabilir. Cennet ehlinin kimler olacağı, kimin cennete daha erken gireceği gibi konular hakkında ayet ve hadis dışında görüş ileri süremeyiz. Asıl cennet ehlinin kimler olacağını Allah'tan başka kimse bilemez.

D. Cennetin Halen Mevcut Olup Olmadığı

Çoğu insanın düşüncesine göre cennet mevcuttur. Hz. Âdem cennetten yasak elmayı yediği için kovulduğuna göre mevcuttu ki kovuldu. Böyle bir yer halen mevcut olmasa nasıl bulunmayan bir mekândan kovulabilir. Tabi şu an mevcut ise yeri nerede olduğu meselesi ile karşılaşırız. Bu konu hakkında kesin bir hüküm vermek doğru değildir. Yeri göklerde veya yerin altında olacağı söylenmektedir. Bu görüşlerden göklerde olduğu kanaati yaygındır. Cehennemin de en aşağılarda olacağı söylenmektedir. Mesela tencerenin içindeki suyun kaynaması için sıcaklığın aşağıdan gelmesi gerekir. Cehennemin aşağıda olduğunu sıcaklığı ile cennetteki nimetlerin bir nevi bitkilerin, ağaçların cehennemin sıcaklığı ile olgunlaştığı söylenmektedir. Bunun gibi görüşler naslara dayalı yapılmamış olabilir. Âlimlerin kendi görüşlerine dayanmaktadır. Mevcut ise nerede olduğu hakkında kesin bir şekilde ifade edemeyiz. Sadece naslara dayanarak mevcut olduğunu söyleyebiliriz.[476]

[475] İlyas Çelebi, "Ölüm ve Sonrası", *Kelam El Kitabı*, 6. Bs (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 606.
[476] Bekir Topaloğlu, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 7: 385.

3.5. Cehennem

Cehennem, "Derin kuyu, hayırsız, uğursuz" anlamına gelen inkâr eden ve günah işleyen kimselerin kıyamet gününde cezalandırılacakları yere denir. Ölümden sonrası inancı genelde diğer dinlerde de vardır. İyi davranışları ödüllendirileceği gibi kötü davranış yapan insanlarda cezalandırılacaklardır. Yahudilik, Mecusilik, Hinduizm, Budizm gibi dinlerde de farklı farklı cehennem inançları mevcuttur.[477]

A. Cehennemin İsimleri

Cehennemin tabakaları veya azap çeşitleri de isim olarak verilmiş olabilir. Ateş anlamındaki nar kelimesi veya lezâ, saîr, hutame gibi kelimelerde cehennemin sıcaklığını anlatan isimlerdir. Cehennemin yedi kapısı olacağından yola çıkarak bu isimleri şöyle sıralayabiliriz:

a.Cehennem. Bu tabakanın azabının en hafif olacağı ve en üst tabaka olacağı anlatılır. Sünni âlimlere göre azabı az olan günah sahibi müminler burada olacaktır. Cehennem genel olarak bütün azap yerlerini ifade eder.

b.Cahim. Kat kat yanan, alevi ve ısısı yüksek olan yere denir. 26 ayette ve bazı hadislerde geçer.

c.Haviye. Uçurum, derin çukur anlamında olup Kur'an'da bir yerde geçer.

d.Hutame. Kırmak, ufalayıp tahrip etmek anlamında Kur'an'da bir yerde geçer. Hümeze süresindeki anlamı kelime anlamı ile aynıdır.[478] Tutuşmuş bir ateş günümüzde de önüne kattığı yerleri yıkar, tahrip eder.

e.Leza. Halis ateş anlamında Kur'an'da bir yerde geçer.

f.Sair. Kur'an'da 17 yerde geçer. Tutuşturulmuş alevli ateş anlamındadır.

g.Sakar. Yaktığı şeyi mahvetmekle kalmayıp yanmaya devam edip kavuran anlamındadır.

Cehennem için ayrıca azabü'l-harîk, hamîm, siccîn, gay, veyl, dârü'l-bevâr gibi isimlerde kullanılmaktadır.[479]

B. Cehennemin Tasviri

[477] Çelebi - Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 59.
[478] el-Hümeze, 104/4-7
[479] Okuyan, *Kur'ân'a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, 223-225.

Cehennem bizim duyularımıza dayanan bir şekilde varlığını yani akıl yoluyla bulunmamaktadır. Naslara bağlı olarak varlığını açıklarız. Âlimlerin cehennemin yedi kapısı olacağını savunurlar. Bu kapıların sıralaması konusunda farklı görüşler vardır. Birincisinin cehennem olacağı, en altta bulunanın haviye olacağını ya da yukardan aşağıya sıralanacak olursa; Lezâ, hutame, saîr, sakar, cahîm olabileceği görüşüne varmışlardır. Tabi ki bu kesin bir sıralama değildir. En üst tabaka da münafıkların olacağı görüşü de vardır. Bazı âlimler cehennem için abartılı ifadeler kullanmışlardır. Bu ifadeler hayali unsurlar da olabilir. Ayetlere baktığımız zaman cehennemlik insanların simalarından tanınacağını, saçlarından ve ayaklarından yakalanıp yüz üstü cehenneme atılacaklar ve o yerin sesini duyacaklardır. Zakkum adı verilen bir ağacın olduğu ve cehennem içeceklerinin kaynar su olduğu Kur'an'da anlatılmaktadır.[480]

C. Cehennem Ehli

Cehenneme doğru yaratılıştan ayrılıp inkâra yönelen oraya girmeye layık olanlar girecektir. Allah'a ortaklar koşanlar, münafık olanlar, Allah'ın emirlerini yerine getirmeyenler cehenneme gireceklerdir. Cehennem ile ilgili ayetler incelendiğinde görülür ki müminlerin de cehenneme uğrayacağı ve sonra cennete girecekleridir. Ayetlere bakacak olursak cehenneme gireceklerin zalim, günaha saplanmış, laf taşıyan, sürekli yemin eden gibi insanların olduğu söylenebilir.

D. Cehennemin Halen Mevcut Olup Olmadığı

Cehennemin günümüzde halen mevcut olup olmadığı meselesine gelecek olursak Cehmiyye, Mutezile ve Haricilerden bazıları diyorlar ki günümüzde cennet ve cehennem yoktur ve kıyamet gerçekleştikten sonra cehennem ve cennet yaratılacak diyorlar. Ceza veya mükâfat olacağımız yerlerin kıyametten önce yaratılmayacağı görüşündedirler. Çünkü kıyamet koptuğunda her yer yerle bir olacağı için cennet ve cehennem de helak olur ve bu da Allah'ın hikmetinin bir gereği olmaz. Onlara göre tekrar yaratılması gerekir bu da abes bir durumdur. İslam bilginlerinin çoğu ise cehennem halen mevcuttur demektedirler. Buna dellilleri ise Âdem ve Havvâ'nın kıssası, cehennem ile ilgili Kur'an'da mazi sigasının kullanılması ve peygamberimize bu yerin gösterilmesidir. Yerinin nerede olduğu

[480] Gölcük - Toprak, *Kelam Tarihi*, 485.

hakkında net bir görüş yoktur. Genel görüş cehennemin aşağıda yani yerin altında olduğudur.[481]

Yazarımız kitabında cennet ve cehennemi beraber ele almıştır. Ama biz cennet ve cehennemin önemine binaen ayrı ayrı ele almayı uygun bulduk. Yazarımız cennet ve cehennemin gerçek olduğunu ve ikisi hakkında birçok ayet ve hadis geldiğini söylemiştir. Cennet ve cehennem şu an mevcutturlar ve sonsuzdurlar. Mu'tezile'nin çoğu "cennet ve cehennemin şuan mevcut olmadığını ve ceza gününde yaratılacaklardır" demektedirler. Bununla birlikte Âdem ve Havva (a.s.) hakkında meşhur olan kıssa göstermektedir ki, cennet ve cehennemin inanan ve kâfir için hazırlanmış olduğu hakkındaki nasslar bu ikisinin şu an yaratılmış ve mevcut olduğuna delil olarak gösterilebilir.

Cennet ve cehennem fani olmaz. Bakî ve ikisi daimdir. Ehilleri de fenâ bulmaz. Çünkü Allah bunlar içindeki ehilleri hakkında ebedi kalacaklarını söylemiştir. Cehmiyye cennet ve cehennemin de, ehillerinin de yok olacağını söylemişlerdir. Bu sözleri kitap, sünnet ve ümmetin icmâına ters olup batıl olduğuna şüphe yoktur.[482]

3.6.Günahlar

Günah suç anlamında olup bütün dinlerde vardır. Dinlerin yapılmasını istediği şeyleri yapmayana ya da yasak olarak koyduğu şeyleri yapan kimselere verdiği cezaya denir. Cahiliye döneminde de günah anlayışı vardı ama ölümden sonrasına inanmadıkları için günahı bu dünyada başlarına gelen olaylara bağlamışlardır. Kur'an ve hadislerde günahı ifade edecek pek çok terim kullanılır. Ayrıca Kur'an'da günah ikiye ayrılır. Büyük ve küçük günahlar diye adlandırılır. Günahlar içinde en büyüğü şirktir. Ayrıca ebedi azaba sebep olur. Günahtan sadece yapan kişi sorumludur. Kimse kimsenin günahından dolayı ceza çekmez. Sadece kötü bir fiilin işlenmesine sebep olup onun ardından başka insanlarda o fiili yapmaya devam ederse sebep olduğu için yapanların günahından çeker. Bazen kullar

[481] Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 230-232.
[482] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 251-252.

günahlarının karşılığını bu dünyada da çekerler. Mesela bazı kavimlerin helak olmaları buna örnektir.[483]

Günahlar, Hak Teâlâ kendisine ortak koşulma dışındaki günahları dilerse af eder, iman, imanın karşılığı, iman ve İslam'ın gerekliliği konuları bakabildiğimiz kelam kitaplarında Sem'iyyat konusu içerisinde yer almamıştır. Ama yazarımız bu konuları kitabının Meâd konusunda yer verdiği için bizde bu konuları anlatacağız.

Günahlar konusunda yazarımız sadece büyük günahlardan bahsetmiştir. Büyük günahlar mümini imandan çıkarmaz kâfir de yapmaz. Büyük günahların sayısı konusunda rivayetler farklı farklıdır. İbn Ömer'e göre dokuzdur. Bunlar; Allah'a ortak koşmak, Haksız yere birini öldürmek, (İster kendisini öldürürse buna intihar denir. İster başkasını öldürsün.) iffetli birine iftira atmak, zina, savaştan kaçmak, sihir, yetim malı yemek, anne babaya itaatsizlik, Harem'de yapılması yasak olan fiili yapmak demiştir Bunlara ek olarak Ebû Hüreyre faiz yemeği eklemiş. Hz. Ali ise içki içmeyi eklemiştir.

Büyük günahlar için denilmiştir ki Allah'ın yapılmasını yasakladığı fiilleri yapmaktır. Her günah üstündeki günahlara göre küçüktür. Aşağısındakilere nispetle de büyüktür. Küfürden büyük bir günah yoktur. Bundan maksat küfür dışındaki büyük günahlar kulu imandan çıkarmaz. Mutezile "büyük günah işleyen mümin de değil, kâfir de değil. El-menzile beyne'l-menzileteyn yani orta yerdedir." demiştir. Hâlbuki küfür ve iman arasında bir mertebe düşünülemez. Havâric ise büyük günah işleyenin kâfir olduğunu savunur.

Ehl-i Sünnete göre hakiki iman kalp ile tasdiktir. Mü'min kulu imandan çıkarması için imana denk bir şey olması gerekir. Asrısaadetten günümüze gelene kadar bilinen bir husus Mü'min olmayan kişilerin cenaze namazı kılınmaz ve dua edilmez sözü bilinir ama Ehl-i Kıble'den olanın tevbesiz vefat etse de (büyük günah işlediği bilinse de) cenaze namazı kılınır ve dua okunması caiz olduğuna göre büyük günah işleyenler kâfir sayılmaz.[484]

A.Hak Teâlâ Kendisine Ortak Koşulma Dışında Günahları Dilerse Af Eder

[483] Adil Bebek, "Günah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 282-284.
[484] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 253-257.

"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan günahları ise dilediği kimseler için bağışlar." [485] Yazar bu ayetle başlayarak aslında anlatmak istediği şeyi özetlemiştir. Allah'a ortak koşma en büyük cinayet olduğundan Allah yalnız onu affetmez. Bunun dışında mümin kullarının dilediklerinin büyük ve küçük günahlarını bağışlar. Tevbeye ulaşmış olsa da olmasa da bağışlar. Küçük günahlar üzerine ceza verilmesi gerekir. Büyük günahlar af edilir ama haramı helal saymış ise onlar af edilmez. Çünkü haramı helal eylemek küfürdür. Allah'a şirkin af edilmeyeceği icmâ ile sabittir. Aklen caiz olup olmamasında ihtilaf etmişlerdir. Haramı helal saymak küfürdür. Çünkü Kur'an'daki pek çok hükmü değiştirmiş olursa isyan edenler bu şekilde kendilerinin cehenneme girmeyeceklerini savunurlar.

Mu'tezile büyük günah işleyenin tevbe etmez ise af edilmeyeceğini savunur. Ama Mu'tezile'nin bu görüşüne yukarıda ifade ettiğimiz ayet işaret eder ki Allah'a ortak koşma dışındaki günahların hiçbir şarta bağlı olmadan af edileceği söylenir. Bu ayette ifade edileni Mu'tezile küçük günah ve tevbe edilen büyük günah diye sınırlandırmıştır. Mu'tezile "Büyük günah işleyen af edilir ise günaha devam eder ve başkalarını da teşvik eder." demektedir.[486]

3.7. Şefaat

Ahirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmalarına şefaat denir. Putperest kavimler putların kendilerine şef olduğunu yani destekçileri olarak kabul etmektedirler. Hadislerde peygamberimiz başta olmak üzere diğer peygamberlerin, melekler ve salih kulların büyük günah işleyen mümine şefaat edeceği belirtilmektedir.[487] Ölünün bağışlanması için dua etmenin bir nevi onun için şefaat isteme olarak yorumlanmıştır. Peygamberimizin hadislerinde ilk şefaat edeceği kimselerin cennet ehli olan milletler olduğu daha sonra ise cehenneme giren günahkârlara şefaat edecektir.[488] Ahirette şefaatin olmayacağı görüşü kâfirler yani Allah'ı inkâr edenler hakkındadır. Dünyada ilahi emirlere uygun şefaat istenebilir. Mesela peygamberimiz zamanında yağmur duası yapmasını istemeleri buna bir

[485] Nisâ, 4/48, 116
[486] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 258-262.
[487] Buhârî, "Tevhîd",24
[488] Buhârî, "Tevhîd", 19,24, "Rikâk", 51

örnektir. Selefi âlimler ve Vehhabilere göre şefaat beklemek Allah'tan başkasına dua etmek diye bir nevi şirk olarak görmüşlerdir.[489]

Yazarımız Sırrı Giridî eserinde peygamberler ve hayırlı kimselerin büyük günah işleyenler hakkında şefaati sabit olduğunu belirtir. Peygamber ve hayırlı kimselerin şefaati, şefaat olmadan bile af ve mağfiretin mümkün olacağı hakkında ortaya çıkan beyana dayandırılmıştır. Çünkü isyan ehlinin yaptıkları iyi fiiller ile Allah'ın şefaat olmadan da af ettiği için peygamber ve iyilik sahibi insanların şefaatinin olması bu sebepledir.

Şefaatin olduğuna birinci delili, şu iki ayettir:" Hem kendin için, hem de mümin kadın ve erkeklerin günahlarının bağışlanmasını dile!" [490] , "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez." [491] Bu ayetler şefaatin olduğuna delildir. İkinci ayet kâfirlerin o gün nasıl şiddetli azaba maruz kalacaklarını ve o can havli ile şefaat isteyeceklerini ama olmayacağını anlatmaktadır. Ayrıca tek kendileri değil şefaat umdukları kişilerin de kendilerine faydaları olmayacağı anlatılmaktadır.

İkinci delili ise peygamberimizin "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."[492] hadisidir. Bu hadis mütevatir manasındadır.

Mutezile tevbe etmedikçe günahkârların af edilmeyeceğinden yola çıkarak şefaatin olmadığını öne sürmüştür. Bu konuda ayetlerden delil getirmiş. Fakat ayetlerdeki hitap kâfirlere yöneliktir. Günahkâr mü'minlerin şefaatle affedileceği ayet, hadis ve ümmetin icmâsıyla sabittir.[493]

3.8.İman ve Mahiyeti

Mü'min olan büyük günah sahipleri ebedi olarak cehennemde kalmazlar. Her ne kadar tevbe etmeden vefat etse de böyledir. Mü'minler iyi amellerinin karşılığını cehennemden önce görmesi âlimlerin ittifakı ile geçerli değildir. Cehennemden çıktıktan sonra nimet yurduna gireceği belirlenmiştir. Her bir hayrın karşılığını göreceğimiz ayetle sabittir. [494] [495]

---

[489] Beyzâvî, *Tavali'ul Envar*, 246-247.
[490] Muhammed, 47/19
[491] Müdessir, 74/48
[492] İbn Mâce, "Zühd", 26
[493] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 263-265.
[494] bkz. Zilzal, 99/7
[495] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 267.

Ne kadar asi ve günahkâr da olsa büyük günah sahibi iman ehli cezasını çektikten sonra oradan imanının karşılığı olarak cennete girecektir. Pek çok ayet müminlerin cennet ehli olup cehennemde ebedi kalmayacaklarını söyler. Cehennemde ebedi kalmak en büyük cezadır ki küfür sahibine has kılınmıştır. Kâfirler dışında müminlerin de ebedi olarak cehennemde kalması adil olmaz. [496]

Mutezile'ye göre cehenneme girenler orada daima kalırlar. Çünkü onlara göre cehenneme girecek olanlar ya kâfirlerdir ya da tevbe etmeden ölen büyük günah sahipleridir. Bu konuda iki delil öne sürerler. Birincisi, tevbe etmeden ölen büyük günah sahibi azabı hak eder. Azap öyle bir durumdur ki kesilmeden ebedi devam eder. Ayrıca üç ayeti delil olarak gösterirler. Bu ayetlerden biri "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir." [497] Sırrı Giridî'nin cevabı: Tevbe etmeden vefat eden büyük günah sahibini Allah isterse af eder, dilerse bir süre cehennemde durdurduktan sonra cennete alır. Sevap, Allah'ın rahmetidir. Azap ise adil olmasının bir sonucudur. İkincisi ise tevbe etmeden ölen büyük günah sahibinin ebedi kalacağına dair ayetler öne sürmektedir. [498] Ayetler için ise yazarımız der ki; Öldüren kimse mümin değil, kâfirdir. Allah'ın koyduğu sınırları aşan, kalbinde doğruluk emaresi kalmayacak şekilde hataya düşen kimseye ve kötülükleri kendisini kuşatan kimse mümin değildir.[499]

A.İman

İnanmak, din adına duyurduğu şeylerde peygamberi doğrulamak demektir. Peygamberlerin Allah'tan aldığı kesin bir şekilde tebliğ ettiği hususlarda doğrulayıp, ona inanmaktır. Kur'an'da iman konusunda insanların hür kılındığı anlatılmaktadır. Ayrıca iman ve salih amel işleyenlerinde cennete gireceği anlatılır. Ehl-i Sünnete göre iman kalp ile tasdiktir.[500]

Yazarımıza göre imanın iki manası vardır. Biri dini manası olarak peygamberimizin Allah katından getirdiği kesin ilimle bilinen her şeye toptan kalp

[496] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 268.
[497] Nisa, 4/93
[498] bkz. Nisâ, 4/93; Cin, 72/23; Bakara, 2/81
[499] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 269-270.
[500] A. Saim Kılavuz, *İman ve Küfür Sınırı Tekfîr Mes'elesi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1982), 19-20.

ile tasdik, dil ile ikrar etmeye denir. Diğeri ise dil manasıdır ki, kesin tasdik ile inanmak ve haber verenin hem kendini hem hükmünü anlayıp kabul etmektir.[501]

İmam Gazzâli (v.505/1111) inanmanın o kişiye teslim olma demek olduğunu açıklamıştır. İhyâü Ulûmid-dîn isimli eserinde demektedir ki; İman sözlükte tasdikten ibarettir. Tasdikin yeri insanın kalbidir. Dil ona tercümandır. Teslimin özel bir yeri yoktur. Genellikle kalp ve dil gibi vücut azalarında eseri görülür. İslam daha genel, iman ise özeldir. İman, İslam'ın en şerefli kısmıdır. Her tasdik, teslimdir. Fakat her teslim, tasdik değildir. [502]

Kâfir olduğu açıkça belli olan kişilerin imanı olduğunu söylememiz doğru olmaz. Müşrikler Allah'ın varlığını, sıfatını doğrulasa da Allah'ın bir olduğunu kabul etmedikten sonra iman etmiş olmaz. Tasdik etme ile ikrar etme arasında büyük farklar vardır. Tasdik öyle bir şarttır ki gerek seçme de gerek zorlama ile olsa dahi düşme yani kaybolma ihtimali yoktur. İkrarın ise bazı durumlarda düşme ihtimali vardır. Mesela zorlama anında Allah'a inandığını söylememek gibidir. Çünkü tasdik kişinin kalbinde olan bir hal olduğu için uykuda veya gaflette dahi olsa bakidir. Mümin şuan ve geçmişte iman edip, imanına yalan alameti girmeyen kimseye denir.[503]

İmanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar olduğunu Serahsî (v.483/1090), Pezdevi (v.482/1089), Ebû Hanife (v.150/767) gibi âlimler kabul etmiştir. İnsan ceset ve ruhtan ibarettir. Her ikisi de imandan başka başka hissedar olması gerekmektedir. Tasdik, ruhun; İkrar, cesedin görevidir.[504]

Cumhurun görüşüne göre iman, kalp ile tasdikten ibarettir. Dil ile ikrar sadece dünya hükümlerinde geçerlidir. Kalp ile tasdik eden gizli olarak inanmaktadır. Açık bir şekilde inandığına bir alamet göstermesine gerek yoktur. Çünkü Allah katında mümindir. (Dünyanın hükümlerine göre mümin değilse de) Bunun tersi de olabilir dili ile ikrar ettiği halde kalbi ile tasdik etmeyen kimse dünya

[501] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 271.
[502] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 272.
[503] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 274-275.
[504] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 275-276.

hükümlerine göre mümin sayılsa da Allah katında mümin değildir. Münafık buna örnektir. Matürîdî bu görüşü savunur.[505]

Üsâme (r.a.) (v.54/674) görevlendirildiği bir seriyye de "La İlahe İllallah" dediği halde birini öldürmüştür. Peygamberimiz bunu duyunca neden öldürdüğünü sorar. "Allah'ın birliğini kalbi ile tasdik etmedi." der. Peygamberimiz ise "Kalbini yardın mı?" demesi bize açık olana bakarak hüküm vermememiz gerektiğini asıl olanın kalp ile inanmak olduğunu bu olaydan anlıyoruz.[506]

Bazı âlimlere göre iman dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve erkân ile amelin birleşmesinden ibarettir. Sırrı Paşa bu görüşü reddeden Ömer Nesefi' nin (v.537/1142) görüşünü vermektedir: "Amel itaat demektir. Amel kendi zatında artsa bile iman artmaz ve eksilmez." Bu konuda iki makam vardır. Birincisi, ameli imanın içine dâhil etmeyenlerdir. Yani amel, imandan bir cüz değildir. Hakiki iman tasdikten ibarettir. Kitap ve sünnette ameller iman üzerine atıf olunmuştur. Atıf ise mügâyereti ve matufunu içerdiği bilinir. Yani iman ve amelin birbirinden farklı olması gerekir. İmanın doğruluğu amelle şart kılınmıştır.[507]

İkincisi ise, Hakiki iman artmaz, eksilmez. Kişinin kalp ile tasdik etmesi ile ister iyilik yapsın ister kötülük yapsın kalbi o hal üzere kalır. İmanın artması durumu Ebû Hanife'nin dediği gibi sadece sahabe döneminde her yeni hüküm geldiği için geçerli olabilir. Sahabe öncelikle icmali iman ile iman ettikten sonra farzlar birer birer geldikçe bunların hepsine ayrı ayrı iman ettikleri için imanları artardı. Çünkü iman, imana vacip olan şeylerin çoğalması ile çoğalırdı. Tafsili imanın, icmali imana göre daha tam ve fazla olduğunda şüphe yoktur. Çünkü tafsili iman ibadetlerin olması ile daha fazla olur. Yoksa başka bir fark yoktur. İmanın artmasından maksat sadece imanın meyvelerinin, nurunun fazla olmasıdır. Azalmasından kasıt ise günahlar ve kötülükler sebebiyle eksilmedir. Bununla ilgili İbn Ömer peygamberimizin böyle bir soruya "cennete kadar artar, cehenneme kadar azalır." cevabını verdiğini rivayet eder. Amel imandan cüz diyenlere göre zaten iman artar ve eksilir. Cüz olmadığını kabul edenlere göre ise artmaz ve eksilmez.[508]

[505] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 276.
[506] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 277.
[507] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 280-281.
[508] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 282-283.

3.9. İslam İlişkisi

İman ve İslam ayrılmaz bir bütündür. İman ve İslam'ın arasında fark olduğunu iddia edene şu soruyu sormak gerekir." Mümin olup Müslüman olmayana ya da Müslüman olup mümin olmayan kimsenin hükmü nedir?" Eğer ikisini farklı olduğuna dair bir hüküm verirse o zaman sözümüz geçersiz olur. Ama şu ayette ifade edildiği gibi denilirse, "Bedeviler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. Fakat boyun eğdik" deyiniz. Henüz iman kalplerinize girmedi." [509] İman olmadan İslam'ın olmayacağına delildir. Sırrı Paşa'nın bunlara cevabı şöyledir: Dinimizde açık ve gizli anlamı ile açıklanan İslam, iman olmaksızın bulunamaz. Ayette anlatan İslam gizli anlamı olmadan açık hali ile İslam'a girenler kast edilir. Yani bu anlamdaki Müslüman dili ile Müslüman olduğunu söylediği halde gizli, kalbinde doğrulamayan kişilerdir.[510]

İmanın iki manası vardır. Birisi dil anlamı ki birinin söylediği şeyleri doğrulamak anlamındadır. İkinci anlamı dindeki anlamı ki önce de ifade etmiştik. Allah Teâlâ'ya ve peygamberimize emir ve nehiylerden haber verdikleri şeylerde inanmaktır. İslam'ın da iki anlamı vardır. Birisi dil anlamı ki, gizli anlamı olmadan gerçek anlamıdır. İkincisi ise, gizli ve açık anlamıdır. İslam'ın yukarda ayette geçen anlamı dil anlamıdır. İslam'ı amelden ibaret görenler kalbin tasdiki olmadığını düşünenler İslam'ın beş şartını ifade eden hadisi öne sürerler. Ama hadis İslam'ın meyveleri, alametleri olan namaz kılmak, oruç tutmak gibi beş esası olduğu için onları zikretmiştir. Yine başka bir hadisinde peygamberimiz (s.a.s) imanın yetmiş şube olduğunu en yüce olanının "La İlahe İllallah" demek olduğunu, en aşağı olanının ise yolda eza veren bir şeyi çekmek diye ifade etmiştir.[511]

Allah'ın kendisini sevdiği kişi, bazen her çeşit günahı işleyen kişi gibi olabilir. İman ettikten sonra dinden dönen kimseler örnek gösterilebilir. Her çeşit günahı işleyen kişi de bazen Allah'ın sevdiği kişi olabilir. Küfre girdikten sonra iman etmesi gibidir.[512]

---

[509] Hucurat, 49/14
[510] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 288.
[511] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 289-291.
[512] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 293.

3.10. Müteferrik Konular

Sırrı Paşa Nakdü'l-Kelâm isimli kitabının son kısmında çeşitli konular hakkında bilgiler vermektedir. Ancak 19. Yüzyılda yazdığı kitabında dahil ettiği bu konular şuan kelâm ilminin alanından ziyade, fıkıh ilminin alanına daha çok girdiği için kısaca bu konulara değinilecektir.[513]

A. Mesh Üzerine Meshetmek

Yolculukta ve ikamette mesh üzerine meshetmek caizdir. Çünkü meshin caizliği haber-i meşhur ile sabittir. Hz. Ali b. Ebî Tâlib, peygamberimize mesh üzerine meshi sordular. Peygamberimiz (s.a.v.) " Yolcu için üç gün üç gece olduğunu, ikamet eden için ise bir gün bir gece olduğunu" buyurdular. Mesh üzerine meshi caiz görmeyen kimse ehl-i bid'attandır.[514]

B. Nebîz Şerbetinin Helalliği

Hurma şerbeti haram değildir. Nebîz, hurma veya kuru üzümü ıslatıldıktan sonra topraktan bir küpün içinde ekşitilerek elde edilen içeceğe denir. İslâm ortaya çıktığında, nebîzi kullanmak ve almak yasaklanmıştır. Çünkü o zaman nebîzin kurutulduğu küpler şarap konulan bir malzeme idi. Sonra bu yasağın kalkması ile Ehl-i Sünnet nebîzin haram olmadığı konusunda ittifak etti. Rafizîler ise bu konuda Eh-i Sünnet'e muhâlefet ederek nebîzin alınmasının ve içilmesinin haram olduğunu ifade ettiler. Ehl-i Sünnetin çoğu eğer nebîz sarhoşluk verecek derecede keskinleşmemesi şartı ile haram değil demiştir. Yoksa sarhoş edecek hale gelirse azı da çoğu da haram olduğuna ittifak etmişlerdir.[515]

C. Ölülere Dua

Hayat sahibi olanların ölüler için duaları, onlar için yaptıkları tasadduklar ölülere fayda verir. Mu'tezile bu konu için "Allah'ın kazasının değişmeyeceğini, herkes kendi kazancı ile sorumludur. Kişi kendi yaptığı ameli ile ceza görür. Başkasının yaptığı ile cezalandırılmaz." diyerek Ehl-i Sünnet'e muhalefet etmiştir. Ehl-i Sünnetin delili ise ölülere, özellikle cenaze namazında dua ile ilgili gelen sahih hadislerdir. Duanın ölülere faydası olmasaydı, selefin ölülere duaları manasız olurdu.

---

[513] Bu çeşitli konular hakkında bkz. Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 340-356.
[514] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 340.
[515] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 342.

Sa'd b. Ubâde'den rivayet edildiğine göre, peygamberimize " Ya Resûlallah, Sa'd'ın annesi vefat etti. Onun için hangi sadaka daha faziletlidir?" diye sormuşlardır. Peygamberimiz cevap olarak "Sudur" buyurmuştur. Bunun üzerine Sa'd annesinin ruhu için bir su kuyusu yaptırıp vakfetmştir.[516]

D. Duaya İcâbet

Allah Teâlâ dualara kabul ve icâbet, hâcâtı kazâ eder. Allah Teâlâ'nın duaları kabul edeceğine dair ayetler vardır. [517] Duanın kabul edilmesi hakkındaki asıl ve ilkeler şunlardır: Doğru niyet, halis bir duygu ve kalp huzurudur.[518]

E. İctihat ve Müctehit

Müctehit, ictihat ettiği şer'i ve akli alanlarda usul ve füruuyla ilgili kısımlarda bazen hata bazen de isabet eder. Bazı Eş'arîler ve bazı Mu'tezile "müctehid, kesin olarak delili olmayan şeriatın ferî meselelerinde isabet eder" demektedirler.

İctihad ile ilgili bir konuda müctehidin içtihadından önce, Allah Teâlâ'nın belirli bir hükmü ya vardır ya yoktur. Eğer varsa o hükme delalet eden bir ilâhî delil de ya vardır ya yoktur. Şayet bu delil varsa ya kat'idir ya zannîdir. Bu dört ihtimalden her birini bir cemaat savunmaktadır. Tercih edilen hüküm ise her olayda hüküm belirlidir. Müctehid eğer o hükmü bulursa isabet etmiş olmaktadır. Bulamazsa hata etmektedir. O belirli hüküm derkâr olan gizliliğinden dolayı müctehid ona isabetle mükellef değildir. Bu sebepten ötürü müctehid hatasında mazurdur. Belki de hatası ile me'cûrdur.

Müctehid belirli bir hükmü isabetle mükellef değilse içtihadında hata etse de günahkâr olmaz. Bu durumda ihtilaf yoktur. İhtilaf edilen konu müçtehidin hatası neden kaynaklanıyor? Hem ictihad edilen konuda istinad ettiği delil de hem de onunla bi'l-istidlâl verdiği hükümde mi hata ediyor? Yokda delilde değil, nu delille bi'l-istidlâl verdiği hükümde mi hata ediyor? İşte ihtilaf edilen konular bunlardır.

İşte Ebu Mansur'un da (Ma'turidi) savunduğu görüş hükümde hata eden müctehid eğer şartlar ve rükünları bir araya getirirse elde ettiği delilde isabet etmiş ise, itibârâttan mükellef olduğu görevi yerine getirmiş olur. Çünkü ictihad

[516] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 353.
[517] bkz. Mü'min, 40/60
[518] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm,* 355.

konularında delili hak olan kat'i delil mükellef müctehid üzerine vacip değildir. Müctehid olan her konuda isabetle mükellef olmayıp hata edebilir.[519]

[519] Giridî, *Nakdü'l-Kelâm*, 368-360.

SONUÇ

Sırrı Giridî 1845 yılında Girit'in Kandiye kasabasında doğmuştur. On altı yaşında memuriyet hayatına kâtiplik ile başlamıştır. Sonra divan efendiliği, mektupçu muavinliği, mutasarrıflık ve valilik gibi çeşitli görevler yapmıştır. Trabzon, Kastamonu, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Adana ve Bağdat gibi önemli vilayetlerde valilik yapmıştır. Yaptığı görevler azimli ve başarılı bir devlet memuru olduğunu göstermektedir. Birçok faydalı işler yapmıştır. Özellikle hala kullanılan Bağdat'taki Sırrıye Barajı ve Hindiye Seddi'ni onun yaptırdığı, Hille Kanalı'nın açılmasında onun çabaları olduğu bilinmektedir. Bu görevlerinin yanı sıra Tefsir, Mantık, Edebiyat, Kelam, Dinler ve Mezhepler Tarihi alanlarında eserleri vardır. 1895 yılında vefat etmiştir.

Tezimizde yararlandığımız Nakdü'l Kelam isimli eserini Ankara valiliği sırasında yazarak II. Abdülhamid'e sunmuştur. Eserini 12 Kelam adı verilen bölümlere ayırmıştır. Bu kelâm ismini verdiği bölümlerde sırasıyla âlem, ulûhiyyet, sem'iyyât, nübüvvât ve diğer meselelerden oluşmaktadır. Anlattığı konularda ayet ve hadisleri kaynak göstermiştir. Ayrıca İbn Haldun, Râzî, Gazzâli, Nesefi, Cürcânî, Serahsî, Pezdevi, Taftâzâni, Cüveyni, Bâkillânî, Ramazan Efendi, Hayâli gibi âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.

Sırrı Giridî kitabında Ehl-i Sünnet'in görüşlerini ifade etmekle birlikte kendilerini "Biz ki Ehl-i Sünnetiz" sözü ile bulunduğu Osmanlı toplumunu kast etmiştir. Ayrıca anlattığı her konuda Ehl-i Sünnet'in görüşlerine itirazda bulunanlara cevaplar vermiştir. Bu itirazların çoğu Mu'tezile mezhebinin görüşleri olmakla beraber Kudema-i Felasife, Dehriyye, Mücessime, Kerrâmiyye gibi diğer bazı mezheplerin görüşleridir. Bu da bize konular hakkında farklı bakış açılarını görmemesi sağlamıştır.

Sırrı Paşa kitabının ilk konusuna bir hadis ile başlar. "Ben bir kenz-i mahfî idim bilinmeyi istedim. Halkı(kâinatı) onun için yarattım." Bu hadis âlemin yaratılışının aslında Allah'ın varlığına bir delil olduğunu anlatmak içindir. Âlemin sonradan yaratılıp araz ve ayanlardan oluştuğundan bahseder. Âleme bakarak onun yaratıcısının bilinebileceği üzerinde durur. Bu bilmenin de üç farklı şekilde gerçekleşeceğini ifade eder. Bunların duyularımız, haber-i sadık ve akıl olduğunu

ifade eder. Bu üç bilgi edinme yolunu kullanarak insanın âlemi duyuları ile idrak edip doğru haberle yani yalan üzerinde birleşme ihtimali olmayan bir topluluk ya da resulün haber verdiği bilgi ile aklını kullanarak Allah'ın varlığına ulaşabilir.

Allah'ın varlığını ispat etmek için farklı deliller öne sürülmüştür. Yazarımızın üzerinde durduğu hudûs delili yani âlemin sonradan yaratılması ve bir var ediciye muhtaç olmasıdır. Boyalar kendi kendine resim olmaz. Bunun bir ressama ihtiyacı vardır. Kâinattaki bu eşsiz düzen de kendi kendine var olmamış bir yaratıcı tarafından var edilmiştir. Bu yaratıcı da hâdis olmayan sonsuz güç sahibi Allah'tır. Allah'ın varlığı ve birliğini bilmenin bir yolu da sıfatlarını bilmektir. Selbi bazı sıfatlarının yanı sıra subûti sıfatları vardır. Bunlar; ilim, kudret, hayat, semi, basar, irade, kelâmdır. Bu sıfatlar ezeli ve zatıyla kâimdir. Zâtının ne aynıdır, ne de gayrıdır.

İnsanın iki tür fiili vardır. Birisi kendi iradesi ile yaptığı için ihtiyarî fiiller denir. Yazı yazmak, yemek, içmek gibi fiilleri kendi seçimimizle yaparız. İkincisi ise kendi irademiz dışındaki ıztırarî fiillerdir. Nefes almamız, midemizin sindirimi gibi fiiller irademiz dışında gerçekleşir. Iztırarî fiilerimizin yaratıcısının Allah olduğunda mezhepler hemfikirdir. Fakat ihtiyarî fiillerimiz konusunda Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin görüşleri farklıdır. Ehl-i Sünnet insanların fiillerinin yaratıcısı Allah olduğu görüşünü savunur. Buna akli ve nakli delil getirir. Akli olarak delili kul fiilinin yaratıcısı ise onun ayrıntılarını da bilmesi gerektiğini söyleyip bir örnek verir. Mesela bir yere yürümek isteyen kişi bu esnada elini, ayağını, başını, diğer organlarını kaçar kez hareket ettirdiğini bilemez. Bu da insanın fiillerinin sonucunu bilememesinden kaynaklanır. Nakli delili ise "Allah her şeyi yarattı." (Zümer 39/62) ayetidir. Mu'tezilenin görüşü insanın fiillerinin yaratıcısı olduğunu savunur. Delilleri yürüyen ve titreyen biri arasında fark olduğu birinin yürümeyi kendi isteği ile yaptığıdır. İkinci delilleri ise insan fiillerini yaratmasa teklif ile yükümlü olmanın emir, nehiy, sevap, ceza gibi durumların bir manası olmaz diye düşünmektedirler.

Rüyetullah, Allah'ın ahirette müminler tarafından görülmesidir. Rüyetullahın dünyada gerçekleşmesi konusunda ihtilaf vardır. Ahirette gerçekleşeceği konusu aklen ve naklen sabittir. Rüyetullahın gerçekleşmeyeceğini savunanlar gözün belli bir yerde bulunan sonlu ve maddi varlıkları göreceğini Allah'ın ise bu türden varlık

olmaması ve maddi özelliklerden münezzeh olmasıdır. Yoksa Mücessimenin iddia ettiği gibi Allah'ın cisim olması ve bir yerde bulunması şeklinde değildir. Çünkü Allah cisim olmaktan ve bir yerde bulunmaktan münezzehtir. Teşbih ve tecsimden kaçınmak içinde Allah'ın görülmesini reddetmektedirler.

Nübüvvet konusu ile ilgili resûl ve nebinin farkına değinir. Resûl kendisine kitap ve yeni din sahibi olduğunu, nebinin ise kitap sahibi olmadığını söylemektedir. Fakat kelâm âlimlerinin bazıları resûlun kitap sahibi olmasının şart olmadığını ifade edip Meryem süresi 54. ayetindeki Hz. İsmail (a.s.) hakkındaki ifadeyi örnek gösterirler. Peygamberler Allah'ın emir ve nehiylerini insanlara duyurmuşlardır. Peygamberlerin ilki Hz. Âdem sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Peygamberlerin sayılarının 124 bin veya 224 bin olduğu konusunda farklı rivayetler vardır. Mu'cize, beşerin meydana getirmekten aciz olduğu Allah'ın emri ile peygamberlerin ortaya koyduğu olağanüstü olaylara denir. Keramet evliya için haktır.

Allah Teâlâ indirdiği kitaplarında emir, nehiy, vad ve vaîdini peygamberlerine beyan etmiştir. Tevrat, Hz. Musa tarafından Yahudilere gönderilmiştir. Bu kitaba Ahd-i Atîk, Ahd-i Kadîm isimleri de verilmektedir. Zebûr Hz.Davud'a indirilmiş bir kitaptır. Gönderilen kitapların en küçüğüdür. İncil Hz.İsa vesilesi ile İsrailoğullarına indirilmiştir. Ahd-i cedîd yani Yeni Ahid de denmektedir. Ku'an-ı Kerim ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmiştir. Nasıl ki Kur'an'ın sûreleri arasında üstünlük olarak fark varsa kitaplar arasında da üstünlük vardır. Buna göre en faziletli Kur'an, ondan sonra Tevrat, daha sonra İncil, son olarak da Zebur'dur.

Melekler, Allah'ın sürekli emriyle çalışan nurani kullarıdır. Meleklerin erkeklik ve dişilik gibi özellikleri bulunmamaktadır. Cin beş duyumuzun algılamayacağı, çeşitli hallere giren ve insanlar tarafından görülmeyen gizli varlıklardır. Şeytan, azgınlık konusunda ileri giden gözle görülmeyen, varlığı kesin olan insanları saptırmaya çalışan cinlerin genel adıdır.

Ahiret duraklarının ilki kabirdir. Kabirde insanlar amellerine göre kabirleri ya cennet bahçelerinden bir bahçe olacak ya da cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır. Kabir azabı vardır. Kabirde ruh bu azabı hissedecektir.

Ba’s ile yeniden diriltildikten sonra amel defterlerimiz dağıtılacaktır. Soldan alanlar cehennem denilen yere gidecek, sağından alanlar ise cennete gidecektir. ”Mümin kullar için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşer zihninin tasavvur edemeyeceği mutluluklar hazırladım.” Hadisi ile anlamaktayız ki cennet bizim hayal edemeyeceğimiz kadar güzel bir yerdir. Kim istemez ki bu kadar güzellikler ve nimetlerle dolu bir yere gitmeyi öyle değil mi! Rabbim bizi cennetine giren kullarından eylesin…

Bazı kimseler öldükten sonra dirilmeyi inkâr eder. Yasin süresinde bu inkârları anlatılır.”Bu çürümüş kemikleri kim diriltecek” diyenlere “Onları ilk defa yaratan diriltecektir.” Diyerek Allah(c.c.) cevap vermektedir. Bu diriltilmeden sonra amellerimizin miktarını bildirecek olan mizan ismi verilen teraziler kurulacaktır. Sırat ismi verilen cehennem üzerine kurulan köprüden cennet ehli rüzgâr gibi geçecektir. Cehennem ehli ise ayakları sürçtükten sonra düşecektir.

Büyük günahlar: Allah’a(c.c.) ortak koşmak, haksız yere birini öldürmek, iffetli birine iftira atmak, zina, savaştan kaçmak, sihir, yetim malı yemek, anne babaya itaatsizlik, haremde yapılan günahtır. Bunlar içerisinde Allah’a ortak koşulma dışında günahları dilerse af eder.

Şefaat haktır. Buna delil ayetler ve hadislerdir. Muhammed süresi 19 ayette “Hem kendin için, hem de mümin kadın ve erkeklerin günahlarının bağışlanmasını dile.” Şefaatin olduğuna delildir. Ayrıca peygamberimiz (s.a.s.) “Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.” Demektedir. Bu hadis ayrıca büyük günah işleyen kimselerin af edileceğine de bir delildir.

İman kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Cumhura göre ise kalp ile tasdikten ibarettir. Dil ile ikrar dünyada geçerli olan bir hükümdür. Kalp ile tasdik ettiği halde dil ile etmeyen kişi dünya hükümlerine göre mümin sayılmasa da Allah(c.c.) katında mümindir. Fakat dil ile ikrar edip, kalp ile tasdik etmeyen kişi dünya hükümlerine göre mümin sayılsa da aslında münafık olarak kabul edilir. Kalplerde olanı bilen Allah’tır.

KAYNAKÇA

Albayrak, Kâzım. *İlm-i Kelâm'ın Özü*. İstanbul: Tahkim Yayınları, 1987.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî. *Şerhu kitabi'l-fıkhi'l-ekber*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere -Sistematik Kelam ve Güncel İnanç Sorunları-*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2014.

Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa. *Sistematîk Kelâm*. Malatya: Ensar Neşriyat, 2015.

Âsım Efendi, Seyyid Ahmet. *El-Okyanusu'l basit fi tercemeti'l kamusi'l muhit-kâmûsu'l-muhît tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Aydın, Ali Arslan. *İslam İnançları ve Felsefesi (Tevhid ve İlm-i Kelam)*. 5. Bs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.

Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. 8. Bs. İzmir: İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.

Bağdâdî, Abdulkâhir b.Tâhir. *Usulü'd-din*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1981.

Bardakoğlu, Ali. "Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (Kayseri 1987): 19.

Bebek, Adil. "Günah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-Esma' ve's-sıfat*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Beyzâvî, Kâdî Nâsırüddîn. *Tavali'ul Envar-Kelam Metafiziği*. Trc. İlyas Çelebi - Mahmut Çınar. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelâm*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.y.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlmi Kelâm Dersleri*. İstanbul: Dersaadet, 1342.

Bucaille, Maurıce. *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*. Trc. Mehmet Ali Sönmez. İstanbul: Acar Matbaacılık, 1987.

Bulut, Halil İbrahim. *Kur'ân Işığında Mu'cize ve Peygamber*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.

Bursalı Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. Ed. Mustafa Çiçekler. Ankara: Türk Bilimler Akademisi, 2016.

Cebeci, Lütfullah. *Kur'ân'a Göre Melek, Cin, Şeytan*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.

Cemel, Hasan İzzeddîn. *el-Esmâü'l-Hüsna*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1998.

Cevziyye, İbn Kayyim el-. *Kitâb'r-rûh*. Trc. Şaban Haklı. 7. Bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Cîlî, Abdülkerîm b. İbrahim el-. *İnsan-ı Kâmil*. Trc. Seyyid Hüseyin Fevzî Paşa. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. *et-Ta'rifat*. Beyrut: Darü'l İlmiyye, 1995.

Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Trc. Ömer Türker. 1. Bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed. *Şerhü'l-mevakıf*. Tunus: eş-Şerif er-Radi, t.y.

Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn. *Kitabü'l-irşad ila kavaidi'l-edille fi usuli'l-itikad*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, 1985.

Çelebi, İlyas. "Hüsün ve Kubuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Çelebi, İlyas. "Kıyamet". *Kelam El Kitabı*. 6. Bs. 667. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Çelebi, İlyas. "Ölüm ve Sonrası". *Kelam El Kitabı*. 6. Bs. 667. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Çelebi, İlyas - Topaloğlu, Bekir. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. 5. Bs. İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2017.

Ertürk, Mustafa. "Havz-ı Kevser". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 546-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Eş'ari, Ebü'l Hasan Alî b. İsmâîl. *Kitabu Mâkâlatü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*. Wıesbaden, 1980.

Eş'ari, Ebü'l-Hasan Alî b. İsmâîl. *el-İbane an usuli'd-diyane*. Cidde: Darü'r-Raye, 1415.

eş-Şa'rânî Abdülvehhâb. *El-Yevâkıt ve'l-cevâhir İbnü'l-Arabî'nin görüşleri*. Trc. Mahmut Çınar. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

eş-Şa'rânî Abdülvehhâb. *El-Yevâkıt ve'l-cevâhir İbnü'l-Arabî'nin görüşleri*. Trc. Mahmut Çınar. 1. Bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Gardet, Louis. *Felsefetü'l-fikri'd-dini beyne'l-İslâm ve'l-mesihiyye*. 2. Bs. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1983.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed. *İhya-i ulûm'id-din*. Trc. Ali Arslan. 1 Cilt. İstanbul: Merve Basım Yayın, 1992.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed. *Kitabü el- iktisad fi'l-i'tikad*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Giridî, Sırrı. *Ahsenü'l Kasas*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1309.

Giridî, Sırrı. *Ârâü'l-Milel*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1303.

Giridî, Sırrı. *er-Rûh*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1303.

Giridî, Sırrı. *Galatât*. Konstantiniye: Ebu Ziya Matbaası, 1301.

Giridî, Sırrı. *Mektubat-ı Sırrı Paşa*. Trabzon: Serander Yayınları, 2011.

Giridî, Sırrı. *Mi'yârü'l-Makâl*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1303.

Giridî, Sırrı. *Nakdü'l-Kelâm fî Akâidi'l İslâm*. Konstantiniye: Ebu Ziya Matbaası, 1302.

Giridî, Sırrı. *Nûrü'l-Hüdâ li-men'istehdâ*. Diyarbekir, 1310.

Giridî, Sırrı. *Rü'yetullah'a Dâir Risâle*. Rusçuk, 1293.

Giridî, Sırrı. *Sırr-ı Furkân Tefsir-i Sure-i Furkân*. Dersaâdet: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1312.

Giridî, Sırrı. *Sırr-ı Furkân Tefsir-i Sure-i Furkân*. İstanbul: Eski Zabtiye Cadddesi'nde 61 Numaralı Matbaa, 1312.

Giridî, Sırrı. *Sırr-ı İnsan Tefsir-i Sure-i İnsan*. Dersaâdet: 61 Numaralı Matbaa, 1312.

Giridî, Sırrı. *Sırr-ı Kurân*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1302.

Giridî, Sırrı. *Sırr-ı Meryem*. İstanbul: Vilayet (Âmid) Matbaası, 1311.

Giridî, Sırrı. *Sırr-ı Tenzil*. Diyarbekir, 1313.

Giridî, Sırrı. *Şerh-i Akâid Tercümesi*. Rusçuk, 1292.

Gölcük, Şerafeddin. *Bâkıllânî ve İnsanın Fülleri*. 1. Bs. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Gölcük, Şerafeddin. *İslâm Akâidi*. 5. Bs. Konya: Esra Yayınları, 1997.

Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman. *Kelam Tarih-Ekoller-Problemler*. 8. Bs. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.

Günaltay, M.Şemseddin. *Felsefe-i ûlâ İspat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.

Harpûtî, Abdullatif. *Tenkihu'l-kelam fi akaid-i ehli'l-islam*. 2. Bs. Dersaâdet: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330.

Işık, Harun - Serdar, Murat. *Sistematik Kelam-I*. 2. Bs. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.

Işık, Harun - Serdar, Murat. *Sistematik Kelam-II*. 2. Bs. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.

İannitto, P.Luigi. *Hıristiyan Dininin Esasları*. İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 1982.

İbn Haldûn, Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî. *Mukaddime*. Trc. Süleyman Uludağ. 12. Bs. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.

İbn Kayyim el-Cevziyye. *Şifau'l-alil fi mesaili'l-kaza ve'l kader ve'l-hikmet ve't-talil*. Kahire: Darü't-Süras, t.y.

İbn Müflih, Şemseddin Muhammed el-Makdisî er-Râmînî. *Mesaibü'l-insan min mekaidi'ş-şeytan*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsü'l-hikem tercüme ve şerhi*. Trc. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *el-Müsamere bi-şerhi'l-müsayere*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.

İlhan, Avni. "Aslah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İmâm Âzam, Ebû Hanîfe. *Fıkh-ı Ekber-Aliyyü'l-Kâri Şerhi*. Trc. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.

İmam-ı Şibli. *Cinlerin Esrarı*. Trc. Muhammed Ferşad. İstanbul: Ferşat Yayınevi, t.y.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri (Kemalü'ş-Şuarâ)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. Şehzade Başı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. İstanbul: Matbaayı Amire, 1340.

Kadî Abdülcebbâr. *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. Trc. İlyas Çelebi. 1. Bs, 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Kadî Abdülcebbâr. *Şerhu'l-usuli'l-hamse-Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. Trc. İlyas Çelebi. 1. Bs, 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Karadeniz, Osman. *İlim ve Din Açısından Mu'cize*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.

Karagöz, İsmail. *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Kazıcı, Ziya. *Müslüman Hıristiyan İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.

Kefevî, Ebü'l Bekâ. *Külliyati-ebil beka*. Kahire: Matbaayı Amire, 1253.

Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. 26. Bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Kılavuz, A. Saim. *Ebu Seleme es-Semerkandi ve Akaid Risalesi*. İstanbul: Emek Matbaacılık, 1989.

Kılavuz, A. Saim. *İman ve Küfür Sınırı Tekfîr Mes'elesi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1982.

Kırkıncı, Mehmed. *Kader Nedir*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1980.

Koçkuzu, Ali Osman. *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*. 1. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

Kurnaz, Cemal. "Sırrı Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitabu't-Tevhid*. Thk. Bekir Topaloğlu - ve Muhammed Aruçi. Beyrut-İstanbul: Dar Sader-İrşhad Kitap Yayın Dağıtım, t.y.

Matüridi, Ebu Mansur. *Kitabü't-Tevhid*. Trc. Bekir Topaloğlu. 9. Bs. Ankara: TDV Yayınları, 2017.

Mâtüridî, Ebû Mansûr. *Te'vîlât'ül-Kur'ân'dan Tercümeler*. Trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003.

Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tebsiratu'l-edille fi usuli'd-din*. Dımeşk, 1990.

Oğuz, Muhammed İhsan. *İslâm'da Kazâ ve Kader*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 1993.

Okuyan, Mehmet. *Kur'ân'a Göre Yedi Aşamada Ahiret*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.

Öner, Necati. *İnsan Hüriyyeti*. 4. Bs. Ankara: Vadi Yayınları, 1995.

Özarslan, Selim. "Sırrı Giridî ve Nakdü'l Kelamı". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (1998).

Özcan, Hanifi. *Maturidi'de Bilgi Problemi*. 1. Bs. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.

Özdemir, Metin. *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Râgıb el-İsfahânî. *Müfredatu elfazi'l-Kur'ân*. Dımeşk: Dârü'l-Kalem, 2002.

Râzî, Fahreddin er-. *et-Tefsirü'l-kebir Mefatihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Râzî, Fahreddin er-. *Kelam'a giriş (El-Muhassal)*. Trc. Hüseyin Atay. 1. Bs. Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı, 2002.

Râzî, Fahreddin er-. *Me'âlimü usûli'd-dîn*. Trc. Muhammed Altaytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Sâbûni, Nûreddin. *Mâturidiyye Akaidi*. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.

Seffârînî, Ebu'l-Avn Şemseddin. *Levamiü'l-envari'l-behiyye ve sevatiü'l-esrari'l-eseriyye; ed-Dürretü'l-mudiyye fî akideti'l-firaki'l-marziyye*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.

Seyyid, Sabık. *el-Akaidü'l-islamiyye*. Beyrut: Daru İhyail-kütubi'l-arab, 1985.

Sühreverdî, Şehâbeddîn. *Hikmetü'l-İşrâk*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-. *el-Milel ve'n-nihal*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Şeyhzade, Abdürrahim b. Ali el-Amasi. *Nazmü'l-feraid ve cem'i'l-fevaid*. İstanbul: Tıbâati'l-âmire, 1288.

Tatlısu, Ali Osman. *Esma'ü'l-Hüsna Şerhi*. 6. Bs. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1972.

Taylan, Necip. *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. *Kelâm ilmi ve islâm akâidi - Şerhu'l-akâid*. Trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*. Trc. Şerafeddin Gölcük. 1. Bs. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980.

Tomor, Ahmet. *Melek ve İnsan*. Adapazarı: Erkam Matbaası, 2009.

Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Topaloğlu, Bekir. *İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*. 6. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.

Topaloğlu, Bekir - Yavuz, Yusuf Şevki - Çelebi, İlyas. *İslâm'da İnanç Esasları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.

Toprak, Süleyman. "Kabir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Toprak, Süleyman. *Ölümden Sonraki Hayat*. Konya: Esra Yayınları, 1994.

Tüzün, İdris. *Kâinattaki Dengeler ve Allah*. 2. Bs. Ankara: Özyurt Matbaacılık, t.y.

Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı*. 3. Bs. İstanbul: Dergah Yayınları, 1994.

Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.

Wensinck, A.J. *Miftah-u kunuz el-sünne*. Trc. Mehmed Fuad Abdulbaki. Lahor: Süheyl Akademi, 1921.

Yavuz, Salih Sabri. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: İnsan Yayınları, t.y.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Keramet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 268-270. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 187-192. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Zulüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 510-511. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yazıcı, Seyfettin. *Vahyin Işığında Ölüm Ötesi Sonsuz Hayat*. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Yeprem, M.Saim. *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980.

Yurdagür, Metin. *Allah'ın Sıfatları*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.

Yurdagür, Metin. *Ayet ve Hadislerde Esma-i Hüsna Allah'ın İsimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.

Zebîdî, Ahmed b. Ahmed. *Sahih-i Buhari muhtasarı Tecrid-i Sarih tercemesi ve şerhi*. Trc. Ahmed Naim. 7. Bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.

Zemahşerî. *Keşşâf Tefsiri*. Ed. Murat Sülün. 1. Bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.